

**HANDAN GÖKÇEK'İN “AH MANA MU” VE
KOSTAS E. TSOLAKİDİS'İN “BELKİ BİR GÜN” *DÖNERİM*
ADLI ESERLERİNDE 1924 NÜFUS MÜBADELESİ SÜRECİNDE
TOPLUMSAL DİNAMİKLERİN KARŞILAŞTIRILMASI**

**Aydın AYDIN
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir, 2018

**HANDAN GÖKÇEK’İN “AH MANA MU” VE KOSTAS
E. TSOLAKİDİS’İN “BELKİ BİR GÜN DÖNERİM”
ADLI ESERLERİNDE 1924 NÜFUS MÜBADELESİ
SÜRECİNDE TOPLUMSAL DİNAMİKLERİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Aydın AYDIN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı

Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2018

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Aydın AYDIN tarafından hazırlan “Handan Gökçek’in ‘Ah Mana Mu’ ve Kostas E. Tsolakidis’in ‘Belki Bir Gün Dönerim’ Adlı Eserlerinde 1924 Nüfus Mübadelesi Sürecinde Toplumsal Dinamiklerin Karşılaştırılması” başlıklı bu çalışma .../.../..... tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.../ .../

Enstitü Müdürü

.../.../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Aydın AYDIN

ÖZET

HANDAN GÖKÇEK’İN “AH MANA MU” VE KOSTAS E. TSOLAKİDİS’İN “BELKİ BİR GÜN DÖNERİM” ADLI ESERLERİNDE 1924 NÜFUS MÜBADELESİ SÜRECİNDE TOPLUMSAL DİNAMİKLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

AYDIN, Aydın

Yüksek Lisans-2018

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEMERCİ

“Handan Gökçek’in ‘Ah Mana Mu’ ve Kostas E. Tsolakidis’in ‘Belki Bir Gün Dönerim’ adlı eserlerinde 1924 Nüfus Mübadelesi Sürecinde Toplumsal Dinamiklerin Karşılaştırılması” konulu incelemenin amacı karşılaştırmalı edebiyat biliminin olanaklarından faydalanarak karşılaştırılma yapılması ve bu karşılaştırma sonucunda 1924 yılındaki nüfus mübadelesinin ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, gibi konulardaki yansımalarının ortaya konmasıdır.

Bu çalışmada yazarların durumu ve dönemin özellikleri esas alındığında konunun incelenmesi için psikanaliz ve sosyolojik eleştiri yöntemleri kullanılacaktır. Türk-Yunan nüfus mübadelesinin tarihsel gelişiminden yola çıkarak yaşananlar inceleme konusu olan eserlerden alınan örneklerle aktarılacaktır.

Lozan’da görüşülen ve daha sonra karara bağlanan mübadele, Türk ve Yunan topraklarında derin izler bırakmıştır. Bu izler yıllar sonra bile tazeliği korumuş ve günümüz edebiyatında karşılığını bulmaya devam etmiştir. İki yazarın anlatımıyla döneme bakılacak bu çalışmada toplumsal/bireysel etkiler gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Mübadil, Toplumsal Dinamik, Karşılaştırma, Türk-Yunan

ABSTRACT

THE COMPARISION OF THE SOCIAL DYNAMICS DURING 1924 POPULATION EXCHANGE AMONG THE BOOKS OF “AH MANA MU” OF HANDAN GÖKÇEK AND “BELKİ BİR GÜN DÖNERİM” OF KOSTAS E. TSOLAKIDIS

AYDIN, Aydın

Master Degree-2018

Department of Comparative Literature

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEMERCİ

The aim of this study named “The Comparison Of The Social Dynamics During 1924 Population Exchange Among The Books Of ‘Ah Mana Mu’ Of Handan Gökçek and ‘Belki Bir Gün Dönerim’ Of Kostas E. Tsolakidis” is to compare advantage of the possibilities of comparative literature and reveals reflections on the issues of social, economic, political, cultural, etc. during population exchange in 1924 as a result of this comparison.

In this study, sociological criticism and psychoanalysis will be used to examine the issue based upon situation of the authors and period. Events and experiments will be transmitted in a way related to the books which based on the historical development of Turkish-Greek population exchange.

Population exchange, which interviewed in Lausanne and adjudicated after negotiations, left deep scars in Turkish and Greek territories. These deep scars have maintained its freshness even after many years and continued to be seen in today’s literature. Social/personal effects will be illustrated in this study examined on period with the words of authors.

Keywords: population exchange, refugee, social dynamics, comparative, Turkish-Greek

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
EKLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ

1.1. Göç Kavramı ve Göç Olgusu	10
1.2. Göçün Türleri	14
1.3. Mübadele.....	20
1.3.1. Mübadele Kavramı	21
1.3.2. Kazanım ve Kayıplarıyla Mübadele	23

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

2.1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarihsel Gelişimi.....	27
2.1.1. Mübadelenin Oluşmasında Yönetimsel Tutum	31
2.1.2. Mübadelenin Oluşmasında Toplumsal/Bireysel Tutum.....	40
2.2. Bir Mübadele Denemesi Olarak 1914 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi	51
2.3. Lozan ve Mübadele	57
2.3.1. Lozan'dan Arda Kalan Mesele: Mübadele	74
2.3.1.1. Genel Olarak Yunan Göçmen İskan Komisyonu'na Bir Bakış	77
2.3.1.2.Genel Olarak Türk Mübadele İmar ve İskan Bakanlığının Çalışmalarına Bir Bakış	80
2.4. Nüfus Mübadelesi Öncesi ve Sonrasında Toplumsal Dinamiklerin Mübadillere Etkisi	84
2.4.1. Mübadil ve Siyasi Alan İlişkisi	85
2.4.2. Mübadil ve Sosyal Alan İlişkisi	91

2.4.3. Mübadil ve Ekonomik Alan İlişkisi	102
2.4.4. Mübadil ve Dini-Kültürel Alan İlişkisi	109
2.4.5. Mübadil ve Edebiyat İlişkisi	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANDAN GÖKÇEK'İN "AH MANA MU" VE KOSTAS E. TSOLAKİDİS'İN "BELKİ BİR GÜN DÖNERİM" ADLI ESERLERİNDE 1924 NÜFUS MÜBADELESİ SÜRECİNDE TOPLUMSAL DİNAMİKLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

3.1.Siyasi Yapı ve Mübadelenin İki Eserde Karşılaştırılması	123
3.2.Sosyal Yapı ve Mübadelenin İki Eserde Karşılaştırılması.....	132
3.2.1. Mübadele Öncesinde ve Hazırlık Döneminde Toplumsal Durum	132
3.2.2. Mübadele Sırasında ve Sonrasında Yaşananlar ile Sosyalleşme Sorunu ...	136
3.3.Ekonomik Yapı ve Mübadelenin Her İki Eserde Karşılaştırılması.....	148
3.3.1. Mübadelenin Türkiye'deki ve Yunanistan'daki Ekonomik Boyutu	148
3.3.2. Mübadil Yaşamında Ekonomik Etkiler	152
3.4.Kültürel-Dini Yapı ve Mübadele Kapsamında Eserlerin Karşılaştırılması.....	156
3.4.1. Mübadillerin Kültürel Yaşamı ve Kültür Değerleri	156
3.4.2. Din Faktörünün Etkisi	161
SONUÇ	166
KAYNAKÇA.....	173
EKLER.....	190

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 1912-1920 Döneminde Balkanlardan Gelen Müslüman Sığınmacılar ve Bunların İskan Edildikleri Yerler.....	31
--	----

EKLER LİSTESİ

EK 1: Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol...191

EK 2: Mübadele İmar ve İskan Vekaletince Belirlenen İskan Mıntıka Alanları....199

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz	: Bakınız
C./c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
IOS	: Uluslararası G rgt
s./ss.	: Sayfa / Sayfalar
S.	: Sayı
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri / ve bunun gibi
vd.	: Ve diğerkleri

ÖNSÖZ

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip dinamik bir sürece işaret eden bir kavram, olgu ve harekettir. Ekonomik etkenler başta olmak üzere pek çok unsurun tetikleyici etkisi olduğu bu nüfus hareketlerinin sonuçları da başka neticelerin ortaya çıkmasına kaynaklık eder. Nedenleri ve sonuçları birçok sorunları çözüme kavuşturmasının ya da ortaya çıkarmasının dışında göç kavramı alt başlıkları halinde türlere ayrılmaktadır. Konunun çıkış noktası olan mübadele de bir göç hareketine dayanmaktadır.

Yunanistan'ın Anadolu topraklarını işgal etmesi karşısında direniş göstererek Türk Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandıran Türkler bu zaferi 'Lozan Barış Görüşmeleri' ile taçlandırmıştır. Lozan'da görüşülen konulardan biri olan mübadele hakkında daha sonra uygulanmasına karar verilmesi, Türk ve Yunan topraklarında yaşayanların hayatlarında ve hafızalarında derin izler bırakacak olan bir sürecin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu izlerin on yıllar sonra bile tazeliğini koruması ve günümüz edebiyatında da işlenen konulardan olması mübadelenin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma karşılaştırmalı edebiyat verilerine dayalı olarak hazırlanmış ve biri Türk diğeri Yunan iki yazarın ana kaynağı teşkil edecek eserlerinin anlatımından hareketle mübadelenin ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, vb. etkileri gözler önüne serilerek dönemin yapısı aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma sırasında desteklerini ve engin bilgisini esirgemeyerek büyük bir sabırla yol gösteren değerli Hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Semerci'ye ve şahsının nezdinde Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nün değerli hocalarına teşekkürü borç bilirim.

Yine eğitim konusunda şiddetli destekleri bulunan, çok defa öğrenimimi bırakma düşüncesine karşı çıkararak devam etmem konusunda baskıları olan ve ne olursa olsun her zaman yanımda olan aileme minnetlerimi iletiyorum.

GİRİŞ

Bu çalışmada, Türk ve Yunan delegasyonları tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde imzalan *Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Antlaşması* gereğince 1924 yılında gerçekleştirilen zorunlu göç hareketinin Handan Gökçek'in "Ah Mana Mu" ve Kostas E. Tsolakidis'in "Belki Bir Gün Dönerim" adlı eserlerinde birey-toplum-devlet üçgeninde ekonomik, siyasi, kültürel, dini, sosyal vb. unsurların değişim süreçleri ve yaşanan gelişmeler neticesinde yansımaları sosyolojik ve psikolojik açıdan karşılaştırmalı olarak irdelenecektir.

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin imkanlarından yararlanılarak iki eserin ışığında ve konuya dair diğer kaynakların kullanılmasıyla sosyolojik eleştiri ve psikanalitik yöntemler çerçevesinden metinlere bağlı inceleme yapılarak mübadele döneminde göç hareketinin gerçekleştiği topraklardaki sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, dini, vb. alanlarda yaşanan değişimler ile insanı/insani unsurları bu değişimlerin nasıl ve hangi yönlerde etkilediğini karşılaştırmalı olarak değerlendirmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda başvurulacak kaynaklar ve veriler, karşılaştırmalı edebiyat ilkelerine uygun olarak ele alınacak ve çalışma kapsamında her iki eserdeki benzerlikler, farklılıklar ve ortak yönler vurgu yapılacaktır. Bu bağlamdan hareketle irdelenecek ve araştırma sonuçları ortaya konulacak olan bu çalışmanın karşılaştırmalı edebiyat biliminde bundan sonraki çalışmalara ışık tutabileceği düşünülmektedir.

Karşılaştırmalı edebiyat, Türkiye’de yeni sayılabilecek bir bilim dalı olarak ele aldığı konuları ve eserleri, uluslarüstü bir incelemeye dayalı bakış açısıyla incelemeye çalışır. Bu alanda Türkiye’de önemli çalışmaları bulunan Gürsel Aytaç, karşılaştırmalı edebiyat biliminin özünde bir dünya edebiyatı yaratma çabası bulunduğunu ve buna bağlı olarak edebiyatın bir bütün olduğu düşüncesinden yola çıkarak karşılaştırmalı edebiyat hakkında şu şekilde bir açıklamada bulunur:

Edebiyat eserlerini inceleyen, araştıran edebiyat biliminin bir dalı, 'Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'dir. Görevi, işlevi farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya

da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerine yorumlar getirmektir.¹

Bu çalışmanın karşılaştırmalı edebiyat bilimindeki söz konusu araştırmalardan biri olması düşüncesiyle dönemin şartları göz önüne alınarak Türk ve Yunan edebiyatlarındaki edebi ürünlerden olan ‘Ah Mana Mu’ ile ‘Belki Bir Gün Dönerim’ adlı eserlerin karşılaştırması uluslarüstü anlayışından hareketle yapılacaktır. Uluslarüstü kavramı edebiyatlara pozitif bakış açısıyla bakmayı amaçlaması ve bunu yaparken ortak bir ürün elde etmeyi düşünmesi önem arz eder. Yazınlararasılık ve uluslarüstü özelliklerine dair Cemal Sakallı şunları dile getirir:

Yazının uluslarüstü bağlamı ve düşünsel, tarihsel alanla ilişkisi, ulusal yazında farklı bir değerinin varlığına işaret eder. O bilgi değeri, yazın-tarihsel, yazın- kuramsal ve yazın eleştirisel alanda da gözlemlenen ‘yazınlararasılık’ ilişkisidir. Uluslarüstü özellik gösteren her yazınsal görüngü, ‘yazınlararasılık’ ilişkisine işaret eder. Ulusal yazınlar arasında gözlemlenen her türden ilişki, karşılaştırmalı yazınbilimin araştırma malzemesi ve konusudur.²

Yazınlararasılık ilişkisi ve uluslarüstü bakış açısıyla karşılaştırmalı edebiyat disiplini, iki ya da daha fazla edebi ürününün benzer, ortak ve farklı yönlerini ortaya koyarken çalışmalarında pek çok farklı disiplinden faydalanmaktadır. Felsefe, tarih, sosyoloji gibi farklı dalların çalışma, ilke ve kuralları kapsamına uygun, kendi olanakları çerçevesinden karşılaştırma yapan bu alan geniş açılı bir bakışının oluşmasında söz sahibidir.³

Yukarıda genel manada karşılaştırmalı edebiyat biliminin özellikleri ve çalışmanın konusu ile amacı dile getirilmesinden sonra Handan Gökçek’in “Ah Mana Mu” ve Kostas E. Tsolakidis’in “Belki Bir Gün Dönerim” adlı eserlerinde toplumun yaşamını kapsayan dinamiklerin incelenmesi adına kullanılacak olan yöntemlere bakılacak olursa; bu çalışmada mübadele döneminde yaşanan olaylar dikkate alınarak ve bu iki eserdeki anlatımlardan da faydalanarak, psikanalitik ve sosyolojik eleştiri yöntemlerinin ışığında metne bağlı incelenme yapılmasının daha yararlı olacağı kanısıyla çalışmanın yöntemleri belirlenmiştir.

¹ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s.7

² Cemal Sakallı, *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık/Sanatlararasılık Üzerine*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s.121

³ Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi, İstanbul, 2000, s.9

Yine çalışmada kullanılacak yöntemlerden biri olan sosyolojik eleştiride edebi ürünlerin toplum tarafından oluşturulan metinler olduğu ve toplumun ifadesine dayandığı görüşü hakimdir. Berna Moran, konuyla ilgili yaptığı çalışmasında sosyolojik eleştiriye şu sözleriyle ifade etmektedir:

Sosyolojik eleştiri edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder. Yazarı, eseri ve okuru sosyal koşullar belirlediğine göre, yapılacak iş, bir bilim adamı gibi davranmak ve bu koşullar üzerine eğilerek sanatla ilgili sorunları açıklamaktır.⁴

Söz konusu tanımlamanın haricinde Moran aynı çalışmasında eserlerin belli etkenler dahilinde meydana geldiğini belirtir. Bir nedensellik ilkesine bağlı olarak eserlerin oluşum sürecine değinen Moran, eserleri, yazarları ve türleri değerlendirmektedir. Eserlerin oluşum sürecinde söz konusu dönemin koşullarının etkili olduğunu, yaratma sürecinde etkili olan bu unsurların yapılacak araştırmalar sırasında dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü yazarın toplumsal bir varlık olarak düşünülmesi, yaratma sürecinde toplumsal olaylardan etkilenmesi ve okurun kendi döneminin özellikleriyle okuma sürecini gerçekleştirmesi bu durumun açıklaması olarak gösterilir.⁵

Çalışmada kullanılacak diğer bir yöntem de psikanalitik inceleme yöntemidir. “Edebi eserin, öncelikle yazarın bilinçaltı psikolojisiyle ilişkisi olduğu görüşüyle”⁶ edebi eserlere yaklaşan bu yöntem, sadece yazarın psikolojisine bağlı kalmamakla birlikte eserin doğrudan çözümlenmesinde etkili olarak kullanılır.

Eserin sahibinin bulunduğu ortam, kişisel deneyimleri, eğitim durumu, yaşadığı dönemin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısı, yazarın yazım sürecinde bilinçaltına etki eden ve yazmaya iten nedenler olarak bu yöntemin odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda edebi ürün-yazar ikileminden bakıldığında edebi ürünlerin kahramanları esas alınarak incelendiğinde yazar anlatımındaki hinterlandın açıklanması ve anlaşılması daha kolay olacaktır.⁷ Sigmund Freud’un çalışmalarından esinlenerek araştırma konularında bir eleştiri biçimi, bir yöntem olarak kullanılmaya başlayan psikanalitik yöntem, yaratma sürecindeki içsel ve dış

⁴ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.83

⁵ Berna Moran, a.g.e. ss.83-86

⁶ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s.97

⁷ Yılmaz Özbek, *Edebiyat ve Psikanaliz*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007, ss.7-8

bağlı olarak benliğe etki eden durumlara değinmektedir. Moran, uygulama alanlarına değinerek farklı bakış açılarını aktardığı eserinde konuyla ilgili görüşleri şu sözleriyle aktarmaktadır:

Freud'un bilinçaltıyla ilgili buluşlarına dayanan bu yöntemi, bazıları sanatçının psikolojisini, bilinçaltı dünyasını, cinsel komplekslerini vb. ortaya çıkartmak, için; bazıları aynı zamanda bu buluşları eserlerini yorumlamak için kullanmış, yine bazıları da eserlerindeki kişilerin psikolojisini, davranışlarını açıklamak amacıyla bu kişilere uygulamışlardır. Psikanalizin bir de 'yaratma'nın bilinçaltı kaynaklarını açıklamak iddiasında olan kısmı vardır ki sanatın ne sebeple doğduğu, sanatçının niçin eser yarattığı sorularına cevap veren bu görüş, sanat eleştirisi alanına girmemekle beraber psikanaliz yönteminin temelini teşkil ettiğinden üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.⁸

Mübadele öncesindeki döneme dair genel olaylarla ilgili bilgilerden yola çıkarak göç hareketlerini takiben Türk ve Yunan topraklarındaki değişimlerin ve gelişmelerin bu iki yöntem sınırları dahilinde incelenmesine ek olarak zaman zaman başvuruda bulunulacak ve ikincil yöntem olarak atfedilebilecek olan, “edebi eseri bir metin olarak görüp öz ve biçim bakımından irdelemeyi amaçlayan”⁹ metne bağlı inceleme yöntemine de başvurulacaktır.

Yukarıda bahsedilen yöntemlerin kullanılma nedeni, başta tarih sahnesinde yer almış olan bir konuyu işlemelerine ek olarak yazarlardan Tsolakidis'in bizzat bu döneme şahit olması ve mübadele sürecine katılması ile diğer yazar Gökçek'in mübadil bir kuşak olmasının yanında büyükannesinin yaşantısından yola çıkarak eserini oluşturması etkili olmuştur. Ayrıca Tsolakidis'in birincil ağızdan anlatımda bulunması kısacası otobiyografik bir çalışmada bulunarak kendi yaşamını anlatması, bu anlatım sırasında toplumsal/sosyolojik durumu aktarmasının yanında zaman zaman kendi benliğinde oluşmuş bulunan acı hatıraları dile getirmesi de bu yöntemlerin seçilmesinde etkili olmuştur. Benzer bir şekilde 'Ah Mana Mu' metninin yazarı Handan Gökçek'in hatıralardan yola çıkarak –kendisinin de aktarımıyla- bazı kişi ve olayları kurgulaması; ancak bu işlem sırasında gerçek dönemin izlerinden ve hatıralardan şaşmamış olması yöntemlerin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Çalışmanın konusuna genel olarak bakılacak olursa bir yer değiştirme, bir göç hareketi olan mübadelenin etkileri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Göç, bir

⁸ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.149-150

⁹ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s.99

nüfus değişimi olarak görülse de içinde neden ve sonuçları ile sosyal bir olgu, dinamik bir kavram içerir. Neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye dayanan aynı ya da farklı kişiler/kitleler tarafından yinelenen göç hadisesi kısa veya uzun mesafede gerçekleşir. Ülkeden ülkeye ya da bir ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşen göç hareketleri tanımlarına uygun bir biçimde iç ve dış göç olarak adlandırılırken bireyin/kitlenin arzusuna ya da zorlanmasına bağlı bir biçimde meydana gelen bu yer değişimleri, gönüllü ya da zorunlu göç şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰

Göçün türlerine göre farklı tanımlamaları olduğu bir tarafa bırakılırsa çalışmanın konusunu oluşturan mübadele de zorunlu göç türlerinden biri olarak kabul edilir. “Genellikle iki devlet arasında sözleşmelere bağlı olarak yapılan göçler”¹¹ şeklinde genel bir ifadeyle tanımlanan mübadele sözcüğü nedenleri ve sonuçları ile büyük etkileri olan toplumsal bir olaydır. Siyasi iktidarların çıkarları doğrultusunda tarih sahnesinde var olan mübadele, hem ülkelerin hem de bireylerin/toplumların ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, vb. alanlarında değişimlere yol açar.

Devletler eliyle gerçekleştirilen mübadele, olağanüstü koşullarda ve zamanlarda bir çözüm olarak başvurulmuş bir yöntem olarak Türk tarihinde yer almış bir hadisedir. Mübadele yapılmasına karar verilmeden önceki dönemde tarih sahnesinde vuku bulan olaylar, mübadele konusunda ortak bir fikrin ortaya çıkmasında etken oluşturmıştır. Genel olarak bakıldığında Fransız İhtilali ve ardından güçlenen milliyetçilik düşüncesi, bir bir yıkılan imparatorluklar ile yeni kurulan ulus devletlerin çatışması, azınlıkların, devletlerin toprak bütünlüklerinin korunmasında sorun teşkil etmesi gibi bir dizi hadiselerin Osmanlı’ya etkisine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar ve sonuçlar söz gelimi durumun oluşmasında etkili olmuştur.

Anadolu’da işgaller karşısında halkı yanına alarak kurulan yeni Türk devletinin baş etmesi gereken sorunlarla çözüm bekleyen sıkıntılardan biri de mübadele konusudur. Balkan Savaşları’nın peşine I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi göç hareketlerinin artmasında etkili olur. Bu etki bahsedilen savaşırlara katılan Osmanlı

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz: Sevilay Kaygalak, *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009

¹¹ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.14

için de aynıdır ve söz konusu göç olgusu yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de belli bir dönem başını ağrıtacaktır.¹²

1919 yılında başlayan ve 1922 yılındaki büyük kurtuluş savaşı verilene kadar devam eden Yunan işgali nedeniyle Türk ve Yunan topraklarında sık sık nüfus hareketlenmeleri görülmüştür. Bazen politik baskılar bazen savaşın yıkımı bazen de iktisadi ve toplumsal nedenlerden kaynaklı olarak bu coğrafyada gerçekleşen göçlerin önemli sonuçları olmuştur.¹³ Yıllardır hoşgörüyü dayalı huzur içindeki yaşamları alt üst olan bu toprakların insanlarına ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, vb. sonuçlar doğuran mübadele aynı şekilde ülkeleri de benzer alanlarda etkilemiştir.

Devletler eliyle yapılan antlaşmalara bağlı olarak gerçekleşen mübadele, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunanistan ile olan sorunların çözümü için başvurulacak noktalardan biri olmuştur. Batılı devletler ile Lozan Barış Konferansı'nda görüşmeleri yapılan ve daha önceki dönemde de Türk ve Yunan devlet adamlarının gerçekleştirilmesi hususunda açıklamaları ile talepleri olan mübadele konusu bu zaman diliminde çokça tartışılan bir sorun olmuştur. Türk ve Yunan taraflarının gözlemciler denetiminde olmak şartıyla ikili görüşmelerinin sonuçlarına göre gerçekleştirilmesine karar verilen mübadele hadisesinde mübadeleye katılacak olanlara fikirlerinin sorulmaması toplumsal alanda tepkilere ve göç etmek zorunda olanlar için mağduriyete neden olmuştur. Mağduriyetler konusunda devletlerin aldığı bazı tedbirler olmasına karşın döneme dair yapılmış olan araştırma ve çalışmalarda bu tedbirlerin yetersiz olduğu belirtilmiştir.

Mübadelede din unsurunun dikkate alınması ve bu unsura bağlı olarak göç hareketlerine yön verilmesi noktasından hareketle mübadelenin 'ötekinden' ayrışma olarak değerlendirildiğinde Türk ve Yunan nüfus mübadelesinin gerçek anlamda bir etnik/azınlık temizliği olduğu söylenemez. Ancak böylesi bir sınırlandırmaya rağmen, her ne olursa olsun mübadelenin getirdiği olumlu ve olumsuz sonuçları da olmuştur.

¹² Osmanlı döneminde ülke sınırlarında gerçekleşen göçlerle ilgili olarak bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013

¹³ Bknz: Hirschon, Renee (der), *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007

Devletler için ortaya çıkan sonuç ve sorunlar bir kenara bırakıldığında insani açıdan mübadele coğrafyasında istenmeyen olayların ve acı hatıraların hüküm sürdüğü görülmüştür. Vatan bildikleri yerlerden ayrılmanın üzüntüsüne ek olarak terk etmek zorunda kaldıkları alanlarda uygulanan baskı, zulüm ve şiddet ile mal varlığını kaybetmenin, aile bölünmelerinin, kimlik kayıplarının, vb. acılarına mübadiller katlanmak zorunda kalmıştır. Yeni vatanlarında ise iskan politikasındaki aksaklıklarla baş etmek zorunda kalan mübadiller, yerli halk ile anlaşma konusunda ortaya çıkan sorunları, uyum sıkıntılarını, geçim dertleri, geldikleri yerlerden taşıdıkları kültürel değerlerini kısacası eski ile yeninin çatışmasını bitirmek zorunda kalmışlardır.

Nedenleri ve sonuçları ile yaklaşık bir asırdır etkileri devam eden mübadele konusunda pek çok alanda araştırmalar yapılmıştır. Sosyolojiden psikolojiye, tarihten antropolojiye kadar geniş bir alanda kendine yer bulan bu hadise edebiyat alanında da çokça işlenmiştir. Bu çalışmanın da çıkış noktası olarak seçilen mübadele konusu biri Türk diğeri Yunan olmalarının yanında mübadele ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan bu iki yazarın edebi eserleri baz alınarak incelemelerde bulunulacaktır.

‘Ah Mana Mu’ ile ‘Belki Bir Gün Dönerim’ eserlerinde 1924 yılında gerçekleştirilen zorunlu göçten dolayı insanların nasıl etkilendikleri gözler önüne serilmeye çalışılacak bu araştırma ile hem Türk ve Yunan edebiyatları, hem Karşılaştırmalı Edebiyat hem de edebiyat sosyolojisi çalışmalarında faydalı bir kaynak olması düşünülmüştür. Yazarların eserlerinden hareketle: “Aynı topraklarda yaşayan farklı milletten insanların ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. etkileşim içinde oldukları ve bu halkların kaynaşmış bulundukları görülür; Türk ve Yunan edebiyatlarında sıkça rastlanan konuların ele alındığı görülür; gerçek olaylar ile – kısmen de olsa- kişilerin hayatları aktarılmıştır; zorun göç neticesinde Türk-Yunan halklarının ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. olarak nasıl etkilendiklerinin ve sonuçlarının ne olduğu eserlerde ifade edilmiştir” söylemi bu çalışmanın hipotezlerini oluşturmuştur.

Çalışmada konuyla ilgili yukarıda verilen bilgilere ek olarak incelenmesi düşünülen ana başlıkların bölümlere dair açıklamalarını ifade etmek yerinde olacaktır.

Birinci bölümde göç kavramı ve olgusuna dair tanımlamalara, açıklamalara, genel yaklaşımlara ve çeşitli bakış açılara yer verildikten sonra göç kavramına ait diğer alt başlıklar aktarılacaktır. Açıklamalarla birlikte genel bağlamda nedenleri ve sonuçları ile göç kavramı ele alınacaktır. Ayrıca göçün türleri ifade edilecektir. Bir nüfus hareketi olan ve dış nedenlere bağlı nedenlerden dolayı gerçekleşen mübadele ve göç ilişkisi belirtilerek mübadeleye dair tanımlamalara ve kazanımlarla kayıplara değinilecektir.

İkinci bölümde Türk-Yunan nüfus mübadelesinin tarihsel gelişim sürecine genel bir bakış açısıyla bakılacaktır. Mübadelenin oluşmasında tetikleyici unsurlar, yönetsel ve toplumsal/bireysel tutumlar başlığı altında verilecek ve mübadelenin gerçekleşeceği coğrafyada meydana gelen olaylar ve bu olayların yansımaları aktarılacaktır. 1923 yılında mübadele antlaşmasından önce 1914 yılında bir mübadele denemesi olarak ortaya çıkan 1914 Türk-Yunan nüfus mübadelesine değinilerek 1924 yılında gerçekleşecek olan nüfus mübadelesi için ne tür sonuçları ve yaptırımları olduğu anlatılacaktır.

Yunan işgali karşısında başarılı bir direniş gösterilmesi ve Yunanistan'ın yenilgiye uğratılmasının ardından yapılan barış görüşmeleri hakkında bilgiler sunulacak olan ikinci bölümde Lozan'da ve sonrasında mübadele konusuna dair görüşlere yer verilecektir. Mübadele kararının alınmasının ardından Yunan ve Türk topraklarında alınan tedbirlere ve kurulan komisyonlara göz gezdirilecektir. Bu bölümün son kısmında mübadele öncesi-sırası ve sonrası dönemde ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, dini, vb. konulara değinilecek, bu unsurların mübadillere yansımaları ve sonuçları genel olarak belirtilecektir.

Çalışmanın son bölümü üçüncü bölümde Handan Gökçek'in 'Ah Mana Mu' ve Kostas E. Tsolakidis'in 'Belki Bir Gün Dönerim' adlı eserleri mübadele konusu çerçevesinde karşılaştırılacaktır. Mübadele döneminde ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. alanların nasıl ve hangi boyutta mübadillere yansımalarının olduğuna bakılacak olan bu karşılaştırmada aynı zamanda dönemin özellikleri iki yazarın anlatımıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ

Göç, insanlık tarihi ile başlayan ve bir devinim halinde devam eden bir olgudur. Gerek bireysel gerekse kitlesel olarak gerçekleşen göçün temelinde pek çok neden yatmaktadır. İlk göç hareketlerini tetikleyen nedenlerin temelinde insanların varlığını idame ettirme, tarım veya hayvancılığı sürdürme çabası yer alırken bunlara daha sonraki dönemlerde sosyal, siyasal, eğitimsel, bireysel, vb. nedenler de eklenmiştir.¹⁴ Kısa mesafeli ya da mevsimlik olarak oluşan ilk göçler dünyanın siyasi yapısının değişmesiyle farklı amaçlar doğrultusunda ve uzun mesafeli olarak da devam etmiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkışı farklı milletlerden olanların dışlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum göçün sınırların ötesine; ülkeden ülkeye ya da kıtadan kıtaya şeklinde takip etmesinde etkili olmuştur.¹⁵

İklimsel değişiklikler; verimli toprakların yayılmasını sağlarken ya da tersine etki ederek kuraklaşmasına sebep olurken göçe bağlı olarak bölgesel nüfus artışına-azalışına ve bu demografik değişimlerin sonucunda iktidar mücadelelerine, toplumsal anlaşmazlıklara, hastalıklara, refah seviyesinin düşüşüne vb. neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuzluklara özellikle sosyo-ekonomik düzeyde bakıldığında bölgeler arası dengesizlik de eklenmektedir.¹⁶ Dengesizlikler genelde eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri ile gelir dağılımına bağlı olarak ekonomik yapıda baş göstermektedir. Ayrıca göçmenleri, siyasi unsur olarak kullanma çabası söz konusudur. Göçmenler ve yerliler arasındaki kültürel farklılıkların da unutulmaması gerekmektedir.

Bu bölümde göç kavramı genel hatlarıyla ele alınarak, göçün nedenleri ve sonuçları belirtilecektir. Daha sonra göç türleri ve bu türlere ait bazı kavramlarla türlerin oluşmasındaki nedenler dile getirilecektir. Özellikle çalışmanın ana konusu

¹⁴ Faruk Taşçı, “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç”, *Kamu-İş*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2009, s.178

¹⁵ Songül Sallan Gül, “Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye’de Göçmenlere Yönelik Yardımlar”, *İnsan Hakları Yılığ*, Cilt: 23-24, 2004, s.80

¹⁶ Ali Sait Albayrak, vd. “Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Temel Bileşenler Analizi ile İncelenmesi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2004, s.102

olan mübadele konusu üzerinde durularak göç türleri arasında gösterilen mübadele kavramı, mübadelenin özellikleri ile kazanım ve kayıpları açıklanırken 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan *Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*¹⁷ bağlamında yazılan eserlerden yola çıkarak örneklendirmelere ve alıntılara başvurulacaktır.

1.1. Göç Kavramı ve Göç Olgusu

Göç, kavram olarak ilk başta basit bir yer değiştirme olarak algılanmakla birlikte göçün temelinde yatan nedenleri ve sonuçları göz önüne alındığında pek çok disiplinin çalışma alanına girmekte ve konu olarak işlenen bilim dalları tarafından farklı şekillerde tanımlamalar yapılsa da genelde yer değişimi şeklinde ifade edilmektedir.

Göç olgusu nedenleri ve sonuçlarıyla çok yönlü bir özellik göstermesi sebebiyle tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, uluslararası ilişkiler, edebiyat ve daha birçok disiplin tarafından incelenmesi insanlık tarihinde ne denli önemli bir konu olduğunu göstermektedir. Bu çok yönlü yapısı disiplinlerin kesişmesine de katkı sağlamaktadır.¹⁸ Bu disiplinlerin literatüründeki tanımlamalara da değinerek göç kavramını bazı tanımlamalarını şu şekillerde yapmak mümkündür:

Göç, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde kelime anlamına bakıldığında “1. Göçmek işi, 2. (Evden eve)taşınma; 3. Taşınmakta olan ev eşyası”¹⁹ olarak tanımlanır. Ayrıca daha kapsamlı bir açıklama için Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret”²⁰ olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalardan hareketle bile göçün pek çok tanımı olduğu düşünülebilir. Ancak göç kavramını açıklayan pek çok

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz: İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 1983, ss.117-183

¹⁸ Belma Akşit, “Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi”, *Türkiye'de İçgöç*, İstanbul, 1998, s.69

¹⁹ Mehmet Ali Ağakay, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, s.291

²⁰ Erişim: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> , Erişim tarihi: 12.10.2014

yazar söz konusudur. Mesela Tekeli göçü, “günümüzde bir yerdeki göç miktarı genellikle, belli bir zaman diliminde belli bir yerleşme alanında yaşayanlardan, kendi iradeleriyle, yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların sayısı olarak tanımlanmaktadır.”²¹ Bu tanımla Tekeli, göçü ve göç miktarını birlikte tanımlamıştır. Yine Baklacioğlu göç için “En genel ifade ile göç; insanın bir yerden öbür yere gitmesidir.”²² der.

Karpat’ın “asıl yerinden, ulaşılmak istenen yere hareket”²³ şeklinde açıkladığı göçü, Bayhan “fiziki yer değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi özellikleriyle toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri”²⁴ olan bir kavram olarak değerlendirir. Bu tanımlamalar ışığında göçü bir nüfus hareketi olarak da tanımlayabiliriz. Günümüzde nüfus hareketlerini inceleyen bilim dalı ise demografidir.

Demografik açıdan ise göç “coğrafi bölgeler ve/veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri değişiklikleridir.”²⁵ Ancak sadece demografik olarak göçü tanımlamak yetersiz kalacaktır. Göç ile göç ettiği yerin işgücünü, kültürünü, toplumunu, bölgenin niteliklerini değiştiren insanoğlu böylelikle göçün pek çok kapsamda açıklanmasına katkı sağlamaktadır.

Nüfussal hareketler bir alandan başka bir alana doğru gerçekleşmektedir. Her hareket yeni bir coğrafya, yeni bir yerleşim yerine açılan birer kapı niteliğinde sayılabilir. Bu nedenle göç olgusu coğrafyanın da alanına girmektedir. Ancak coğrafi açıdan göç hareketi fiziki bir hareket olarak görülmektedir. Göçmenlerin ekonomi, siyasi, kültürel, vb gibi insani olgularıyla pek ilgilenmediği söylenebilir. Göç hareketleriyle birlikte göçmenler yeni yerleşim yerlerindeki fiziki alanların dışından değişimlerine sebep olabilmektedir. Özellikle üretim araçları ve tarım alanındaki

²¹ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.42.

²² Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış Politika ve Göç Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2010, s.7.

²³ Kemal Karpat, *Kentleşme ve İnsan: Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler*, Todaie Yayınları, Ankara, 1978, s.3.

²⁴ Vehbi Bayhan, “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, *Toplum ve Göç*, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s.178.

²⁵ Turgay Nalan, “Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *Türkiye’de İçgöç*, der. A. İçduygu vd. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1998, ss.91-103.

uğraşlarıyla barınma amaçlı yaptıkları yapılarıyla bulundukları çevreye etkileri söz konusudur. Bu bağlamda Nivalainen göçü “Bir coğrafi alandan diğerine nüfus hareketi”²⁶ olarak tanımlarken, Demir ise “kişilerin gelecek yaşantılarının ya bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminde diğerine yerleşmek amacıyla yapmış oldukları coğrafi nitelikli yer değiştirme”²⁷ olayı olarak tanımlamaktadır.

Göç, insanın hayatını sürdürebilme ya da kötü olan durumun iyileştirilmesi çabasının bir sonucu olarak görünebilir. İnsanlar açısından göçün asıl nedenleri arasında ekonomik nedenler belki de en önde gelenidir. Üretim araçlarının çeşitlenmesi ve tarım alanındaki makineleşme işsizliği artışına bu da bireyleri göçe sürüklemektedir. Bu noktada göçü ekonomik açıdan da tanımlanması gerektirmektedir. Çelik bu gereksinimi “bir üretim faktörü olan emeğin, coğrafi olarak, bir yerden başka bir yere hareketidir”²⁸ şeklindeki sözleriyle karşılamaktadır. Yine Marshall, “ulus devletlerin sınırları içinde, emeğin ekonomide büyüme kutbunu oluşturan bölgelere doğru göç etmesini karşılayan nüfus hareketleri”²⁹ olarak yaptığı açıklamada göçün ekonomik yönüne vurgu yapmaktadır.

Ekonomik süreçlerle birlikte insan sosyalleşmekte diğer bireylerle ilişkilerini geliştirmektedir. Sosyal bir varlık olarak hayatını devam ettiren insanların oluşturdukları toplumları inceleyen sosyoloji bilimi de göç kavramını kendisine konu etmektedir. Sosyoloji göç olgusunu derinlemesine işleyerek göç sosyolojisi adı altında alt dalını oluşturmuştur.³⁰ Sosyoloji göç olgusunu, insanların hangi nedenlerle göç ettiklerine, göçün bireysel ve toplumsal olarak etkilerine açıklama getirmeye çalışmaktadır. Daha açık bir ifade ile yer değiştirme hareketlerinde ölçü olarak insanı

²⁶ Satu Nivalainen, “Determinants of Family Migration: Short Moves vs. Long Moves,” *Journal of Population Economics*, Cilt: 17, 2004, ss.157-175.

²⁷ Gülsen Demir, *Toplum Göç Bildirileri Kitabı, “Göç Nedenleri Ve Göçlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrıscık İlçesi Örneği”*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 2046, Ankara, 1997, s.85.

²⁸ Çelik, Fatih, “İç Göçler: Teorik Bir Analiz,” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, s.167.

²⁹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.314.

³⁰ Detaylı bilgi için bkz: Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 17, Güz 2006.

ele almaktadır. Göç ile birlikte toplumsal yapıdaki değişimleri yansıtmaya da çalışmaktadır.³¹

Sosyal bir hareket olan göçün sosyolojik olarak incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Toplumsal yapıda etkili olan nüfussal hareketten yola çıkarak göçün ayrıca sosyolojik bir olgu da olduğu anlaşılabılır.

Toplumsal, ekonomik, coğrafi, demografik gibi alanlarda yeni yeni anlamlar yüklenen göç, siyaset alanında da kendisine yer bulmuştur. Ulus devletlerinin kurulmasıyla birlikte daha da artan göç hareketleri beraberinde vatandaşlık, sığınmacı, mülteci gibi pek çok kavramı getirmiştir. Bu kavramların dışında göçmenleri siyasi bir güç olarak kullanmak isteyenlerin varlığı da yadsınamaz. Bazen de göçmenler toplumsal baskı ya da var olma çabası ile bir araya gelerek göç ettikleri ülkelerde ya da bölgelerde siyasi bir güç olarak var olmak istemişlerdir.³²

Asırlardır devam eden göç olgusu durağan bir özelliğe sahip değildir. Durağan bir yapıya kavuştuğundaysa toplumlarda birçok alanda tıkanmalara neden olmaktadır. “Göç olgusu durduğu, stabilite kazandığı zaman da toplumlar aslında ölmeye başlıyorlar. Bu çok açık bir şey. O bir ölümün ifadesi oluyor.” diyerek tıkanmanın sonucu belirten Ortaylı, “Şu bir gerçektir ki, insanların toplum olarak başlıca eylemi göçtür. Ezelden beri göç ediliyor ve ebediyen göç edilecektir.”³³ sözleriyle konuya dair düşüncelerini aktarır.

Devingen yapısıyla göç gönüllü ya da zorunlu bir hal almaktadır. Bu şekilde ilerleyerek göçmenlerin doğrudan doğruya gittikleri yerin nüfus yapısını değiştirmektedir. Ayrıldıkları yerin nüfusunu azaltırken gittikleri yerin nüfusunu artıran göçmenler ayrıca cinsiyet, eğitim durumu, medeni hal, yaş ortalaması gibi pek çok demografik boyutun değişmesinde rol oynamaktadırlar. Yer değiştirmeye bağlı

³¹ Yusuf Akan ve İbrahim Arslan, *Göç Ekonomisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2008, s.5.

³² Detaylı bilgi için bkz: Ahmet İçduygu vd. “Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere” *MiReKoc Araştırma Raporları 1/2014*, Eylül 2009.

³³ İlber Ortaylı, “Genel Göç Olgusu”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri* (8-11 Aralık 2005), Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayınları, No:6, İstanbul, Haziran 2006, s.19.

olarak ayrıldıkları ve gittikleri yerlerde bu niteliksel özellikler zıt olarak ilerlemektedir.

Göç, temelde mekan değiştirmedir. Bu değiştirme işi sürekli olabileceği gibi düzenli aralıklarla tekrarlanan mevsimlik olarak da gerçekleşebilmektedir. Mevsimlik şeklinde oluşan göçler genelde belirli aralıklarla tekrarlanabilmektedir. Ancak bu şekilde devam eden göç hareketinde süre ölçüt alınarak kısa süreli ve belirli bir amaçla gerçekleşmesi bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Amaçların gerçekleşmesiyle son bulan bu yer değişikliklerinin göç kapsamına alınıp alınmayacağı ise genel bir kabulün dışındadır.

Göç, toplumsal ve bireysel değişimlere etki eden bir olgudur. Tarih boyunca sürekliliğini yitirmeyen bu olgu yeni yeni ülkelerin var olmasına katkı sağlamaktadır. Farklılıklar ya da eksiklikler nedeniyle meydana gelen göç ile birlikte insanlar göç ettikleri yerlere de farklılık getirmektedir. Böylelikle farklı kültürlerin, dinlerin, milletlerin kaynaşmasında rol oynamaktadır.³⁴ Bu durum da uyum sorununu beraberinde getirmektedir. Göçmenler mevcut yaşam sistemlerini değiştirerek göç ettikleri yerdeki sistemin bir parçası olmaya çalışırlar. Özellikle belli bir kültüre sahip bireylerin yeni kültürlerle uyum sağlamaya kalkması birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Aynı bölgede kültürel farklılıkların oluşmasında göç olgusu önemli bir paya sahiptir.³⁵

Göç olgusunun kapsamı ve göç kavramının tanımı bilim dallarının bakış açıları yönünde karşımıza çıkmaktadır. Her bakış açısıyla yeni kavramlar ortaya çıkarken bu kavramlarla birlikte göçü tetikleyen nedenlerle ilgili teoriler de çeşitlenerek artmaktadır.

1.2. Göçün Türleri

Göç olgusu üzerine yapılan araştırma ve çalışmalar söz konusudur. Göç üzerine araştırmalarını ortaya koyan pek çok bilim insanı ve aydın insanlar göçü ele

³⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.9.

³⁵ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara, 2004, s.4.

aldıkları durumlara göre farklı türlere ayırmaktadırlar. Mesafe, süre, neden, sonuç, yapı gibi birçok duruma işaret ederek bu ayrım yapılmıştır. Bu konuda ortaya konmuş bazı gruplanmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Deniz, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması* adlı kitabında göçü şu kriterlere göre sınıflandırmaktadır:³⁶

-Mesafe kriteri: Bu kriterde önemli olan göçün yaşanılan yerden ne kadar yakın ya da uzak olduğudur.

-İrade kriteri: Göç kararı alınırken bireysel istek ya da dıştan zorlamanın olup olmadığı ile ilgili kriterdir.

-Siyasi sınırlar kriteri: Göç hareketinin yaşanılan ülke sınırlarını kapsayıp kapsamaması baz alan kriterdir.

-Zaman kriteri: Göçün ne kadar süreli bir zaman dilimini kapsayan kriterdir.

Göç olgusunun gerçekleşmesinde irade etkili olabilir. Genel olarak bakıldığında iradesine göre hareket eden bireyler, topluluklar ya da kitleler için asıl önemli olan herhangi bir itici ya da çekici güce çok maruz kalmamak ya da maruz kaldığı nedenlerden ötürü en doğru karara ulaşmaktır. Burada asıl dikkat edilmesi gereken noktaysa bireyin karar mekanizmasında önemli olan kendi isteği doğrultusunda hareket etmesidir. Böylelikle iradeye dayalı olan bu gelişmeler, farklı göç türlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Çelik'in iradeye dayalı olarak *zorunlu göç* ve *gönüllü göç* diye ayrım yapmakta ve bu kavramlara şu şekilde bir açıklama getirmektedir:

Göç olgusu, isteğe bağlı olarak, “zorunlu göç” ve “gönüllü göç” şeklinde iki gruba ayrılır. Gönüllü göçler, bireylerin isteğine bağlı olarak ortaya çıkar. Buna karşın, zorunlu göçler, bireylerin isteği dışında, terör, kan davası, deprem, sel, yangın gibi olaylar sonucu meydana gelir.³⁷

³⁶ Orhan Deniz, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması*, Çantay Yayınları, İstanbul, 2009, ss.12-14.

³⁷ Fatih Çelik, “İç Göçler: Teorik Bir Analiz”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, s.176.

Gönüllü yani kişiye bağlı göçlerde birey kendi isteğinin/kararının bir yansımasını gerçekleştirmekte ve bu karar da bireyi ekonomik olarak sonuçlanan bir duruma itmektedir. Göçün başlangıcı, bitişi ve yerleşmeden sonraki belli bir dönem için maddi kaynak gereklidir. Yine kişiye bağlı olarak gerçekleşen göçlerde sosyolojik ve psikolojik etkiler söz konusudur. Hayatını tümden değiştiren bir hamle olan bu yer değişikliği yeni hayata dayalı uyum ve eski hayatı bağlı özlem gibi unsurlarla bireyi sosyolojik ve psikolojik olarak etkileyebilmektedir. Bu göç şekli tamamen bireyin tasavvurundadır. Tekeli ve Erder çalışmalarında bireyin kendi isteği sonucunda yaptığı göçle ilgili şunları dile getirirler:

Kişinin verdiği göç kararının temel özelliği ex ante bir karar olmasıdır. Kişi kararını gideceği yerdeki duruma, çevre şartlarına, kazanç olanaklarına ilişkin beklentilerine göre verir. Göç kararının verilmesine esas olan değerlendirmeler ex ante'dir. Göçün ex post değerlendirmeye dayanması söz konusu değildir.³⁸

Göç, siyasi kritere göre iç göç ve dış göç olarak ayrılmaktadır.³⁹ İç göç “bir ülke veya bölge içinde yaşayan kişi veya kişilerin belirli bir zaman dilimi içinde, çalışmak ve/veya yerleşmek amacıyla yaptıkları kalıcı yer değişiklikleridir.”⁴⁰ İç göç köyden kente, kentten köye, bir bölgeden başka bir bölgeye yapılabilir. Bu nüfus hareketlerine göre iç göç ülke içindeki nüfus sayısında bir değişikliğe neden olmazken bölgeler arası nüfus oranında farklılıkların oluşmasına neden olur. Nüfus oranındaki farklılıklar da beraberinde ekonomik ve sosyo-kültürel sorunları getirebilir. Göç ile kalabalıklaşan bölge, doğum ve ölüm oranlarına bağlı olarak hızlı bir nüfus artışı gösterebilmekte, böylelikle kamu hizmetlerinin, iş alanlarının yetersizleşmesinde etkili olabilmektedir.⁴¹

İç göçlerin pek çok nedeni olabilir; tarımda makineleşme, verimli arazilerin daralması, günün gelişen teknolojik olayları, sağlık, eğitim, alt yapı gibi kamusal etkinliklerin yetersizlikleri, bunalıcı kent hayatı, hava kirliliği, iklim değişiklikleri

³⁸ İlhan Tekeli, Leila Erder, *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s.28.

³⁹ Orhan Deniz, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2009, s.12.

⁴⁰ Mustafa Öztürk ve Nihat Altuntepe, “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University* 3(11), 2008, s.1589.

⁴¹ Yüksel Koçak ve Elvan Terzi, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *KAÜ-İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, s.169.

gibi.⁴² İç göçler konumu, yönü, zamanı ile ülkelerin genel durumu hakkında veriler sağlamada yardımcı olan bilgileri içermesi bağlamında önemlidir. Bu önemi ve iç göçün niteliksel özellikleri ile ilgili Doğan şu ifadeleriyle durumu özetlemektedir:

Göçler içersinde de en çok gerçekleştirilen göç tipi olan ve aynı zamanda bir ülkenin iç dinamiklerini değiştirmesi bakımından iç göçler hem en büyük yüzdeyi kapsamakta hem de önemli sosyal değişmelere yol açmaktadır. Ülkemiz açısından da coğrafi ve mesleki hareketlilik örneği olarak köyden kente yapılan iç göçler, kitlesel bir toplumsal hareketliliği ortaya koymaktadır. Bu hareketliliğin kısmen yatay ölçüde gerçekleştiği söylenebilir.⁴³

Toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerden dolayı gerçekleşen iç göç hareketleri ülkelerdeki gelişmişlik düzeyleriyle ilişkilidir. Gelişmiş ülkelerdeki refah seviyesinin yüksek olması ülkeden ülkeye göç hareketlerinde söz sahibi nedenler arasındadır. “Bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan göç”⁴⁴ olarak tanımlanan dış göç kavramının ortaya çıkmasının bu durumla ilgili olduğu söylenebilir.

Dış göçler, iç göçlere oranla daha uzun sürede gerçekleştirilen göçlerdir. Dış göçler uzun bir zaman ve mesafede yapıldığından ötürü göçmenler için maddi ve manevi kayıplar iç göçlere oranla daha fazladır. Özellikle ulaşım ve iletişim ağındaki gelişmelerle bireyler neredeyse dünyanın tamamından haberdar olabilmekte ve istediği yere gidebilmektedirler.

Dış göç, iç göçleri de etkileyen bazı nedenlerle birlikte ayrıca bu ulaşım ve iletişim ağının gelişmesi, savaşlar, çok büyük çaptaki doğal afetler, terör, daha özgür ve refah şartlarda yaşama isteği gibi birtakım etkenlerin sonucunda gerçekleşebilmektedir.⁴⁵

Dış göçler, ülkeden ülkeye gerçekleştiği için yaşanan ülkede nüfus oranını düşürürken göç edilen ülkede nüfusu arttırır. Göç ile birlikte ucuz iş gücü, yaş, cinsiyet, medeni durum gibi ayrımlarda oransal değişiklikler görülebilmektedir. Farklı toplumların dilinin ve kültürünün kaynaşmasına da katkı sağlamaktadır. Bu

⁴² Ertuğrul Güreşçi, “Türkiye’de Kentten-Köye Göç Olgusu”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 2010, ss. 80-81.

⁴³ İsmail Doğan, *Sosyoloji*, Sistem Yayınları, İstanbul, 1998, s.269.

⁴⁴ Murat Erol ve Oya G. Ersever, “Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale”, *KHO Bilim Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2014, s.50.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz: Cengiz Şahin, “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme” *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 2001, ss.57-67.

gibi olumlu sonuçları olan dış kültürel asimilasyon, ötekileştirme, kamusal hizmetlerin yetersizleşmesi gibi göçün olumsuz yönleri de vardır.

İç ve dış göçler kendi içersinde alt başlıklara ayrılmaktadır. İç göçler, “mevsimlik göçler, sürekli göçler, emek göçleri ve zorunlu-gönüllü göçler” ve dış göçler de “beyin göçleri, işçi göçleri ve mübadele göçleri” şeklinde sınıflandırılabilir.⁴⁶ Koçak ve Terzi’nin çalışmasında ifade etti bu kavramlara ait açıklamalar ve tanımlamalar şunlardır:

-Mevsimlik Göçler: Kişiler muhtelif sebeplerle bulundukları bölgeden bir başka bölgeye gitmektedirler. Bu daimi surette yerleşme amaçlı olabildiği gibi, geçici de olabilmektedir. Yahut bu yer değiştirme olayı her yıl düzenli aralıklarla sürdürülebilmektedir. Buna mevsimlik göç denilmektedir.⁴⁷

-Emek Göçleri: Sosyal ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen göçlerdir.⁴⁸

-Zorunlu-Gönüllü Göçler: İradeye dayalı olarak gerçekleşen göçlerdir.

-Sürekli Göçler: İnsanların yaşadıkları yerden bir başka yere, temelli yerleşmek üzere gitmelerine “sürekli göç” denir. Sürekli konaklama amacıyla yapılan göçlerdir. Göç hareketleri mevsimlik olabileceği gibi doğal ve beşeri şartlardan dolayı uzun süreli olarak gerçekleşebilir.⁴⁹

-Beyin Göçleri: Genel olarak üniversite mezunu ya da herhangi bir alanda üniversite derecesine denk bir tecrübe ve birikime sahip yüksek nitelikli bireylerin kendi ülkelerinden başka ülkelere yaptıkları göçü ifade eden bir kavramdır.⁵⁰ Beyin göçünde önemli olan herhangi birinin göç etmesi değil, vasıfları ve nitelikleri ile belli bir birikime sahip bireylerin göç etmesi belirtilmektedir. Beyin göçleri, yaşanılan yer

⁴⁶ Yüksel Koçak ve Elvan Terzi, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *KAÜ-İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, ss.169-175.

⁴⁷ Serdar Sağlam, “Türkiye 'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 5, Güz 2006, s.34.

⁴⁸ Hakan Yıldırımoglu, “Uluslararası Emek Göçü, Almanya’ya Türk Emek Göçü,” *Kamu-İş*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2005, s.130.

⁴⁹ Yüksel Koçak ve Elvan Terzi, a.g.m. ss.170-171.

⁵⁰ İrfan Erdoğan, “Beyin Göçü ve Türkiye”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 3(1), Mayıs 2003, s.87.

için olumsuz bir durumu ifade etmekte iken göç edilen yer için olumlu bir durumdur. Belli birikime sahip bireylerin insanlık adına olumlu katkı yapma olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir.

-İşçi Göçleri: İşçi göçleri, ülke içine olabileceği gibi, ülke dışına da yapılmaktadır. Dış göçlerdeki işçi göçleri, çalışmak amacıyla insanların yurt dışına giderek yapmış oldukları göçlerdir. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak ortaya çıkan iş gücü eksikliğini tamamlama çabası olarak da görülebilir. Doğum oranının çok düşük olduğu ülkelerde de işçi eksikliği olabilmektedir. 1960'lı yıllarda Almanya'nın işçi alımına dair diğer ülkelerle yaptığı protokoller ve antlaşmalar bu göç türüne örnektir. Türkiye'yi de kapsayan bu işçi alımı pek çok Türk vatandaşının Almanya'ya göç etmesine neden olmuştur. İlk başlarda erkeklerin gittiği ülkede oturma izni almalarıyla aileyi de kapsayan bir göç olgusu haline dönüşmüştür.⁵¹

-Mübadele Göçleri: Mübadelenin kelime anlamı değiş-tokuştur. Bir antlaşmanın esaslarına dayanılarak yapılan, ülke nüfuslarının karşılıklı olarak yer değiştirmesiyle olan göçlere mübadele göçleri denilmektedir.⁵²

Göç olgusunu ele alan disiplinler göç ile ilgili pek çok farklı çalışmalar ortaya koymaktadır. Her yönden ele alınan bu olgu üzerine bazı bilim adamları kuramlar geliştirmişlerdir. Bu kuramlarla göç kavramını açıklamaya çalışan bilim adamlarından biri de Petersen'dir. Göçü beş ayrı tipe ayıran Petersen'a göre göçün temelinde ekonomik sebepler vardır. Ekonomik dalgalanmalar ve maddiyata göre oluşan sınıfsal tabakalar göçü etkilemektedir. İtici ve çekici faktörler bağlamında da ele aldığı göçü beş türe ayırmıştır:

-İlkel Göçler: İlkel göçleri doğal şartların tetiklediğini belirtmektedir. Kuraklık, su taşkınları, iklim değişiklikleri gibi doğal şartların göç hareketlerinde etkili olduğunu savunur.

⁵¹ Şenol Yaprak, "Uluslararası Emek Göçü Bağlamında Almanya'ya Türk İşgücü Göçü ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", *International Conference on Eurasian Economies*, 2013, s.864.

⁵² Yüksel Koçak ve Elvan Terzi, "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *KAÜ-İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, s.175.

-Zoraki ve Yönlendirilen Göçler: Sosyal bir varlık olan bireyin göç konusunda diğer bireylerin ve şartların etkisi altında olmasının yönlendirici, zor kullanarak gerçekleşen göçleri ise zoraki göç olarak nitelendirir.

-Serbest Göç: Petersen, bu göç tipinde herhangi bir dış etkenin söz konusu olmadığını ve kişinin isteği doğrultusunda göçün gerçekleştiği belirtir.

-Kitlesele Göç: Bu göç tipinin oluşmasında dünyada yaşanan gelişmelerin etkili olduğunu belirten Petersen, bireysel ve öncü olan göçlerin kitleler halinde gerçekleşen göç hareketlerini belirlenmesinde önemli olduğunu savunur.⁵³

Göç kavramının birçok türe ayrılmasında tarih boyunca devamlılığını koruması ve insanlığa etki eden bir olgu olması ile birçok farklı disiplin tarafından araştırılması etkilidir. Her disiplinin kendi bakış açılarıyla incelediği göç kavramının insanlık açısından nedenleri ve sonuçları ile ne gibi aşamalardan geçtiğini bilimsel olarak açıklama kaygısının söz konusu olduğu söylenebilir. Türleri ne kadar farklı olsa da göç insanın vazgeçilmez parçası haline gelmiş bir olgu olarak yola devam etmektedir. Bu yolculuk beraberinde değişime, farklılaşmaya, ötekileşmeye doğru ilerleyen bir durum olabilmektedir.

1.3. Mübadele

Zorunlu göç türlerinden olan mübadele genellikle siyasi otoritelerin antlaşmaları sonucunda gerçekleşen göç olaylarındandır. Adeta savaşların ve ülkeler arası diplomasi krizlerinin doğal bir uzantısı gibidir.⁵⁴ Pek çok diplomatik toplantıların, ülkeler arası restleşmelerin, üstün olma çabalarının bir ürünü olarak meydana gelebilmektedir. Uygulanma aşaması ise hem mübadele kapsamındaki insanlar hem de mübadele sürecini kontrol altında tutmak için kurulan komisyonun üyeleri adına çok zorlu bir durumdur. Kısacası mübadelenin uygulanması çok meşakkatli bir sürece işaretir.

⁵³ William Petersen, "A General Typology of Migration", *Amerikan Sociological Review*, Vol: 23; Akt. Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 17, Güz 2006, ss.75-76.

⁵⁴ Yüksel Koçak ve Elvan Terzi, "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *KAÜ-İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, s.175.

Mübadele ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel gibi pek çok yapının değişmesine neden olabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi genellikle bir savaşın ürünü olan mübadele, yıllardır beraber yaşayan, kültürleri ve dilleri kaynaşmış, hüznü, acıyı, sevinci beraber paylaşmış olan toplumların parçalanmasında etkilidir. Bu durumda savaşın kazananı da kaybedeni de mübadeleye katılmak zorunda kalanlar olmakla birlikte en çok acıyı çeken de bu insanların olduğu kabul edilebilir. Doğduğu, büyüdüğü toprağı bırakmak zorunda kalan bireyler, bir de gittikleri yerlerde uyum, kabul edilme, hayatını yeniden kurma gibi birçok sorunla baş etmek zorundadırlar.⁵⁵

Avrupa’da özellikle II. Dünya Savaşı sonunda kısmen de olsa görülen bazı mübadelelere, Afganistan ve Pakistan arasında yapılan nüfus değişimi de katılabilir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk yıllarında Yunanistan ile gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi de bir başka örnektir. Çalışmanın konusunu oluşturan mübadele kavramını açıklamak ve bazı özelliklerini belirtmek için ayrı bir başlık altında mübadele konusu işlenirken Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan mübadeleden örneklerle konu pekiştirilecektir.

1.3.1. Mübadele Kavramı

İnsanlık hayatının neredeyse her döneminde daha iyi bir yaşam sürme isteği vardır. Bu istekler insanların bazen gönüllü bazen de zorunlu olarak bulundukları yerleri terk etmelerine neden olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda bir nüfus hareketidir. Nüfus hareketleri nedenleri, sonuçları, etkileri ile birçok alanın çalışma konusu olmuş ve kendi içerisinde türlere ayrılmıştır. Mübadele, yukarıda bahsedilen ‘Göçün Türleri’ konusunda da yazıldığı gibi zorunlu olarak gerçekleşen türlerinden biridir.

Kelime anlamı *değişim*⁵⁶ olan mübadele, Arapça kökenli olup “bedel” kelimesinden kökünden gelmekte ve Osmanlıca-Türkçe sözlükte; “Değiş tokuş, bir

⁵⁵Bülent Kara, “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S.1, (2005),ss.187-198.

⁵⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları” *TSA / YIL: 18, Özel Sayı: 3*, Ocak 2014, s.11.

şeyin başka bir şeyle yer değiştirmesi”⁵⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Burada karşılıklı bir olgudan söz edilmektedir. Bireyin mübadeleye taraf olan ülkedeki diğer bireyle değiştirilmesi durumu söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında bu süreç zarfında insanın, bir nesne yerine koyulması ve bir pazarlık aracı gibi görülmesi durumunun söz konusu olduğu söylenebilir. Genel manada bakıldığında bu gerçekçi bir yaklaşımdır. Ancak çoğu zaman mübadele isteği, yaşanan savaşlar sonrasında çizilen yeni sınırlara göre ülkelerinden ayrı düşen bireyler tarafından da gelebilmektedir.⁵⁸

İpek’in “Genellikle iki devlet arasında sözleşmelere bağlı olarak yapılan göçler”⁵⁹ olarak açıkladığı mübadele kavramına en geniş anlamıyla Sepetçioğlu şu şekilde tanımlamaktadır:

İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların (nüfusları değiş-tokuş edecek devletlerden oluşan) karma ve/veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve/veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer(ler) ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketine mübadele denir.⁶⁰

Mübadeledeki değiş tokuş edilenler insanlardır. Bir ülkeden diğerine zorunlu olarak göç ettirilenler ortaya çıkan yeni kavramın da sahibi olmuştur: ‘Mübadil’. Babuş, “Yapılan bir anlaşma ve sözleşme gereği, diğer bir devletten Türkiye’ye [ülkeye] kabul edilen nüfusa mübadil denilir.”⁶¹ sözüyle açıklama getirdiği mübadil kavramına Çetin “Mübadil ise başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş demektir.”⁶² şeklinde ifadesiyle tanımlama getirmiştir. Bu tanımlamaya dahil olan yani mübadeleyi yaşayanlar içinse mübadele çok farklı anlamları olan bir kavramdır.

⁵⁷ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele 1923’ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.31.

⁵⁸ Mübadelenin olmasını isteyen bireyler; detaylı bilgi için bkz: İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014 .

⁵⁹ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.14.

⁶⁰ Tuncay E. Sepetçioğlu, “İki Tarihsel “Eski” kavram Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir”, *TSA/YIL:18, Özel Sayı: 3*, Ocak 2014, s.53.

⁶¹ Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikaları Çerçevesinde Göç ve iskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayınları, İstanbul, 2006, s.127.

⁶² Nurten Çetin, “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2010, s.149.

Türk-Yunan nüfus mübadelesini yaşamış bir mübadil olarak Koto Mahmud için mübadele kavramının şu şekilde bir ifadesi vardır:

Mübadele lafı gecelerimizi gündüzlerimizi kapladı, aazlarımızdan düşürmez olduk... Atalarımızın yaptıkları o akıl almaz göçlerin bir düzmecesini, aldatmacısını yapcaaz ki buna mübadele derler. Hiç savaşmadan, vuruşmadan, ölmeden, öldürmeden, atalarımızın evliyalarımızın şehitler vererek kazandıkları bu toprakları Yunan'a ellerimizle teslim edeceez ve arkamıza bakmadan kaçarcasına buradan ayrılcaaz...⁶³

Mübadeleinin insanlar üzerindeki etkilerinden de anlaşılabilirceği bu ifade ile devletlerin zorlamasıyla gerçekleşen göçlerin ne denli acı verici bir tecrübe olduğu anlaşılabilir. Göç ile her şeyini kaybeden bireyin ardında bıraktığı yaşamış olduğu hayattır. Göç ettiğı yerlerde de ömrünün kalan yıllarını yaşayabilmek için pek çok şey feda etmek zorunda kalabilmektedir.

1.3.2. Kazanım ve Kayıplarıyla Mübadele

Mübadele, insani açıdan hoş görülmeyecek bir durum sayılabilir. Devlet ve halk baskısının bir ürünü olan mübadele, insan ve devlet ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Atalarından beri yaşadıkları toprakları zorunlu olarak terk etmeleri insanda ekonomik, sosyal, kültürel ve belki de en önemlisi psikolojik birtakım sorunların oluşmasına neden olabilmektedir. Bu tür sorunların baş göstermesi vatani bildikleri topraklardan koparılması ile ilişkili olmasındandır.⁶⁴

Bulundukları yerden ayrılmak zorunda olan göçmenler için yeni yerlere alışmak önemli bir sorun teşkil edebilmektedir. “Yeni mekana uyum sağlamakta güçlük çekenler, yanlış yerlere yerleştirmelerden dolayı şehirleşmeye çalışan köylüler ve köylüleşmeğe çalışan şehirlilerin”⁶⁵ görülmesi uyum sürecinde görülebilir durumlardandır. Uyum sağlama çabası ise bireylerde yaşanan zorluklara göre psikolojik sorunların görülmesine neden olabilir. Birey uyum sürecinde yeni yerlere adapte olmaya çalışırken kendini bulunduğu ortamda ‘hiç’ olarak görebilir.

⁶³ Tahsin Gülen, *Ben Bir Mübadilim, Mayadağ'dan Şarköy'e*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s.35.

⁶⁴ Ömer Budak, “Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 26, Yaz 2010, s.139.

⁶⁵ Bülent Kara, “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 1, Erzurum, 2005, s.197.

Bu duygu bireysel bir anlam içermesi dışında kültürel bir his olarak da var olabilmektedir. Mübadele, kökeni bakımından farklı devletlerin sınırları içinde kalmış, ayrı düşmüş insanların bir araya getirilmesi amacını taşıyabilmektedir. Ancak mübadele edinceye kadar bu kimselerin bulundukları toplumların kültürüyle yoğrulması mübadele sonrasında geldikleri ülkenin kültürüyle kaynaşmasını zorlaştırabilmektedir. Bu nedenden dolayı bireyler bazen de kültürünün ne olduğu düşüncesine kapılabilmektedir.⁶⁶ Geldikleri yerde edindikleri kültürel değerler mi yoksa göç ettikleri yerlerin kültürleri mi artık göç edenler için önemli sorusu akıllarını karıştıran bir soru olduğu açıktır.

Kültürel uyum sorunları dışında bireyler sosyal ve kültürel açıdan uyum sağlamak durumundadır. Göç edilen yerlerdeki yaşam tarzlarına, kent-köy hayatına alışmak bireyler için diğer bir sorundur. Özellikle köylünün kente –kentlinin köye yerleştirilmesi göçmenler için uyum sürecinin daha da uzamasına neden olabilmektedir. Köylünün kentli bir insan olma çabasına karşın kentlinin köylü olmaya çalışması sıkıntılı bir süreçtir. Her iki insanın da bu süreçte gerçekten köylü ya da kentli olmayı başarabilip başaramadığı ise ayrı bir sorudur.⁶⁷ Ayrıca birey bu uyum sürecinde kültürel manada statü kaybıyla da karşı karşıyadır.

Kültürünü kaybetmek istemeyen bireylerin gittikleri ülkelerde hem bireysel hem de kitlesel olarak uğraş vermek zorunda kalması kültürlerin yaşaması bakımından önemlidir. İnsanların tarih boyunca oluşturdukları kültürü her nerede olursa olsun yaşatmak istemesi doğal bir durumdur. Bu nedenle göçmenler göç ettikleri yerlerde kendi aralarında yaptıkları etkinliklerle ya da kurum ve kuruluşlar aracılığıyla kültürlerine yaşatmaya çalışmaktadırlar. Dernekler, vakıflar, kahvehaneler kültürlerin devamını sağlamak için ideal yerler olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

⁶⁶ Serkan Güzel, “Göçmen Çocuklar ve Denizli’de Yaşam Koşulları”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2013, ss.13-15.

⁶⁷ Ali Rıza Abay, “Göçmenlerin Şehir Algısı ve Şehirleşmelerinin Gecikme Sebepleri”, *Üsküdar Sempozyumu*, (der.) Zekeriya Kurşun vd. Bildiriler, Cilt: 1, 2004, s.289.

⁶⁸ Gökçe Bayındır Goularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimliklerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, Cilt: 4, Sayı: 2, Temmuz 2012, ss.137-141.

Mübadelenin bir diğer kazanımı ya da kaybı olarak bakılacağı nokta tarım ve mekan ile ilgilidir. Sanayi Devrimi'ne kadar büyük çoğunluğu toprakla ilgilenen insanoğlu açısından bakıldığında mübadeleyle terk ettikleri yerlerdeki tarım arazileri ve mekanların ne olacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Özellikle savaş sonrasında gerçekleştirilen mübadelelerde savaşın getirdiği yıkıma bir de bireylerin bilinçli olarak tarım arazilerini ve mekanları tahrip etmeleri eklenebilir. Yıllarca beraber yaşadıkları halkın siyasal nedenlerden ötürü evlerine ve arazilerine yönelik yaptığı tahribat, bireyleri göçe iten nedenlerdendir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki mübadele karşılıklı değiş tokuşu kapsayan bir durumdur. Tahrip edilen yerlere mübadele ile gelmiş olanların yerleştirilmesi hem mübadil için sorun hem de devlet için maddi yük demektir.⁶⁹

Ülke sınırlarının yeniden çiziminden sonra topraklarının dışında kalan halkını topraklarına getirmek devletler için başlı başına sorun teşkil etmektedir. “Sıradan insanların kaderiyle ilgili hükümetlerin aldığı kitlesel nüfus değişimi kararları, dünya liderleri için mantıklı, hatta kimi kez çekici bir alternatif”⁷⁰ olarak gözüксе de mübadele kapsamında kimlerin mübadeleye dahil olacağı, mübadelenin nasıl ve ne zaman gerçekleşeceği gibi bazı durumlar “iki ülke arasında ilişkilerin yeniden gerginleşmesine”⁷¹ neden olabilmektedir.

Mübadelenin kazanım ya da kayıp olarak görülecek bir diğer özelliği demografik yapı ile ilgilidir. Zorunlu göç kapsamında bir ülkeden diğerine göç edenler düşünüldüğünde ülkelerin nüfus sayısında, cinsiyet ve yaş dağılımında farklılıkların görülmesi normaldir. Örneğin Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında yaklaşık iki milyon kişi yer değiştirmiştir.⁷² Bu değişim kapsamında savaşta ölen erkek çoğunluğu düşünüldüğünde cinsiyet, ölenlerin çoğunun genç nüfus olması yaş yapısında değişikliklere neden olduğu düşünülebilir.

⁶⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.105–125.

⁷⁰ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı Kitlesel İnsan ihracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.13.

⁷¹ Ömer Budak, “Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 26, Yaz 2010, s.141.

⁷² İbrahim Erdal, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006, ss.24-25.

Mübadele aynı zamanda bir iş gücü açığının ya da fazlalığının oluşmasına neden olabilmektedir. Yine hayatını çiftçilik yaparak geçirmiş bireyi kente yerleştirmek onun vasıfsız kalmasına, ticaret ya da hizmet sektöründe çalışanların köylere yerleştirilmesi ise tarım alanlarının boş kalmasına ya da verimsizleşmesine kaynaklık edebilir.⁷³

Mübadele kazanım ve kayıplarıyla başlı başına bir olgu olarak görülebilir ve pek çok disiplin için bir çalışma konusu olabilir. Nedeni ya da sonucu ne olursa olsun mübadele insani bakımdan problemleri beraberinde getiren bir yapıya sahiptir. İsteyerek ya da istemeyerek göçe itilen birey ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik bağlamda etkilenebilmekte, etkileri ise uzun yıllar devam edebilmektedir.

⁷³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayınları, 2013, ss.146-147.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

2.1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarihsel Gelişimi

Göçebe toplum yapısına sahip olan Türkler zaman içinde Orta Asya'nın farklı yerlerinde hayatlarını devam ettirebilmek adına göç hareketlerinde bulunmuşlardır. Bu hareketler otlakların bulunduğu mevkilere doğru gerçekleşirken zamanla artan nüfus ile birlikte Orta Asya'dan çıkarak daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. M.S. 1000'lerde bu göç hareketlerinin Anadolu ve çevresine doğru ilerlemesiyle Türkler ve Rumlar arasında ikili ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Savaşlar ve siyasi çekişmelerle birlikte Anadolu ve çevresinde Türkler ve Rumlar arasında rekabet hızla artmış ve devletler kurulup yıkılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti de bunlardan biridir. Dağılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyi olan Osmanlı Beyliği, diğer Anadolu beyliklerinin aksine Avrupa'ya doğru ilerleyen fetihler gerçekleştirmiştir. İlk olarak önündeki en büyük engel olan Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmış ve Avrupa fethini hızlandırarak kendisi de zamanla imparatorluk haline dönmüştür.⁷⁴

İmparatorluk, içerisinde barındırdığı farklı pek çok ulusun isyanlarıyla zaman zaman uğraşmak zorunda kalır. Özellikle 17. yüzyıla başlayan süreçle başta yönetsel boşluklar, teknolojik gelişmelerin takip edilmemesi, askeri başarısızlıklar olmakla birlikte toplumsal ve siyasal olaylar imparatorluğun gücünün azalmasına neden olur. Sayıları her geçen gün artan savaşlar, yenilgilerin getirdiği ekonomik buhran ve imparatorluğa bağlı bulunan ulusların başkaldırılarında etkili olur. Yeni yerlerin fethedilmesi ile dışa doğru gerçekleşen göç hareketleri zamanla kaybedilen savaşlarla yerini içe doğru yöneltir. Özellikle savaşlarla beraber göç hareketleri hız kazanır. Bu duruma en güzel örneklerden birisi 19. yüzyılda gerçekleşen savaşlara ek

⁷⁴ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

olarak Osmanlı-Rus savaşları sonucunda gerçekleşen ve üç milyona yakın insanı etkileyen dönemdir.⁷⁵

İç göçlerin yaşanmasının bir diğer nedeni de milliyetçilik fikriyle beraber imparatorluk içindeki ulusların birbirlerine yaptıkları mezalimlerdir. 1789 yılında Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesi ile milliyetçilik düşüncesi hız kazanarak devletlerarasındaki pek çok dengeyi değiştirir. İmparatorluk haline dönüşen devletler Fransız İhtilali ile zamanla yerini ulus devletlerine bırakır. Osmanlı İmparatorluğu da bu milliyetçilik fikriyle gerçekleşen birçok isyanla karşı karşıya kalır. Bu bağlamda milliyetçi düşüncelerle ilk olarak isyan eden Sırp'lar ve onları aynı milliyetçi akımla takip eden Hırvat, Rum ve Bulgar azınlıklar Osmanlı'yı fazlasıyla uğraştırır. İngiltere ve Rusya gibi zamanın güçlü devletlerinin de etkisi ile birlikte dönemin analizini İhsan Tefik şu sözleriyle yapar:

1789 Fransız İhtilali, dünyanın dengelerini değiştirdi. Milliyetçilik akımları kısa süre içerisinde her yeri sardı. Avrupa'nın bir parçası olan Balkanlar, ulusalcı akımların etkisinde fazlasıyla kaldı. Başta İngiltere, Rusya gibi büyük devletler olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri olan güçlü devletler, Balkan Devletlerini kendi politikaları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar. Bazen el altından bazen açıkça Osmanlı'ya bağlı unsurları Osmanlı'ya karşı kışkırttılar.⁷⁶

Kışkırtmalar zamanla başarıya ulaşarak imparatorluk içinden yeni devletlerin kurulmasına neden olurlar. Yunanistan da Osmanlı'nın asırlardır hüküm sürdüğü topraklarda kurulan devletlerden biridir.

Yunanistan, dönemin büyük devletlerinden Osmanlı Devleti'ne karşı destek görür. Bu destek Yunan toplumunun asırlardır süregelen ideolojisi Megali İdea'yı gerçekleştirmek için büyük bir fırsattır. Osmanlı Devleti'ne karşı genişleme politikasına bürünerek bu konu ile ilgili her türlü çalışmalara ve müttefik arayışlarına girer. İngiltere, Rusya ve Fransa gibi dönemin güçlü devletleri Yunanistan'ın ideolojilerinin kendi çıkarlarına uygun olması nedeniyle Yunanistan'a Osmanlı karşısında yardımlarını artırır. Bu devletler arasında gerçekleşen diplomatik süreç

⁷⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayınları, 2013, ss.33-36.

⁷⁶ İhsan Tefik, *İnsan ve Mekan Yüzyüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.34.

askeri süreç de dahil olur.⁷⁷ Böylelikle Osmanlı-Yunanistan savaşları da başlar. Bu savaşlar Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulan diğer devletlerle farklı cephelerde genişleyerek Balkan Savaşlarına dönüşür. 1913-1914 yıllarında Osmanlı kendisine karşı savaşan Balkan Devletleri ile antlaşma yaparak bu durumu sonlandırır.

Savaşlar gerçekleştikleri yerlerde göç hareketlerini de beraberinde getirir. Toplumda belli bir nüfus payına sahip uluslar günden güne nüfusu azalan bir azınlık konumuna düşer. Özellikle Yunan toplumundaki azınlıklar siyasi otoritenin de baskısıyla büyük sorunlar yaşar. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bölgelerde yaşayan Türklerin göç etmesindeki en dikkate değer nedenler arasında yöneticilerin baskısı ve Yunan halkının mallarına zarar vermesi hatta zaman zaman el koyması, bunlara ek olarak şiddete de maruz kalmaları gösterilebilir.⁷⁸ Bu tutum karşısında Türk tarafı da Rum azınlıklara baskı yaparak onları göçe zorlar. Rum tüccarların boykot edilmesine kadar giden bu tavrın karşılığı Yunan tarafından da verildiği görülmektedir. 1914 yılı bahar aylarına gelindiğinde bu duruma son vermek adına Yunan hükümeti ile Osmanlı Hükümeti arasında gerçekleşen diplomatik ilişkiler meyvesini vererek Aydın Vilayeti'ndeki Rum ahali ile Yunan Makedonyasında bulunan Türklerin değiş tokuşu kabul edilir. Bu işlemin gerçekleşmesi için komisyon kurulması kararlaştırılır. Komisyon her iki ülkeden kaç kişinin bu kapsama alınacağı, kişilere ait taşınmazların durumu ve yolculuk işlemlerinden sorumludur.⁷⁹

Siyasi çekişmeler ve ikili anlaşmalar neticesinde komisyon kurulması geciktiği gibi anlaşmazlıkların da bir türlü üstesinden gelinemez. Bu süreç I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleşmeden sona bulur.⁸⁰

Her iki ülkede yaşayan azınlık kesim, gerçekleşmeden son bulan değiş tokuşa rağmen özellikle Balkan Savaşları sonrası milliyetçi fikirle hareket eden

⁷⁷ Ergün Aybars, "Türk Yunan İlişkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, İzmir, 1993, ss.3-5

⁷⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss.250-252.

⁷⁹ Ömer Kodoman, "Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Eylül 2008, s.8 .

⁸⁰ Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", der. Renee Hirschon, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.119-125.

asırlardır birlikte yaşadığı azınlık unsurlara karşı zaman zaman şiddete varan olaylara ek olarak I. Dünya Savaşı'nın da patlak vermesi ile artan baskılara dayanamayarak göç etmeye devam eder.⁸¹ Balkanlarda göç eden nüfus konusunda yaptığı çalışmasında Justin McCarthy, 1910'lu yılların başında Rumeli'deki yaklaşık olarak 2.300.000 Müslüman nüfusun yaşanan savaşlar ve devam eden göçlerle 900.000 civarına indiğini ancak bu nüfus değişiminin ne kadarının ölümü ve ne kadarının göçü kapsadığını tam olarak belirtmemiştir. Ancak 1912-1920 yıllarını kapsayan ve Balkanlardan göç edenlerin sayısı yaklaşık 415.000 kişi olarak belirtmiştir.⁸²

VİLAYETLER	KİŞİ	BAĞIMSIZ SANCAKLAR	KİŞİ
İstanbul	3.609	İzmit	6.771
Edirne	132.500	Eskişehir	9.088
Adana	9.059	Bolu	258
Ankara	10.008	Canik (Samsun)	3.875
Aydın (İzmir)	145.868	Çatalca	7.500
Haleb	10.504	Karesi (Balıkesir)	14.687
Hüdavendigar (Bursa)	20.853	Biga	4.033
Sivas	10.805	Kayseri	6.140
Suriye	3.187	Karahisar (Afyon)	280
Kastamonu	257	Menteşe (Muğla)	855
Konya	8.512	Maraş	5.031
Mamuret-ül-Aziz (Elazığ)	242	TOPLAM	413.922

Tablo 1: 1912-1920 Döneminde Balkanlardan Gelen Müslüman Sığınmacılar ve Bunların İskan Edildikleri Yerler⁸³

Osmanlı'dan Yunanistan'a göç edenlerin sayısı 1914 yılında ilk mübadele provası olarak da adlandırılan antlaşma ile giderek artan bir hal alır. Ege Adaları'nı ilhak eden Yunanistan'a bu dönemde göç eden Rum sayısının 270.000 civarında

⁸¹ Detaylı Bilgi İçin Bkz: İskender Özsoy, *Ah Vre Memleket*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014; yine Özsoy'un aynı yayıncılık tarafından basımı gerçekleştirilen "İki Vatan Yorgunları" ve "Mübadelelerin Öksüz Çocukları" adlı eserlerinde mübadillerin anlatımıyla o dönemlerde yaşanan olaylara ulaşmak mümkündür. .

⁸² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.184-190.

⁸³ Justin McCarthy, a.g.e. s.18.

olduğu⁸⁴ 1914'teki anlaşmaya kadar Yunanistan'ın Müslüman azınlıklarına yaptığı baskıya karşılık olarak Osmanlı tarafından yapılan baskı sonucu Trakya'dan 100.000, İzmir'den 200.000 kadar Rum'un Yunanistan tarafına geçtiği⁸⁵ belirtilir.

Antonios Pavlidis'in Yunan kaynaklarına dayanarak Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi konusunda yaptığı tez çalışmasına göre 1914-1924 yıllarını kapsayan dönemde yaklaşık 2 milyon kişinin balkanlarda göç hareketlerine katıldığını, yine Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne dayandırarak daha mübadele başlamadan 1919-1922 yıllarını kapsayan Yunan savaşları neticesinde 1.150.000 civarında kişinin Yunanistan'a göç ettiğini belirtir.⁸⁶

1919-1922 yılları arasında Yunanistan ile yapılan savaşların ardında göç meselesi diplomasi alanında yeniden gündeme gelerek Lozan Antlaşması'nda yerini alır. Ancak başta Yunanistan ve Ankara Hükümeti olmak üzere antlaşmaya katılan devletlerin de talepleri neticesinde ayrı bir konu olarak sonradan tekrar görüşülmek üzere iki ülkenin sorumluluğuna bırakılır.

Mübadele konusunun Lozan'da görüşülmesi konusuna geçmeden mübadelenin tarihsel sürecine değinilen bu bölümde Yunanistan'ın kurulmasından Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede göç serüvenine yönetsel ve toplumsal/bireysel tutumun etkisinden bahsetmek konunun ilerleyen safhası için fayda olacaktır.

2.1.1. Mübadelenin Oluşmasında Yönetimsel Tutum

Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı imparatorlukları zora sokan bir hal alır. Birçok ulusu içinde barındıran bu tür yönetimlerde milli bir tavır takınanların zamanla artması ile isyanlar baş gösterir. İsyanları kendi çıkarlarına uygun gören dönemin kimi devletleri bu isyanları destekleyerek imparatorlukların ilk olarak toprak kaybetmesine daha sonra ise parçalanmasına neden olurlar. Yaklaşık

⁸⁴ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss.40-41.

⁸⁵ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüziyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.44.

⁸⁶ Antonios Pavlidis, "Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, ss.15-18.

altı asır varlığını koruyan topraklarına toprak katarak sınırlarını genişleten ve pek çok ulusu himayesine alan Osmanlı da imparatorluk haline dönüşür.⁸⁷

Osmanlı çok uluslu etnik yapısı nedeniyle Fransız İhtilali'nin etkisini topraklarında çok geçmeden görmeye başlar. Özellikle dış devletlerin kışkırtmalarıyla Balkanlarda bulunan himayesindeki halkların isyan etmesine diğer devletlerle yaptığı savaşların da etkisiyle zamanla karşı koyamaz. Sırplarla başlayan isyan hadisesi Rum, Bulgar, Hırvat isyanlarıyla devam eder. Bu isyan olayları içinde 1821 yılında Mora'da gerçekleşen isyan diğer halkları için yaşadıkları bölgelerin özgürleştirilmesi ve Türklerden arındırılması için örnek olur. İsyan diğer devletlerin çıkarları ile örtüştüğü için zamanla uluslar arası bir sorun haline dönüşerek Osmanlı'nın başını uzun süre ağrıtır. Bu konuda Rusya ve İngiltere arasında 1826'da imzalanan Saint Petersburg Protokolü ile Osmanlı himayesindeki Rum azınlığının Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak vergi ödeyen; ancak iç işlerinde serbest yani özerk bir hal aldığı belirtilir.⁸⁸ Bu bölgede Hristiyanlarla Müslümanların ayrımını da içeren protokol Osmanlı tarafından reddedilir.⁸⁹ Ancak bağımsızlık çabalarının karşılık bulması çok uzun sürmez ve 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan Devleti kurulur. Ancak Yunanistan genişlemek, büyümek ve varlığını büyük devletlere kabul ettirerek devam ettirme çabasına girer. Asırlardır devam ettirdiği Megali İdea ideolojisini hayata geçirmek için çalışmalara başlar.

Edirne anlaşmasıyla küçük bir Yunanistan Krallığı'nın kurulmasına yol açan gelişmeler ortaya çıkmıştı. (...) Yunanistan yoğun ticari ilişkiler içinde bulunduğu Büyük Devletlerle, Batıyla uyum sağlamak, Batı dünyasına entegre olmak, Böylece varlığını güvence altına almak yoluna giderken, aynı zamanda Kuzey ve Doğu'ya doğru sınırlarını genişleterek, bölgede büyük bir devlet olarak Bizans'ın mirasına konmak istemişti.⁹⁰

Megali İdea, Yunan toplumu için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bizans İmparatorluğunu yeniden kurarak eski gücüne dönme

⁸⁷ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar* 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

⁸⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, Ankara, 2013, ss.176-177.

⁸⁹ Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, İzmir, Bahar-Güz 2011, s.57.

⁹⁰ Sabri Sürgevil, "Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir'in İşgali Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 3, İzmir, 1993, s.22.

arzusu kendisini her yerde hissettirir. Yunanistan'daki bu ideolojiyi Yunan Meclisi'nde Ioannis Kolettis şu sözleriyle aktarır:

Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir. Yunanistan'ın sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece krallık içinde oturanlar değildirler, aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'te, Serez'de ya da Edirne'de, İstanbul'da ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adası'nda, Yunan Tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizm'in iki büyük merkezi vardır: Krallığın başkenti Atina'dır, İstanbul (Kostantinopolis), büyük başkent, bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur.⁹¹

Bu ideoloji Yunan Hükümetinin çıkış noktası olur ve bu konuda yapılması gereken ne varsa zaman kaybetmeden gerçekleştirmeye başlar. Yaptığı hamleler ve büyük devletlerin de desteğiyle Yunanistan, 19. yüzyılda Osmanlı'nın Ege Adaları, Batı Anadolu ve Balkanlardaki egemenliğini tartışılır hale getirir.⁹² Tartışılan bu konu daha sonra Yunanistan'ın emellerine göre şekillendirilir. Yunanistan için artık önemli olan topraklarını genişletmektir. Özellikle Yunan toplumunun Megali İdea düşüncesi 1910 yılında bu düşünce çerçevesinde *Liberal Parti*'yi kuran Elefteros Venizelos'un başbakan olarak seçilmesinde önemli bir rol oynar. Venizelos'un Güney Bulgaristan'ı, Güney Arnavutluk'u, On İki Ada'yı, İzmir ve çevresini, Doğu Karadeniz'i ve İstanbul'u kapsayan toprakları genişletme arzusunun İtilaf Devletlerinin çıkarları doğrultusunda gerçekleşeceğine olan inancı tamdır.⁹³ Megali İdea kapsamında topraklarının genişlemesinin genellikle Türklerin Balkanlarda kalan toprakları ile Anadolu'nun bir bölümü şeklinde olduğu söylenebilir. Kaleoğlu, konuya dair olarak şöyle bir yorum getirir:

Yunanistan, belki askeri alanda değil ama siyasi alanda ve bilhassa dış politikasını destekleyen propaganda alanında son derece başarı ile Megali İdea'nın hedeflerinden birkaçı hariç, hemen tamamını gerçekleştirmiş ve daima Türkiye aleyhine genişlemiştir.⁹⁴

Asırlardır gerçekleşmesi istenen emeller için yapılan çalışmalar zamanla meyvelerini verir. Siyasi alanda aldığı destekleri etkili şekilde kullanan Yunan

⁹¹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal, Ayraç Yayınları, Ankara 2002, s.17; akt: Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Mayıs 2008, ss.105-123.

⁹² Sabri Sürgevil, "Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir'in İşgali Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, İzmir, 1993, ss.22-23.

⁹³ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, ss.55-60.

⁹⁴ Oğuz Kalelioğlu, a.g.m. s.110.

Hükümeti diplomatik başarının askeri başarılarla pekiştirilmesi için gerekli çalışmaları yaparak Osmanlı'dan ayrılan ve yeni kurulan Balkan Devletleri ile Osmanlı'ya karşı askeri hareket düzenler. Bu bağlamda yapılan Balkan Savaşları ile istediğini elde ederek Osmanlı'ya doğru genişler. Ancak her zamanki gibi el değiştiren topraklarda yaşayan halk için durum daha da kötüdür.

Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman halk için baskı ve şiddet unsuru göç ettirilme politikasına uygun olarak gerçekleştirilir. Mallarına el koyulan halk artan şiddet olayları ile canlarına kasteden işgalci güçler karşısında daha fazla dayanamayarak göç etmek zorunda kalır. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında, Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda yaşayan yaklaşık 200.000 kişi göç ederek on yıllardır hatta belki de yüzyıllardır yaşadığı yerleri terk eder.⁹⁵

Dönemin koşullarına bakıldığında yani 1912-1914 yıllarına göz önüne alındığında savaşlar yaşanmadan önce Balkanların pek çok noktasında Müslüman-Türk nüfusunun çoğunluğa sahip olduğu görülür. Ancak Balkan Savaşları nedeniyle bu bölgenin demografik yapısında değişiklikler gözlemlenir. Müslümanların ve Türklerin oranı, savaş ile gerçekleşen göç ve ölümler yüzünden azalarak azınlık statüsüne geriler.⁹⁶ Azınlık statüsüne düşen ve uzunca bir süre yaşadıkları yerleri terk etmemek de ısrar eden bu insanlara karşı uygulanan mezalimin bir asır sonra bile izlerini taşımaya devam ettiği söylenebilir.

Yunanistan'ın uyguladığı göç siyasetinin en önemlilerinden biri Makedonya bölgesinde yaşayan Türklere karşı olur. Buradaki Müslüman Türklere göç etmeleri için şiddet uygulanması da dahil olmak üzere pek çok sıkıntı çıkarırlar. Dönemin Osmanlı Hükümeti Makedonya'daki Türklere karşı uygulanan bu politikaya karşılık aynı politikayı güder. Yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Partisi resmi kurumları bu işlere bulaştırmadan mahiyetindeki Rumların göç etmesi için bir dizi

⁹⁵ Tevfik Bıyıkoglu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, ss.90-93.

⁹⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.186-187.

politika uygular.⁹⁷ Osmanlı hükümeti uyguladığı politikanın sonuçlarına katlanmak zorunda kalır. Yunan Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin Rumları Anadolu'dan atmak adına giriştikleri politikayı eleştirerek dış devletlerin desteğini almaya çalışır. Başlattıkları protesto ve propaganda faaliyetlerinin karşılığını kurulduğu günden bu yana desteklerini esirgemeyen Avrupalı devletlerden alırlar.⁹⁸ Yunanistan'ın bu denli hızlı yayılmacı ve saldırgan tutumunun kaynağına bakıldığında söz konusu durumun temelinde Avrupalı devletlerin olduğunu söylemek mümkündür. Geçmişinden aldığı mirası, asırlardır sürdürdüğü ideolojinin ve Avrupalı devletlerin çıkarlarıyla uyuşan istekleri kısa sürede Yunanistan'ın emellerine ulaşmasında etkili olduğu söylenebilir.

Yunanistan bütün emelleri gerçekleştirmede dış devletlerin desteğini alırken kendini ve ulusal çıkarlarını koruma adına Osmanlı Devleti benzer desteği göremez. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda da aktarıldığı gibi Osmanlı zaten Avrupa için ya sömürge yollarındaki en büyük engel ya da sömürülmeyi bekleyen yer olarak görülür. Böyle bir bakış açısına sahip Avrupa karşısında pek direnemez. Aybars “Türk-Yunan İlişkileri” adlı çalışmasında bu durumu şu şekil de özetler:

Yunanistan Avrupa'da Antik Yunanı temsil etmek ve Hristiyan olmak sayesinde büyük bir destek bulurken, Osmanlı İmparatorluğu tam aksine Türk-Müslüman olmak ve Avrupa ile yüzlerce yıl savaşıp olmak sebebiyle daima Avrupa'ya karşısında buluyordu.⁹⁹

Böyle bir tutum karşısında Osmanlı oldukça zorlanır. Osmanlı Devleti sadece dış unsurlarla uğraşmakla kalmaz aynı zamanda iç unsurların çıkardığı sorunlarla da baş etmek zorundadır. Bu noktada Fener Rum Patrikliği Yunan hükümetinden aldığı destekle Osmanlı Devleti'ni uğraştıran başlıca iç sorunlardan biri olur. Yunan Başbakanı Eleftheros Venizelos'un “Patrikhane Yunanistan emrine girmelidir; bu surette birleşmiş bir Patrikhanenin ilerideki milli davalarda rolü pek büyük olacaktır.”¹⁰⁰ sözleri durumu özetler. Bu amaçla Fener Rum Patrikliği için yapılan

⁹⁷ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler III*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss.455-459.

⁹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986; akt. Ömer Kodoman, “Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş, Eylül 2008, s.8.

⁹⁹ Ergün Aybars, “Türk Yunan İlişkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 3, İzmir, 1993, s.4.

¹⁰⁰ Detaylı Bilgi İçin Bkz: *Pontus Meselesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Yayınları, Ankara, 1338.

seçimlere dahi karışarak Osmanlı Devleti'ni zora sokma çabasına girdiği söylenbilir. İnci, Patrikhane konusunda yaptığı çalışmasında dönemde yaşanan olayları şu şekilde aktarır:

Patrik İoakim III'ün 1912'de ölümü ile Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasında Patrik seçimi sorunu yaşanır. Yunanistan Megali İdeacı birinin Patrik seçilmesi için çaba sarf eder ve bu maksatla Amasya Metropolitisi Yermanos Karavangelis'in patrik olması için çaba sarf eder.¹⁰¹

Seçim sürecinin dışında özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında Doğu Karadeniz'deki emellerini gerçekleştirmek isteyen Yunan Hükümeti, Patrikhane'nin etkin rol almasını sağladığı birtakım sorunlar çıkarır. Patrikhane, Yunan Hükümeti'nin istekleri doğrultusunda Pontus çetelerinin organize edilmesinde büyük katkı sağlar. Yöre halkına şiddet uygulayan bu çeteler zaman zaman şiddet olaylarını abartarak ölümlere ve yaralanmalara neden olur.¹⁰² Yapılanlar karşısında çaresiz kalan halk kimi zaman bu çetelere karşı direniş gösterirken kimi zaman da direnemeyerek yöreyi terk eder. Yine Fener Rum Patrikhanesi, I. Dünya Savaşı öncesinde de Yunan Megali İdeası için Osmanlı topraklarında çalışmaktadır. 1914 yılındaki ilk Türk-Yunan mübadelesi konusunda mübadelenin gerçekleşmesi için de pek çok girişimde bulunurlar. Ancak bu girişimleri engellemek için Osmanlı, birçok tedbir alırken aynı zamanda mübadelenin gerçekleşmesi için diplomatik görüşmeleri sürdürür. Yapılan girişimlerle ilgili olarak İnci, çalışmasında şunları aktarır:

Birinci Dünya Savaşı öncesinde sahil şeridi bölgelerde yaşayan Rumların daha iç bölgelere nakli ve ardından da Yunanistan'la nüfus mübadelesine gidilmesi gündeme gelir. Hrisostomos, bunun engellenmesi için İstanbul hükümetine, Yunanistan Başbakanı Venizelos'a ve İstanbul'daki yabancı konsoloslara mektuplar gönderir. Tüm bu olaylardaki faaliyetleri nedeni ile İzmir Valisi Rahmi Bey'in emriyle şehir halkını açıkça kin ve düşmanlığa teşvik ettiği gerekçesiyle İstanbul'a gönderilir.¹⁰³

Osmanlı Devleti, bu tür bir girişim karşısında gerekli tedbirleri almasına karşın sonraki dönemlerde bu kurumun başlarına dert açacağı konusunda edindiği izlenimler karşısında birtakım politikalara hız vermiştir. Bu bağlamda Osmanlı içinde milliyetçilik fikri ile hareket eden Jön Türkler, iç işlerine bu denli

¹⁰¹ Salih İnci, "Türk-Yunan Siyasi İlişkilerinde Azınlıkların Dini Kurumları Meselesi (Patrikhane Örneği)", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2010, s.73.

¹⁰² Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Mayıs 2008, s.112.

¹⁰³ Salih İnci, a.g.m. s.75.

karışılmasının nedeni olarak Hristiyan azınlıkları görür ve Avrupa'nın sürekli bir hal alan müdahalelerinin engellenmesini sağlamak adına bu grubun her geçen gün artarak neden oldukları sorunların bir an önce çözülmesinin gerekliliğini savunurlar.¹⁰⁴ Osmanlı Devleti, egemenlik sahasına bu denli karışılmasına izin vermemek için ıslahat çalışmalara hız verir. Özellikle Hristiyan azınlığı kapsayan bazı çalışmalar yaparak bu kesimden kaynaklı sıkıntıların önüne geçmeye çalışır. Yönetimde halkın da söz sahibi olması sağlanarak devlet otoritesini ve ulusal bilinci geliştirmeye çalışır.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme ve ulusallaşma adına bu adımlar atılırken bir yandan da savaşlarla uğraşılır. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletlerinin yenilmesi ile devam eden süreç oldukça zorlu geçer. Savaşın bitmesinde etkili olan ve ABD Başkanı Wilson tarafından ilan edilen 14 maddelik ilkeler Osmanlı için önemli bir avantaj olarak görülse de Venizelos 'ulusların kendi kaderini belirleme hakkı' anlamını içeren *self-determination* ilkesine dayanarak Avrupalı devletlerin desteği ile çalışmalara başlar.¹⁰⁶

Ülkesini İngilizlerin yanında savaşa sokan ve galip devletlerden sayılmasını sağlayan Venizelos, Anadolu konusunda artık daha rahat adım atmaya başlar.¹⁰⁷ 1912 yılında Fener Rum Patrikhanesi'nin elinde bulunan nüfus sayımlarını baz alarak Anadolu'daki belli bölgelerde Rum nüfusunun çok olduğunu iddia eder. Bu konuda Gökçen, Michael Smith'e dayandırdığı çalışmasında olayı şu sözleriyle aktarır:

1912 yılında Fener Rum Patrikhanesi tarafından yaptırıldığı iddia edilen nüfus sayımına göre; Yunanlar tarafından istenmekte olan bölgede (Eleutherios Venizelos Paris Barış Konferansı'nda Kuzeybatı Anadolu'da, Marmara kıyılarında Bandırma'nın batısından başlayarak Meis Adası'nın karşısına düşen Güney Anadolu kıyılarındaki noktaya kadar uzanan şerit içindeki toprakları istiyordu. Bu şerit İzmir'i

¹⁰⁴ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s.46.

¹⁰⁵ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Ahmet Kolbaşı, *19. Yüzyıl'da Osmanlı Siyasi ve Sosyal Değişim Süreci ve Islahatlar*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁰⁶ Seçil Akgün, *Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.243.

¹⁰⁷ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.29.

ve Aydın Vilayeti'nin önemli bir bölümünü içine alıyordu) bir milyondan biraz daha fazla Türk'e karşılık 800 bin civarında Yunan, 100 bin kadar Ermeni, Yahudi ve tek tük başka uluslardan kişiler yaşıyordu. Venizelos, işine gelmeyen bir sayımın etkisini azaltmak için bölgeye komşu adalardan İmroz'u, Bozcaada'yı, Midilli'yi, Sakızlı Sisam'ı, Nikarya'yı, Rodos'u ve On iki Adalar ile Meis'i (Buralarda 25 bin Türk'e karşı 370 bin Yunan yaşıyordu.) ekliyordu.¹⁰⁸

Venizelos özellikle Batı Anadolu'nun Yunan topraklarına katılması konusunda birçok girişimde bulunur. Diplomasinin bütün imkanlarından faydalanmaya çalışan Yunan Hükümeti bu imkanlar dahilinde pek çok tez öne sürer. Bu tezlerden biri de Venizelos'un Batı Anadolu'daki Rum nüfusunun 1.700.000 kişi olduğunu beyan etmesidir. Böyle bir beyanda bulunarak Türklerin bu bölgede azınlık olduğunu ve bölgenin Yunanistan'a verilmesi gerektiğini dile getirir.¹⁰⁹ Bu tez karşısında Osmanlı gerekli çalışmaları yaparak gerçekleri ortaya koymaya çalışır. Her ne kadar Türk yönetiminin öne sürdüğü tez Avrupalı devletler tarafından kabul görmese bile dönemin çerçevesinden bakıldığında diplomatik sürecin eldeki verilerle desteklenmeye çalışıldığı görülür. 1918 yılında elde edilen çalışmaların sonuçlarına dayandırarak Özgiray şu açıklamayı yapar:

Halbuki 30 Ekim 1918'de İbn-ül Cemal M.Ragıp'ın nüfus istatistiklerine göre örneğin İzmir Sancağında genel nüfusun 605.058 olduğu, bunlardan 414.995'inin Türk, 180.259'nun Rum olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁰

Kurulduğu günden Türkler tarafından 1922 yılında durduruluncaya kadar yayılmacı bir politika izleyen Yunanistan'ın özellikle Rum nüfusunu kullanarak genişlettiği topraklar azımsanmayacak kadar çoktur.¹¹¹ İşgal ettiği topraklarda nüfus üstünlüğünü elde etmeye çalışan Yunanistan, Batı Anadolu'da da böyle bir çaba içerisine girer. Planlı bir iskan politikasının yanında Anadolu'dan göç eden Rumlara engel olup bölgeye Rum göçünün artması için gereken her şeyi yapmaya çalışır.¹¹² Yunanistan'ın Batı Anadolu'da hak sahibi olduğunu kabul ettirmek maksadıyla

¹⁰⁸ Michael Llevellyn Smith, *İonian Vision: Greece In Asia Minor (1919-1922)*, The University of Michigan Press, 1998; Akt: Salim Gökçen, "Dogmatik Yunan Paranoyası Anadolu'da Rum Soykırımı", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum, 2006, s.82.

¹⁰⁹ Hakan Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkiler", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, s.39.

¹¹⁰ Ahmet Özgiray, "Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleri ile Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Ankara, 1989, s.557.

¹¹¹ Thanos Veremis, "Yunan Devleti'nde Siyasi Süreklilikler ve Yeniden Düzenlemeler", *Ege'ye Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.73.

¹¹² Emine Pancar, "Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketi", *ÇTTAD*, VIII/18-19, 2009, s.56.

uyguladığı iskan politikası karşısında Osmanlı hükümeti ortaya koyduğu nüfus politikasında özellikle Batı Anadolu’da Türk nüfusunun azınlık durumuna düşmemesi ve Yunanistan’ın bu bölgede hak sahibi olduğu düşüncesinin engellenmesi için çaba gösterir. Oran bu konuyla ilgili olarak Osmanlı’nın düşüncesini dile getirdiği sözleri şu şekildedir:

(...)Hristiyan azınlıkların nüfusça en kalabalıklarından olan Rumların sayısını azaltmak bu yoldaki en önemli engeli ortadan kaldıracaktı. Ayrıca, hem Osmanlı döneminde sık sık karşılaşılan Büyük Devletlerin içişlerine karışmasını sağlayan gerekçe kalmayacak, hem de Yunan irredentizmini sürdürmek isteyenlerin bir daha harekete geçmesi engellenecekti.¹¹³

Karşılıklı olarak bakıldığında çıkarların korunmasına dayalı yürütülen faaliyetler 1919 yılında İzmir ile başlayan Yunan işgalinin ardında farklı bir safhada ilerlemeye devam eder. Askeri hareket haline dönüşen çabalar karşısında işgal alanlarında yaşayan halk her zamanki gibi en çok etkilenen taraf olur. İşgale katılan Yunan askerlerinin tutumu bizzat Yunan Hükümeti’nin direktifleri doğrultusunda gerçekleşir. Özellikle Batı Anadolu’da yaşayan halkın can ve mal güvenliğine kastederek ilerleyen askeri kuvvet pek çok ölüm, yaralanma, tecavüz ve yağmalamaya neden olur. Megali idea düşüncesiyle gerçekleştirilen işgaller ve işgallerle birlikte ortaya çıkan dram Anadolu insanını derinden etkilemekte birlikte çaresizlik içinde kalmasını da beraberinde getirir.¹¹⁴ Anadolu halkının çaresizliğini Boykoy şöyle aktarır:

*Uzun savaş yılları, cepheye eşini, oğlunu, kardeşini gönderen ve cephe gerisinde yaşam mücadelesi veren insanlar için de büyük sıkıntılarla geçmiştir. Bu süreçte en büyük sıkıntı ise, yokluklar nedeniyle hat safhaya varan yiyecek ve geçim sıkıntısı olmuştur. Hatta fakirlik o düzeye varmıştır ki, asma çubukları, meşelerdeki pelitler yiyecek maddesi olarak kullanılır hale gelmiş; aile fertleri, katıksız kuru ekmeği paylaşmak zorunda kalmış; yokluk içerisinde evine yiyecek temin etmeye çalışan Anadolu kadınlarının yükü daha da artmıştır.*¹¹⁵

İzmir’in işgali ile artarak devam eden Yunan mezalimi karşısında Anadolu halkı göçlere başlar. Aslında bakılırsa işgaller ile birlikte göç kavramı uzun zamandır Müslüman Türk kesiminin bir parçası olduğu söylenebilir. Son otuz yıl baz

¹¹³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.330.

¹¹⁴ Salim Gökçen, “Dogmatik Yunan Paranoyası ‘Anadolu’da Rum Soykırımı’”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum, 2006, s.82.

¹¹⁵ Seher Boykoy, “I. Dünya Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye Vatan Savunmasında Yenişehirli”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar-Güz 2010, s.36.

alındığında yukarıda da bahsi geçen Yunanistan'ın belirli noktalarda Rum nüfusunu arttırma çabası neticesinde göç olgusunun daha önceleri de var olduğu aktarılabilir bir durumdur. Halkın çaresizliğine yönetimin tutumu da eklenince yaşananlar karşısında halk iyice yalnız kalır:

İzmir'in işgali olayı karşısında İstanbul'un, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin tutumu ibret vericiydi. Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan İzmir'in işgaline değin izlenen teslimiyetçi, tüm ümitleri İtilaf Devletlerine yaranmak isteyen politikalara bağlayanların hüsrana uğraması demek olan bu durum, işgale uğrayan yöre halkı üzerinde olumsuz etkiler yaratıyordu. Nasihat Heyetleriyle sorunun çözölemeyeceğini İstanbul anlamışa benzemiyordu.¹¹⁶

Osmanlı hükümetinin kurtuluşu dış devletlere bağlaması, halkın kendi çabalarıyla işgallere karşı koymasını zorunlu kılar. Osmanlı hükümeti karşısında vatanperverlerin katılımları ve halkın desteği ile kurulan Ankara Hükümeti, Anadolu topraklarında gerçekleştirilen mezalime dur deme adına gerek diplomatik gerekse askeri tedbirler alır. Askeri alanda gösterilen başarılar diplomatik başarılarla pekiştirilerek çaresizlik içindeki halkın rahatlaması sağlanır.

2.1.2. Mübadelenin Oluşmasında Toplumsal/Bireysel Tutum

Devletler, toplumların; toplumlar bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Devletin yönetim şekli ne olursa olsun bir devletin egemenlik alanında var olan birey, toplumsal olaylara etki eden ve toplumsal olaylardan etkilenen bir varlık olarak hayatını devam ettirir. Bireylerin hareketleri yönetimin takındığı tavrı ve politikayı değiştirebildiği gibi yönetimler de bireylerin bakış açılarında farklılık oluşturabilecek niteliktedir.

Özellikle seçimle yönetimde doğrudan ya da dolaylı söz sahibi olan partilerin ülke yönetiminde rol almasında yani seçilmesinde belirlediği politikaların belli bir grup tarafından desteklenmesinin önemli olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda bakılacak olursa mübadelenin oluşum süreci tek başına yönetsel bir tavrın ya da politikanın ürünü olmadığı söylenebilir. Böyle bir durumun oluşmasında toplumsal/bireysel unsurun etkileri görölebileceği gibi doğrudan doğruya bu

¹¹⁶ Sabri Sürgevil, "Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir'in İşgali Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 3, İzmir, 1993, s.26.

unsurların bir müdahale içinde bulunarak mübadele sürecinin hızlanmasında aktif bir rol aldığı belirtilebilir.

Osmanlı Devleti için toplumsal olaylara karşı bakış açısı genellikle son sözün doğrudan padişah ya da görevlendirdiği bir yöneticisi/memuru tarafından verilen karar neticesinde halledilirdi. Bu durum reform hareketleri ve sonrasında demokratikleşme çabaları sonucunda bazı değişiklikleri de beraberinde getirir.¹¹⁷ Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde idari boşluğun arttığı, pek çok sorunun baş gösterdiği, savaşların bitmediği ve neredeyse hepsinin yenilgiyle sonuçlandığı söylenebilir. İnsanların kargaşa ortamında hayatta kalma ve yaşamını idame ettirme adına birtakım atılımlarda bulunma çabası psikolojik olarak etkilenmelerine neden olduğu aktarılabilir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki kaos ortamından faydalanmaya çalışan pek çok devlet, ulus, örgüt vardır. Özellikle Fransız İhtilali ile “milliyetçilik” kelimesinin daha çok dile gelmesi ve bu fikirle ulus devlet kurma emellerine ulaşma çabası çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'yı oldukça uğraştırır. Balkanlardaki topraklarında yaşayan uluslar, sadece kendinden olanların yaşadığı bir devlet kurma amacıyla hareket etmeye başlar. Amaçlarının gerçekleşmesi için isyan hareketleri ile birlikte bulundukları bölgelerden diğer etnik grupları ve ulusları atmaya başlarlar.¹¹⁸

Osmanlı Devleti topraklarındaki azınlık isyanları ve büyük devletlerin baskıları ile azınlıklara olan destekleri neticesinde toprak kaybına başlar. Kaybettiği topraklarla birlikte bu topraklarda yaşayan halklar arasında sorunlar baş gösterir. Mübadelenin gerçekleşeceği Yunan halkı ile Türk halkı (mübadele kapsamında sadece din unsurunun baz alınacağını bir kenara bırakırsak) arasında yıllardır hatta asırlardır devam eden huzur ortamı yerini kargaşa ve sorunların baş gösterdiği bir ortama bırakır. Milliyetçilik fikri sonucunda vuku bulan Girit İsyanı ile Türk-Yunan arasındaki sorunlar iyice ortaya çıkar ve böylelikle toplumsal durum değişme

¹¹⁷ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

¹¹⁸ Stephen Ladas, *The Exchange Of Minorities Bulgaria, Greece And Turkey*, New York, Macmillian Company, 1932, ss.14-16.

sürecine girer. Asırlardır birlikte yaşayan Giritli Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ayrışmalar ve sınıflar oluşurken bölgede çekişmeler kendini gösterir.¹¹⁹

Osmanlı içindeki ayrılıkçıların seslerinin bu denli yüksek çıkmasının temelinde Batılı devletlerin etkisi olduğu belirtilir. “İmparatorluğunu oluşturan tek tek halkın kendi aşırı şoven milliyetçiliklerinin sözcüleri de bizzat Batılılar, ya da Batı zihniyeti içlerine işlemiş kişiler”¹²⁰ olması isyan hareketlerinin yönünü tayin etmede önemli bir nokta olur. Ayrıkçılıkların başarıları ve dönemin büyük devletlerinin destekleri ile kurulan devletler içinde Osmanlı Devleti en çok Yunanistan ile uğraşmak zorunda kalır. Osmanlı’nın Yunanistan’a bıraktığı bölgelerde yaşayan Türkler baskılar nedeniyle göç etmek zorunda kalır. Ancak belirtmek gerekirse Osmanlı’ya doğru gerçekleşen Müslüman göçlerinin kökenindeki en büyük etkenlerde biri yöneticilerin tutumunun yanı sıra yöneticilerin göz yummasını sonucunda Müslüman kesimin mallarına Yunanlılar tarafından el konulması ve zaman zaman bu durum karşısında şiddete varan olayların gerçekleşmesidir.¹²¹

Şiddet olayları ve ayrılıkçı söylemler öyle bir hal alır ki ulus devleti kurmak için ayaklanan Rumlar, Yunan Bağımsızlık Savaşı’nda kendinden olanı sırf farklı bir dine mensup yani Müslüman olduğu için öldürür.¹²² Böyle bir tutum karşısında ayrılıkçıların milliyetçilik fikrine bağlı kalmadığı söylenebilir. Milli bir devlet kurma adına ırk olarak aynı kimliğe sahip olanların birbirlerine karşı bu şekilde bir tavır ortaya koyması bütün bu olayların temelinde ulus devleti söyleminin yanında Hristiyan topluma sahip bir medeniyet kurma çabası olduğu kabul edilebilir bir durum olarak ortaya çıkar.

¹¹⁹ Ayşe N. Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss.84-85.

¹²⁰ Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.156.

¹²¹ Yusuf H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, II-III*, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s.250; akt. Ömer Kodoman, “Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Eylül 2008, s.8.

¹²² Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaş Ve Büyük Güçler*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2001, s.45.

Yunan toplumunun kendi içindeki durumu ile mübadillerin gelmesinden önceki çekişmeleri gelen göçmenlerle yaşaması daha sonraki dönemlerde yaşanacak olan sıkıntıların habercisi olarak görünebilir. Toplumsal ve siyasi kargaşayı bu kadar erken bir tarihte yaşaması Yunan toplumu açısından dezavantaj olarak görülse de yaşananların toplumun şekillenmesinde önemli bir faktör olduğu ile de açıklanabilir.

Aynı dili konuşan insanların arasına katılan göçmenlerin siyasi bir unsur olarak var olmaya başlaması Yunan toplumunda özellikle Osmanlı'dan alınan topraklarda bulunan mülklerin dağıtımı konusunda yeni kargaşalar çıkarır ve düşmanlıkların artmasında etkili olur.¹²³

Yunan toplumu içinde ulusçuluk hareketi ve ideolojisi önem arz eder. Ayrılıkçı hareketler yönetim tarafından şekillendirilirken Patrikhane ve bağlı birimlerin yönlendirmesiyle bu hareketler toplumun her kesiminden destek görür. Toplumun farklı grupları ve örgütleri ile dini otorite millileşme sürecinde etkili olur. Ayrılıkçı hareketlere vatandaştan devlet adamına, işverenden çalışana, askerinde siviline kadar hemen her kesimin desteğini söz konusudur:

Osmanlı döneminde Fenerlilerin yanı sıra Yunan ulusal hareketi açısından etkili olan bir başka grup ise Yunan tüccarlarıydı. Bu noktada Yunan tüccarlarının Yunan ulusçuluk hareketinin doğması aşamasındaki rolleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla beraber, özellikle Avrupa ülkeleri ve Rusya ile yapmış oldukları ticaret sonucu bu ülkelerin dillerini öğrenmeleri, bu ülkelerle ilişkileri geliştirmeleri, Avrupa'da gelişen fikirlerin Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlar arasında yayılmasını sağlamaları ve İstanbul'un yanı sıra İzmir, Bükreş, Sakız, Ayvalık gibi yerlerde çeşitli okullar ve kütüphaneler açmaları açısından değerlendirildiğinde, Yunan tüccarların ulusçuluk hareketinde en azından pasif olmayan bir rol oynadıkları görülmektedir.¹²⁴

Savaşlarla birlikte sürekli el değiştiren topraklarda yaşayan halkların sıkıntıları giderek artar. Osmanlı ile Balkan Devletleri arasında gerçekleşen savaşlar, azınlık isyanları, bağımsızlık savaşları ile oradan oraya göç eden bir kesim ortaya çıkar. Göçmen topluluğun göç etmesinin ardında siyasi, askeri gibi yönetsel tavrın dışında bireysel ve toplumsal tavırla yapılmış pek çok neden bulunur. Özellikle

¹²³ Thanos Veremis, "1922: Yunan Devleti'nde Siyasi Süreklilikler ve Yeniden Düzenlemeler", der. Renee Hirshon *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.87.

¹²⁴ Ferhat Pirinççi, "Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 46, Sayı: 1, 2006, ss.56-57.

Balkan Savaşları ve ardından gelen I. Dünya Savaşı çoğu bölgedeki toplumsal ve sosyal yapıyı değiştirir.

Osmanlı egemenliği altında asırlarca kardeş misali yaşayan Rum ve Türk toplumu yukarıda da belirtildiği gibi özellikle 1912 -1922 yılları arasındaki on yıllık dönemde neredeyse yok olduğu söylenebilir. Ülke sınırları içindeki Rumlar, milliyetçilik fikri ile zaman zaman Osmanlı aleyhinde çalışmalar yapar. Venizelos taraftarı olan bu kesim Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'ya karşı ulusçu bir tutum takınırken I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerinin lehinde çalışmalarını sürdürür.¹²⁵ Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan “azınlıklar her geçen gün Avrupa'daki kardeşlerine yönelmişler ve devletin düşmanlarına sempati beslemeye”¹²⁶ onlarla birlikte hareket etmeye başlamışlar.

İtilaf Devletlerine karşı var olan tutum sosyal hayatta da karşılık bulur. Mondros Antlaşması ile İtilaf Devletlerinin Anadolu'daki emelleri için Anadolu Rumlar tarafından destek görmesi ve ülkenin kuzey ve batı bölümlerinde eylemlerde bulunarak Türklere karşı faaliyete girişmeleri sosyal hayatta yaşananlara örnek olarak sunulabilir.¹²⁷

Sosyal hayat konusu hem Rumlar hem de Türkler için dönemsel olarak farklılık gösterir. Yönetimlerin daha doğrusu siyasi otoritenin durumu sosyal hayatta karşılık bulurken toplumsal alandaki değişimlerde de etkilidir. Midilli adası toplumsal değişimin bir örneği olarak karşımıza çıkar. Balkan Savaşı'na kadar birlik ve beraber içinde hayat sürdüren iki toplum artan milliyetçilik ve ayrılıkçı söylem karşısında darbe alır. Düzensiz Yunan askerleri ya da çeteler bu adada Müslümanların mallarını gasp eder. Kimi zaman ise durum cinayete kadar varır.¹²⁸

¹²⁵ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, ss.115-120.

¹²⁶ Raoul Blanchard, “The Exchange of Populations between Greece and Turkey”, *Geographical Review*, Sayı: 15, No. 3, 1925, s.240; akt: Yücel Bozdağlı, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları, TSA/YIL: 18 Özel Sayı: 3, Ocak 2014, s.13.

¹²⁷ Murat Hatipoğlu, *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921)*, Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, ss.7-9.

¹²⁸ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı - Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.42.

Midilli’de mübadeleden önceki on yıllık dönem, büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönem olur. Midillili bir mübadil olan Ferhat Eriş bu dönemde Midilli Adası’nda yaşananları şöyle aktarır:

İzmir’in kurtuluşundan sonra İzmir, Bergama ve civarından kaçan Rumlar Midilli’ye geldiklerinde İşletmetopu köyünde katliam yaptı. Köy halkını kahvehanede toplayan Rumlar köylünün üzerine ateş açtı, on kişi öldü. (...) Yunanistan’la mübadele anlaşması imzalanmasaydı Midilli’deki Türkler katledilecekti.¹²⁹

Yaşanan olayların boyutu her geçen gün vahim bir hal alır. Yunanistan ve Anadolu topraklarında her geçen gün kötüye giden toplum ilişkileri göze çarpar. Bu bağlamda “Mora ayaklanması neticesinde isyancılar tarafından öldürülen Müslüman sayısının 25.000’i”¹³⁰ bulması bir örnek olarak sunulabilir.

Yunan topraklarında yaşayan Türkler için bireysel ve toplumsal saldırılar artık kaçınılmaz bir hal alır. Camiye kapatılıp yakılacaklarını¹³¹ söyleyerek korkutulan çocuklardan Rumların saldırısı sonucunda feci halde dayak yiyen babalara¹³² kadar yaşanan hadiseler Türkler için göç hazırlıklarını hızlandırır. Anadolu topraklarında yaşayan Türkler için durumun özellikle I. Dünya Savaşı’nın ardından değiştiği gözlemlenir. Ayrılıkçı dahası milliyetçi söylemlerin iyice ortaya çıktığı dönemden itibaren toplumsal olayların baş gösterdiği, Osmanlı’nın savaşlarda aldığı yenilgiler sonrasında artarak devam ettiği söylenebilir. Mübadele sürecine giderken yaşanan hadiseler mübadelenin gerekliliğini ortaya koyar. Yunanistan’ın Anadolu topraklarında işgale başlaması ve idari boşluklar sebebiyle Yunan ordusu ve Anadolu Rum taraftarları işgal bölgelerinde zulümler yapmaya başlar.¹³³ Türk halkının savaşlar neticesindeki sosyal durumunu Kitsikis şu ifadesiyle açıklar:

I. Dünya Savaşı’nın ve Osmanlı yenilgisinin ardından 1919’da yüz binlerce Yunanlı mülteci kıyı boyunca, özellikle de Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiş Ege kıyılarına yerleşmek üzere iç bölgelerden, aynı zamanda Makedonya ve Trakya’dan geri geldi. Bu dönüşlerle ilgili Atina hükümeti tarafından komiserlikle

¹²⁹ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, ss.41-42.

¹³⁰ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.11-13

¹³¹ İskender Özsoy, a.g.e. s.59.

¹³² İskender Özsoy, a.g.e. s.98; Mübadillerin mübadeleden önceki dönemde çektiği sıkıntılar ve yaşanan olaylarla ilgili yazarın ayrıca *Ah Vre Memleket ve Mübadelenin Öksüz Çocukları* adlı kitaplarından da yararlanılabilir.

¹³³ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyete – Balkanların Makus Talihi Göç*, İz Yayınları, İstanbul, 2013, s.307.

görevlendirilmiş olan A. A. Pallis, birkaç ay içinde Anadolu'nun içlerinden yaklaşık 280 bin kişiyi geri getirmeyi başardığını söyler. Evlerine yeniden yerleşen bu mültecilerin intikam hissiyle dolu olduklarını ve yöredeki Türk nüfusun bundan çok çekindiğini de ekler.¹³⁴

Bu açıklamada Kitsikis, daha önceki dönemlerde evlerini terk etmek zorunda kalan Rumların belli bir sayısı verilirken bu sayısının birkaç aylık bir dönemde dönenleri içerdiğini belirtir. İşgallerin devam etmesiyle tekrar geri dönen Rumların göç sürecince yaşadıkları da ayrı bir toplumsal yara olarak görülebilir. Öte yandan Yunan ordusunun Anadolu'daki tahribatıyla ilgili olarak dış devletler tarafından birçok rapor hazırlanır. Fransa İçişleri Bakanlığı'nın raporuna atıfta bulunan Salim Gökçen şunları dile getirir:

(...)Öte yandan Milli Mücadele sırasında Yunanların gerçekleştirdikleri katliamları soruşturmak üzere birçok yabancı komisyon ve kurul da Anadolu'da detaylı incelemelerde bulunmuş ve bu incelemeler sonunda hazırlanan raporlarda, Yunan vahşet ve katliamları açıkça belirtilmiştir. Bu konuda Fransa İçişleri Bakanlığı'nın 1921 yılında hazırlamış olduğu "Atrocités Grecques en Turquie - Anadolu'da Yunan Zulmü" adlı bir de rapor yayınlanmıştır.¹³⁵

Raporlar durumun vahametini anlatırken bu vahşeti halkın daha çok yaşaması ise Yunanistan'ın Anadolu işgalinin başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Anadolu'dan Rumların ayrılması ve göç etmesi ile başlar.

Yeni Türk devletini kuran Mustafa Kemal ve silah arkadaşları ile Yunan Hükümeti mübadele konusunu görüşmeden önce büyük kitlesel göç olaylarının başlaması Yunanistan'da yaşayan Türkler için huzurlarının daha çok kaçmasına neden olur. Yunan çetelerinin ve Yunanistan'daki yerlilerin Türklere mezalim uyguladığı da görülür.¹³⁶ Bu tür olayların yaşanmasında zaman zaman kendini koruma içgüdüsünün de etkili olduğu söylenebilir. Apostolos Mikoniatis, devrin şartları karşısında kaçabilmek ve daha güvenli bir yere gitmek adına girişimlerde

¹³⁴ Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytaç İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.210.

¹³⁵ Salim Gökçen, "Dogmatik Yunan Paranoyası 'Anadolu'da Rum Soykırımı'", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum, 2006, s.82.

¹³⁶ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete - Balkanların Makus Talihi Göç*, İz Yayınları, İstanbul, 2013, s.308.

bulunduklarını, harekete geçerken korunma düşüncesiyle arkada bıraktıkları kişilerin mevzi kurarak yaklaşan Türkleri öldürdüklerini aktarmaktadır.¹³⁷

Mübadele gerçekleşmeden Anadolu ile Yunanistan arasında büyük göç olaylarının gerçekleşmesi göçün başladığı ve son bulduğu topraklarda demografik, sosyal, ekonomik, kültürel, vb. konularda değişikliklerin yaşanmasına yol açar.¹³⁸ Göç edenlerin sayısının milyonları bulması durumu daha da vahim bir hale sokar. Kemal Arı, çalışmasında dönemin gazetelerinden edindiği bilgilerle göre Türk Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde sadece Doğu Karadeniz kıyı şeridinde 30.000'den fazla kişinin Anadolu'yu terk etmek için gemi beklediğini, 1922 yılının sonuna kadar Anadolu'dan göç edenlerin sayısının 1.000.000'u bulunduğunu belirtir.¹³⁹ Böyle büyük bir göçün gerçekleşmesi Anadolu'da bırakılan taşınmaz mallar ilgili sıkıntılar doğururken Yunanistan'da nüfus yığılmalarına sebep olur. Bu kadar büyük bir grubun barınma sorununun da ortaya çıkması dönemin koşullarında olağan bir durum olarak ortaya çıkar.¹⁴⁰

Yunan mezalimi karşısında Türkler vahşete karşı kayıtsız kalmaz. Türk nüfus zulümler karşısında idaredeki boşluklar nedeniyle gerekli tedbirlerin alınmadığını görür. Hem yüzyıllardır yaşadığı topraklarda çektiği eziyetler hem de vatan toprağının işgal edilmesi tedbirlerin kendileri tarafından alınmasındaki en önemli etmenlerdendir. Gücünü kaybetmesinin ardından "imparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle birlikte özellikle de 19. yüzyıl ortalarından itibaren "güvenli" gördükleri yerlere yoğun biçimde göçleri gerçekleştirenler"¹⁴¹ göç ettikleri yerlerde milliyetçi ruhun ateşlenmesinde etkili olduklarından söz edilebilir. Kuva-yı Milliye de vatanperverler tarafından milliyetçi düşüncelerle ortaya çıkar.

¹³⁷ Herkül Millas, *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.51.

¹³⁸ Yunanistan ve Anadolu'da böylesi büyük göç hareketlerinin sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel gibi başlıca konularda ortaya çıkan sorunlarla ilgili olarak Renee Hirschon tarafından hazırlanan *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi* adlı çalışmaya bakılabilir.

¹³⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.7-8; Gazeteler: Vakıf 29 Kanunisanı 1923, Vakıf 23 Teşrinievvel 1922, Tanin 20 Teşrinievvel 1922, Tanin 22 Teşrinievvel 1922.

¹⁴⁰ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete – Balkanların Makus Talihi Göç*, İz Yayınları, İstanbul, 2013, s.308.

¹⁴¹ Tuncay E. Sepetçioğlu, "Türkiye'de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek", *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar- Güz 2010, s.79.

“Ülkeye karşı olabilecek her türlü saldırıya karşı eski askeri komutan ve askerler ile bunlara katılan askerlerin kendi aralarında oluşturdukları savunma birlikleri”¹⁴² şeklinde adlandırılan bu birlikler ülkenin işgalden kurtulması adına kurulacak olan düzenli orduların kökenini oluşturur. Söz konusu olan bu *gayri nizami harpçılar*¹⁴³ vatan müdafaasında etkin rol almakla birlikte halkın teşkilatlanmasına öncülük eder. Ancak Kuva-yı Milliye, düzenli ordu ihtiyacının artması nedeniyle ortadan kaldırılması gereken bir oluşum haline dönüşür. Ayrıca bu düzensiz birliklerin ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması zamanla sorun haline dönüşür. Zaten savaşlar nedeniyle karnını doyurmakta bile zorlanan halktan zorla ve şiddetle elindekilerinin alınması buradaki insanların geçici de olsa göçe tabi olmasında etkili olur. Vatan koruması ve Rumların baskılarına karşı oluşturulan birliklerin kuruldukları bölgede kendi halkına karşı birtakım kabul edilemeyecek tavırlar içine girmesi ve zamanla otoriteden kopması Anadolu’da var olan sıkıntıların üzerine ayrı bir sorun olarak baş gösterir.¹⁴⁴

Kendi halkına karşı olumsuz denebilecek bir tutuma sahip olan bir birliğin var olduğu Anadolu’da dönemin koşulları düşünüldüğünde Rumlara karşı tavrın da hoş olmadığı söylenebilir. “Anadolu’daki azınlıklara karşı baş gösteren Türk vahşeti”¹⁴⁵ Yunanistan’ın Anadolu’da işgallere başlamasıyla artarak devam ettiğini ve bu durum yaşandığı alanlarda insanları göç konusunda etkileyerek bu tür bir eyleme kalkıştığı ifade edilebilir bir bakış açısıdır. Rumların Anadolu topraklarında özellikle Yunan ordusunun gerçekleştirdiği tahribatın ardından hayatları zorlaşır ve güvenlik konusunda Rumlar sorun yaşamaya başlar. Antigoni Artemis, 1919 yılında yaşananlara dair şu anısını paylaşır:

Yunan ordusunun geri çekildiği duyulur duyulmaz cesaretlenen Yenipazar Türkleri herkesi öldürdü. Kız kardeşimin bütün ailesini öldürdüler. Kız kardeşim ‘bizi de öldürecekler’ diye ağlıyordu. Babamlar vaktinde Nazlı’ya kaçmışlardı. Çeteler bazı Rumelilileri öldürmüştü. Korkuyorduk.

¹⁴² Yücel Özkaya, “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 24, Temmuz 1992, s.451.

¹⁴³ Yaşar Özüçetin ve H. Mehmet Dağıstan, “Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar- Güz 2010, s.10 .

¹⁴⁴ Yaşar Özüçetin ve H. Mehmet Dağıstan, a.g.m. ss.15-27.

¹⁴⁵ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.57.

Annem zengin ve iyi yürekli bir kadındı. Bir suru Türk evimizde büyümüştü. Annem onlara yardım ederdi, onlar da annemi severlerdi. Aralarında en ciğerli olan yanaşmalardan biri: “Hanımefendi, hanımefendi her gece sizi öldürmeye karar veriyorlar,” diye açıkça konuşunca kaçtık.¹⁴⁶

Yunanistan’da, Doğu Karadeniz’de, Batı Anadolu’da, Kapadokya ve çevresinde 1912-1922 yılları arasında Müslümanlara ve Türklere yönelik şiddet olaylarının Kurtuluş Savaşı’nın ardında el değıştirdiğini söylenebilir. Özellikle Türkler tarafından oluşturulan çetelerin gerçekleştirdiği hadiseler Rumların Anadolu’yu terk etmelerinde ana faktörlerden biri olur. Gerçekleştirilen hadiseler ise göç eden Rumların hatıralarında derin izler bırakır. Çetelerin Rumlara yaşattığı korkuyu Silvia Hacımihalidu şu sözleriyle anlatır:

Biz uyurken çeteler herkesi öldürmüş, sonra tekrar köye dönüp köyü kuşatmışlardı da bizim bir şeyden haberimiz yoktu. Sabahleyin uyanıp bahçesine giden birini öldürdüler. Bir başkası zerzevat taşımaya gitmişti, onu da öldürdüler. Tren yolunda çalışmaya giden işçileri, makinistleri, herkesi öldürdüler. Tütüne giden bir kadına taş attılar. Kadın geri geldi: “Kuşatılmışız!” dedi. Bahçeye gitmek üzere olan kardeşim kadını duyunca hiçbir yere çıkmadı. Köyden dışarı çıkamıyorduk.¹⁴⁷

Hafızalarda yer eden şiddet, baskı ve olumsuz denebilecek hadiseler mübadeleye değin devam eder. Yaşananlara genel bir çerçeveden bakılması gerekirse ayrılıkçıların isyanları ile başlayıp mübadeleye değin devam eden yaklaşık bir asırlık süreçte zulüm tek taraflı olarak gerçekleşmez. Türk köylerine yapılan mezalim Rum köylerinde de karşılık bulur. Bir Müslümanın yaşadığı zulüm, kaçırılma, şiddet ve ölümün bir Rumu da bulması bu bir asırlık zaman diliminde normal sayılabilecek bir durum olarak ortaya çıkar. Savaş dönemlerinde özellikle milliyetçilik ideolojisi altında etnik kırımla ilgili bu tür hadiselerin yaşanması sıradan bir olay olarak karşılanabilir. Bruce Clark bu tür zulümlerin tek taraflı olmadığı yönündeki söylemini mübadele döneminde yaşananları baz alarak yazdığı eserinde Michael Papadopoulos’un “Dağlarda yaşıyorduk. Ölüyorduk, ama biz de öldürüyorduk. Evimizi yakıyorlardı, biz de yakıyorduk.”¹⁴⁸ sözleriyle destekler.

¹⁴⁶ Herkül Millas, *Göç – Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.60.

¹⁴⁷ Herkül Millas, *Göç – Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.122-123.

¹⁴⁸ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı–Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?* Çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss.75-77.

Karşılıklı işlenen bazı şiddet olaylarına, yaşanan baskılara, cinayetlere, zulümlere rağmen kardeş olmuş iki halkı birbirine düşman etmek, mübadillerin anlatımları baz alındığında hiç kolay olmaz. Çocukluklarında birlikte top koşturanların da aynı kahvehanede çay içenlerin de birbirlerinden kültürünü öğrenenlerin de yaşananlara bir anlam veremedikleri görülür. Ne için savaştıklarını, neye hizmet ettiklerini, aynı mahallede çelik çomak oynayan çocukların neden 'ötekini' artık kabul etmediğini sorgularlar. Mübadeleden önceki on yıllık dönemle ilgili olarak Dimitri Kitsikis eserinde, yaşananlara başka bir noktadan bakan bir göçmenin hatıralarından şu şekilde aktarımda bulunur:

1912-22 Türk-Yunan savaşının büyük zorluklara karşın 1923'te Türkler ve Yunanlılar arasındaki ayrılık, özellikle de bu kardeş savaşın fazla etkilemediği bölgelerde çok acı olmuştur. Bu savaş gerçekten de Türklerle Yunanlılar arasın-da geçen bir iç savaştı. İşte Kapadokyalı bir Türk'ün tipile bir deyişi: "Aynı zamanda sizin de vatanınız olan vatanımızı terkedişiniz bizi kesinlikle sevindirmiyor. Biz, sevgili Serafim, aynı toprağın çiçekleriyiz. Gidişiniz insanlık dışı ve barbarca... Sizin gibi insanları bulmak ve yaratmak bizim için çok güç olacak. Tek kazancımız, İki Başlı Kartal'ın yarattığı sürekli dertlerden kurtuluyor olmamızdır."¹⁴⁹

Birlikte yaşayanların bir öyküsü olarak ortaya çıkacak olan mübadeleden önce yaşananlara karşı ortaya konan bakış açısı her iki kesim içinde aynıdır. Bu denli bir nefretin oluşmasında ve birbirlerinden ayrılmaya kadar giden süreçte yaşananlar milli bir söylemin getirdiği çaresizlik olarak adlandırılabilir.

Mübadeleinin oluşum sürecinde meydana gelen olayların doğurduğu pek çok farklı görünüm ve meydana getirdiği değişiklikler mübadeleinin gerçekleşmesi sürecinde etkili olan faktörlerdir. Toplumsal ve bireysel olarak birbirlerine uyguladıkları baskı ve yaptırımlar mübadeleinin zorunlu bir hal almasında önemli bir etmen olduğu söylenebilir.

Demografik değişimleri beraberinde getiren göç olgusu göçmenler sayesinde gerçekleştiği alanlarda sadece nüfussal bir hareket olarak kalmaz. Göçün var olduğu topraklarda sosyal, siyasal, kültürel, etnik, ekonomik gibi birçok toplumsal dinamik

¹⁴⁹ Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.214; yazarın aktarımından: *Kapadokya-Ürgüp'ün güneyindeki Damsa (Muslafapaşa ya da Sinasos) adlı küçük bir kentten gelen Serafiu Rizoş'uu anlattıkları*, Rizoş, 2 Ekim 1924'te zorunlu mübadele nedeniyle yurdundan ayrılmıştı. *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi*, ile *Exodos (Göç)*, Atina, 1982, cilt 2, s.300.

değişime uğramış ya da değişmeye hazırlanan bir sürece girmiş demektir. Türk-Yunan göçleri sosyal alanda asırlardır beraber olanların ayrılışlarını simgeler. İster bireysel ister toplumsal bir tutum sonucunda ortaya çıkması göçün getirilerini ya da götürülerini değiştirmezken göçmenlerin maddiyatında olduğu kadar maneviyatında da unutulamayacak izler bıraktığı söylenebilir. Anadolu ile Yunan toprakları arasında meydana gelen göçler zaman zaman bir otorite ya da idare tarafından kapsamlı ve düzenli bir şekilde gerçekleşir.

2.2. Bir Mübadele Denemesi Olarak 1914 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

Anadolu ve bu coğrafyanın çevresi düşünüldüğünde Türk-Yunan ilişkilerinin sosyal, kültürel, ekonomik gibi toplumsal dinamikler çerçevesinde çok uzun yıllar etkileşim içinde olduğu görülür. Özellikle Yunan Bağımsızlık Hareketlerinin ardından Yunanistan Devleti'nin kurulması ve askeri düzeyde gerçekleşen birtakım olaylar Türk-Yunan ilişkilerinin yönünün değişmesinde etkili olur. Siyasi söylemlerin geçen yıllarla birlikte farklılık göstermesi ve halkların siyasi duruma göre tepki koyması bu iki toplumun 19. ve 20. yüzyıldaki hayatlarına damga vuran yıllar olduğu söylenebilir. Yine 1914 yılında ortaya atılan mübadele fikri de askeri olaylara karşı bir siyasi gelişme olarak ortaya çıkar.¹⁵⁰

Milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti'nin asırlardır hüküm sürdüğü Balkan topraklarında Yunanistan'ın ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi 1908-1918 yılları arasında Osmanlı'da devlet yönetiminde -kesintiler olsa dahi- söz sahibi olan İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşları'nın ardında Osmancılık politikasını terk ederek Türk milliyetçiliğine yönelmesinde de etkili olur.¹⁵¹ Osmanlı'nın ümmetçi bir anlayışla yönetilmesi Balkan Savaşları'nın ardından ortaya çıkan ve yükselişe geçen bir söylem olan Türk milliyetçiliği ile son bulur.

Osmanlı yönetiminde milliyetçilik düşüncesiyle Yunanistan Devleti'nin Makedonya'nın topraklarına katılması için yaptıkları savaşların ardından Makedonya

¹⁵⁰ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁵¹ Nesim Şeker, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent Bursa", *Bursa Defteri Dergisi*, Sayı: 1, Mart 1991, ss.117-118.

ve çevresinde yaşayan Müslümanlara karşı uyguladığı baskı ve göç politikası Anadolu kanadında ciddi manada yankı bulur. Ancak Balkanlarda yaşanan baskılar karşısında tutunamayan pek çok Müslüman göç etmek zorunda kalır. Müslümanların göç ettirilmesine ek olarak geriye dönüşlerinin engellenmesi durumu da vardır. Ayrıca Müslümanların mallarına el konularak geri dönme umutları kırılmaya çalışılır.¹⁵²

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan Atina Barış Antlaşması on altı madde ve üç protokollük bir metinden oluşmakta ve Yunanistan'a terk edilen topraklardaki Müslümanların hukuki durumlarını da 1913 tarihinden itibaren belirlemekteydi. Ancak Yunanistan, Atina Barış Antlaşması'nda belirtilen hükümlere uymadı ve Müslümanları göçe zorlamaya başladı. Müslümanlara tanınan haklar kısıtlandı. Bulgarlar, Yunanlılar, Sırlar ve Karadağlılar'ın uyguladıkları baskı ve zulümlere maruz kalan Makedonya Müslümanları İstanbul ve Anadolu'ya göç ettiler.¹⁵³

İttihat ve Terakki yönetimi Müslümanlara yapılanlara karşı kayıtsız kalmaz. Ekonomi alanında önemli bir paya sahip Rum ve Ermeni azınlıklara yaptırım uygulanması için boykotlar düzenlerler. Müslümanları ekonomi dünyasında söz sahibi olabilmeleri adına desteklerken aynı zamanda Müslümanlara ait malların satımı ile ilgili bir dizi çalışmalara da girerler. Balkanlardan göç ettirilen Müslümanlara yer açmak ve aynı şekilde karşılık vermek üzere özellikle Ege ve Trakya bölgesinde yaşayan azınlıklara baskı uygulayarak göç etmeleri konusunda zorlamada bulunurlar.¹⁵⁴ Göç konusunda o dönemde yapılanlara tanık olan bir memurun yaşananları şu şekilde aktarır:

1914 yılının güneşli bir nisan sabahı, maliye müfettişi olarak görev yaptığım Thessaloniki'de eski Splendid Otelinin penceresinden bakarken şu olaya tanık oldum. Selanik Limanı (...) birdenbire kimliklerini belirtmeksizin geceleyin gelen gemilerle dolmuştu... Sonradan öğrendik ki, Jön Türk hükümeti Ege adalarının boşaltılması için Yunanistan'a baskı yapmak amacıyla, Makedonya ve Batı Trakya'nın dört bir yanından Türkiye'ye hücum etmiş Müslüman mültecileri yerleştirmek için çok sayıda Trakya köyünden ve Edremit'ten (Adramutti) Fethiye'ye (Makri) dek Küçük Asya kıyılarından Yunan nüfusunu kovmuştu. Bütün bu

¹⁵² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.160-165

¹⁵³ Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2010, s.151.

¹⁵⁴ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete – Balkanların Makus Talihi Göç*, İz Yayınları, İstanbul, 2013, ss.138-139.

insanlar, bir sürü gibi gemilere tıkmış ve bir kısmını Selanik'e ve bir kısmı da Kavala'ya gönderilmişti.¹⁵⁵

Büyük oranda Anadolu'nun batı kesimindeki azınlıkları kapsayan göç ettirme politikası sonucunda yaklaşık 200-300 bin arasında Rum Anadolu toprakları terk etmek zorunda kalmasına karşılık olarak Balkanlardaki zulümden, baskıdan, şiddetten, daha da önemlisi canlarına kastedilmesinden dolayı Anadolu'ya doğru göç eden Müslümanların sayısı 400 bin civarındadır.¹⁵⁶ Göç işlemleri sırasında pek çok insanın büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı ortaya çıkan bir durumdur. Baskılar ve zulümler karşısında konuya dair birçok eser olmakla birlikte arşiv belgeleri de söz konusudur.¹⁵⁷

Balkan Savaşları'nın ardında yeniden şekillenen sınırların beraberinde toplumsal sorunları getireceğinin düşünülmesi kabul edilesi bir fikir olabilir. Çoğunluktan azınlığa geçiş sürecinin sorunlu bir durum olduğu kabul edilmekle birlikte azınlıkların haklarının korunamaması da ayrı bir zorluk olarak insanların karşısına çıkar. Sınırların değişmesiyle göçün yaşanmasının beklenmesi olağan bir bakış açısidir. Dikkat edilmesi gereken husus ise göçmenlerin yaşadıkları sıkıntıları unutturacak bir iskan politikasının olmasının gerekliliğidir.

Balkanların paylaşılması politikasının doğrudan doğruya bir nüfus mübadelesiyle sonuçlanacağını öngörmesi gereken Yunan hükümeti, bu mültecileri karşılamak için hiçbir hazırlık yapmamıştı. Bu olay sonucunda Thessaloniki'de çabucak bir Epitepe Perithalpsos kai Egkatastascos Piosfu-gon (Mültecileri Karşılama ve Yerleştirme Komitesi) kurulacaktı.¹⁵⁸

Yunanistan'ın topraklarını genişletmek adına işgal edeceği yörelerde Rum nüfusunun çoğunluğu elinde bulundurmasına dikkat ettiğini daha önceki bölümde

¹⁵⁵ Alexander A. Pallis, *Sto Prosfugiko Zetenia, Mikrastika Chronika*, Atina, Cilt: XI, 1964, s.23; akt. Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu- Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss.208-209.

¹⁵⁶ Gelen ve giden göçmenlerin sayısı hakkında çeşitli görüşler söz konusudur. McCarthy *Ölüm ve Sürgün*'de gelen göçmen sayısını 410 bin; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*'de 440 bin; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerini* kaynak göstererek Nurten Çetin *1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi* adlı makalesinde 270 bin civarında olduğunu belirtirler. Nurten Çetin aynı kaynakta giden sayısını 150 bin; Yıldırım Ağanoğlu *Balkanların Makus Talihi Göç*'te Halil Mentеше'yi kaynak göstererek 300 bin civarında olduğunu belirtirler.

¹⁵⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Cilt: 1, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995..

¹⁵⁸ Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.209.

belirtilmişti. Ancak Balkan Savaşları sonucunda azınlık olarak kalan milletlere yapılan zulüm ya da göç ettirme politikası karşısında hazırlıksız yakalandığı Dimitri Kitsikis tarafından belirtilir.

Balkan toprakları yeniden şekillenirken ulus devlet söylemiyle yapılan savaşların ardından kitlesel göç hareketlerine karşı gerekli hazırlıkların yapılmasının gerekliliği böylelikle bir kez daha ortaya konur.

Yaşanan gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin Atina Büyükelçisi Galib Kemali Bey (Söylemezoğlu), dönemin Yunanistan Başbakanı Venizelos'a Makedonya ve çevresindeki Müslümanlarla Aydın vilayetindeki Rumların mübadele edilerek mübadele edilecek kişilerin zararlarının da Osmanlı ve Yunan hükümetlerince ödenmesi hususunda öneride bulunur. Galib Kemali Bey'in bireysel bir tutum içinde ilettiği bu öneriyi daha sonra Osmanlı'nın yönetimini elinde bulunduran İttihat ve Terakki'ye bildirir.¹⁵⁹ Ancak bu zaman zarfında iki hükümetin karşılıklı hamleleri ile ortam iyice gerilir.

Böyle bir mübadelenin gerçekleşmesi ile Megali İdea'nın uygulanmasının önüne bir set çekilmiş olacaktır. Ayrıca ekonomik olarak da yük getireceği düşüncesi de Yunan Hükümeti'ni düşündürmektedir. Mübadele görüşmeleri devam ederken Balkanlardaki Müslümanlara uygulanan mezalimin devam etmesine Osmanlı Hükümeti şiddetle karşı çıkarak bir an önce mübadelenin gerekliliğini savunurken Müslümanların baskı ile göç ettirilmesi politikasına son verilmesinin gerekliliğini vurgular. Hatta mübadelenin bir an önce gerçekleşmesi için topraklarında yaşayan Rumlara baskı uygular.¹⁶⁰ Avrupalı devletlerin duruma müdahil olmasını istemeyen Osmanlı Hükümeti, dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın başkanlığında elçilerle Ege Bölgesindeki duruma ilişkin gerçekleştirdiği gezi ve incelemelerle Yunanistan'ın dış devletlerden destek alması engellenir.¹⁶¹ Her iki tarafın da savaşı göze alamayacağı böyle bir zaman diliminde şartların da el vermesi ile Venizelos'un

¹⁵⁹ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Galib Kemali Söylemezoğlu, *Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.

¹⁶⁰ Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2010, s.154

¹⁶¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, ss. 141-142.

gönüllülük ve isteğe bağlı olması şartıyla¹⁶² Yunan Makedonyası Türklerinin Aydın vilayetindeki Rumlarla mübadele edilmesi konusunda anlaşma sağlanmasını kabul ettiğini 22 Mayıs 1914¹⁶³ tarihli mektubuyla bildirir.¹⁶⁴

*I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Venizelos, Sarayla, Osmanlı Devleti'nin Midilli, Sakız ve Sisam üzerindeki egemenliğini kabul etmesi karşılığında, Yunan Makedonyası ve Epir'deki Müslümanlarla Türk Trakyası ve Aydın Vilayetindeki Rumların karşılıklı değişimini öngören bir antlaşma imzalandı.*¹⁶⁵

Aslında var olan herhangi bir yazılı antlaşma metni söz konusu değildir. Yapılacak olan mübadele için karşılık olarak adım atılması gerekliliğini vurgulayan ve bürokratlara gerekli talimatların verilmesini belirten sözlü bir anlaşma ilk olarak sağlanır.¹⁶⁶

Yapılan görüşmeler neticesinde mübadele işleriyle ilgilenmesi amacıyla bir komisyon kurulması kararlaştırılır. İttihat ve Terakki Hükümeti Atina Sefir-i sabıkı Ahmet Muhtar Bey ile Mülkiye Müfettişi Cemal Server Beyi, Yunan hükümeti ise İstanbul Konsolosu Konstantin Dimaras ile Edirne Konsolosu George Tsorbastisglou kurulacak olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'na delege olarak atanır. Mübadele ile ilgili konuların görüşülmesi adına İzmir'de komisyonun toplanır.¹⁶⁷

Osmanlı Hükümeti mübadele konusundan anlaşmaya varılmasının ardından Anadolu'dan giden Rumlarla Yunanistan'dan gelen Müslümanların taşınmaz mallarıyla ilgili bilgileri içeren bir çalışma yapılması hususunda vilayetlere talimat verir. Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlara, Yunanistan'ın Makedonya'da

¹⁶² Yüksel Küçükler, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Rum Göçü Ve Kadük Bir Mübadele Girişimi", *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 10/1 Winter 2015, s.442.

¹⁶³ Tam tarih konusunda belli bir görüş yoktur. Tevfik Bıyıklıoğlu *Trakya'da Milli Mücadele* adlı eserinde 1 Temmuz 1914; İhsan Tevfik *İnsan ve Mekan...* adlı eserinde 22 Mayıs 1914; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi* adlı eserinde ise 12 Mayıs 1914 tarihini gösterir.

¹⁶⁴ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.45.

¹⁶⁵ Nesim Şeker, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent Bursa", *Bursa Defteri Dergisi*, Sayı: 1, Mart 1991, s.117.

¹⁶⁶ Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", 1923-1924, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.121

¹⁶⁷ Ahmet Efilioğlu, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi İttihat ve Terakki'nin ve Yunanistan'ın Mübadele Politikaları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 12 (252), Bahar 2011, s.58.

bulunan Müslümanlara yaptığı zulüm karşılık olarak, baskı ile göç ettirme politikası çerçevesinde Rumlara ait taşınmazların Türkler tarafından yağmalandığı, talan edildiği hatta Rumlara ait menkul ve gayrimenkullere devlet tarafından el konulduğu ve Hazine'ye devredildiği belirtilir.¹⁶⁸

İttihat ve Terakki'nin baskılarıyla Anadolu'yu tek eden Rumların evlerine Türkler yerleştirilirken “1914’de Yunanlı mülteciler Thessaloniki’ye sığındılar ve kiliselerde kalmaya başladılar. Kırsal kesimden gelen aileler ise sakinlerince terkedilmiş Türk ve Bulgar köylerine”¹⁶⁹ yerleştirilerek iskanların bir probleme dönüşmemesi için çaba harcanır. Ancak Osmanlı ve Yunan Hükümetleri komisyonun kurulmasının ardından göç hareketlerine son verilmesi gerektiğini vurgulayarak çalışmaların ardından ortak bir sonuç ortaya çıkana kadar bu durumun sabit kalması konusunda hemfikir olurlar.¹⁷⁰ Mübadillerin taşınmaz mallarının ve mal varlıklarının tespiti ile ilgilenmekte olan komisyon Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla İttifak Devletleri’nin yanında savaşa girmesi, komisyon içi anlaşmazlıkların yaşanması¹⁷¹ ile çalışmaların aksaması sonucunda yaşanan zaman kaybı mübadelenin gerçekleşmeden son bulmasına neden olur.

Komisyonun kurulmasının ardından göç hareketlerinin durdurulmasına çalışılmışsa da Balkan Savaşları ve ardından yaşanan I. Dünya Savaşı’nın başlarına kadarki dönemi kapsayan 1912-1915 yılları arasında yaklaşık 600.000 civarında insanın evlerini terk etmek zorunda kaldığı gerçeği göz ardı edilmemesi gerekir. “1921 yılında İstanbul’da, 1912 senesinden beri yerleştirildikleri cami avlularında yaşamakta olan mültecilerle bizzat karşılaştım da”¹⁷² diyerek Toynbee aslında yaşananların ne denli üzücü bir hadise olduğunu, on yıllarca hatta yüzyıllarca vatan

¹⁶⁸ Nevzat Onaran, *Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.

¹⁶⁹ Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.209.

¹⁷⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR.SYS. 2035/5 belge sıra no:6 Galib Kemal Bey’den Said Halim Paşa’ya gönderilen 28 Temmuz 1914 Tarihli Belge; akt: Nurten Çetin, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 1914 Osmanlı Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s.50.

¹⁷¹ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzyılı Mübadele 1923’ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.45.

¹⁷² Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.161.

bildikleri topraklardan koparılmanın etkilerini, siyasetin ve savaşların insanların hayatlarında kapanmayacak yaralara neden olduğunu belirtmek istediği kabul edilebilir bir gerçek olarak ortaya çıkar.

2.3. Lozan ve Mübadele

I. Dünya Savaşı'nın ardından 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ile başlayan Yunan harekatı, 30 Ağustos tarihli Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve ardından 9 Eylül 1922'de Türk Ordusunun İzmir'e girmesiyle son bulur. Türk milletinin her şeyini ortaya koyarak işgallere karşı duruşu ve zaferle sonuçlanan savaşlar, diplomasinin elini kuvvetlendirirken diplomatların daha sağlam adımlar atmasına yardımcı olur. İngilizlerle diplomatik temaslarda bulunması için İngiltere'ye gönderilen Fethi Bey (Okyar), burada tüm dünyaya Türklerin barış yanlısı olduğunu göstermek amacıyla bir dizi toplantılar ve görüşmeler tertip ederek Türklerin savaşı zorunlu olarak gerçekleştirdiği izlenimini vermeye çalışır. Ancak askeri başarı sağlanana kadar beklediği karşılığı alamayan Fethi Bey, Türk askerlerinin İzmir'e girişiyle İngilizlerde gözlemlediği telaş ile ilgili şu telgrafi göndererek askeri başarının diplomatik alanda faydalı olduğunu gösterir:

İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya Yunanlılara yardım etmeyecektir. Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, harp tazminatı ve ülkede yapılan tahribatın tamiri istenmelidir.¹⁷³

Yunanistan'ın başarısızlıklarına karşı İtilaf Devletlerinin Yunanistan'a olan güvenlerinin kırılması, Anadolu Harekatı'nın inancını kaybetmeden başarılı bir şekilde işgallere karşı koyması savaşın artık sonuna gelindiğinin birer göstergeleridir. İngiltere'nin Fransa ve İtalya'dan beklediği desteği alamaması ve Yunanistan'ın yenilmesi sonucunda ateşkes koşullarının görüşülmesine karar verilir. Türkiye'nin İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki heyet ile temsil edildiği konferansta İngiliz General Harrington, Fransız General Charpy ve İtalyan General Monbelli Mudanya'da bir hafta sürecek olan görüşmelerde ateşkes koşullarını konuşurlar. Zaman zaman görüşmelerde anlaşmazlıklar çıkmış olsa da 11 Ekim 1922 yılında

¹⁷³ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.20-21.

Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanır. Toplantılara doğrudan katılmayan Yunanistan İtilaf Devletleri'nin baskılarına dayanamayarak antlaşmayı imzalar.¹⁷⁴

Kurulduğu günden antlaşmanın imzalandığı güne kadar devam eden Megali İdea düşüncesi sekteye uğrayarak ağır yara alırken Yunanistan bu düşüncenin gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığını kabul etmek zorunda kalır. Daha sonraki toplantılar ve konferanslarla birlikte Yunanistan, “dış politikasına egemen kıldığı Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını hedefleyen çılgın Megali İdea hayallerine de bir son verir.”¹⁷⁵

Mudanya Ateşkes Antlaşması, Türk tarafının istediği şartları kabul ettirmeye başladığını gösteren bir antlaşma olması sebebiyle önemlidir. Mudanya'da sağlanan ateşkesin bir barış antlaşmasıyla tamamlanmasının gerekliliği Türk ve Yunan yönetimi tarafından dillendirilir. Bu bağlamda İsviçre'nin Lausanne (Lozan) şehrinde barış görüşmelerinin yapılmasına karar verilirken İtilaf Devletleri'nin Türk tarafındaki ikili yönetimden faydalanmak adına hem Ankara Hükümeti'ne hem de Osmanlı Hükümeti'ne davet göndermesi Ankara Hükümeti açısından kabul edilemez bir tutum olarak karşılanır. Dr. Rıza Nur ve 78 vekil arkadaşı saltanatın kaldırılması konusunda kanun teklifi verir. Ankara bu ikililiği son vermek ve İtilaf Devletleri'nin beklentilerini bertaraf ederek Lozan'a eli güçlü bir heyet göndermek için kanun teklifini kabul ederek 1 Kasım 1922 günü saltanatın kaldırıldığını ve Türk milletini temsil hakkının sadece Ankara Hükümeti'ne ait olduğunu dünyaya beyan eder.¹⁷⁶

Ankara Hükümeti için yönetim konusunda ikililiğin ortadan kaldırılmasıyla sorunlar bitmez. Sorunlardan biri Lozan'daki görüşmelere kimin gideceği konusudur. Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'in (Orbay) başkanlığında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) ile Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in (Tanrıdağ) yer alacağı bir heyetle temsil edileceği düşünülürken Mustafa Kemal'in müdahalesi

¹⁷⁴ Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*, Çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 2000, ss.7-24.

¹⁷⁵ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?* çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.106.

¹⁷⁶ Temuçin Faik Ertan, “Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 67-70.

sonucunda İsmet Paşa Hariciye Vekilliği'ne getirilerek heyetin başına geçer ve Lozan'da Ankara Hükümeti'ni temsil eder. Ancak Rauf Bey, İsmet Paşa'nın görüşmeleri yürütüş tarzını beğenmediğini belirterek İsmet Paşa'nın görevinin sonlandırılarak Anadolu'ya dönmesi konusunda Vekiller Heyeti'ndekileri etkilemeye çalışır. Bazen de İsmet Paşa'nın bilgilendirmek ve bazı konularda hükümetin fikrini öğrenmek üzere gönderdiği telgrafların cevabı geciktirilir. Ancak Atatürk haberdar olduğu konularda doğrudan yetki vererek İsmet Paşa'nın yardımına koşar.¹⁷⁷ Rauf Bey'in Lozan'da Ankara Hükümeti'ni temsil edememesinin temelinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasının yattığı söylenir. Rauf Bey bu kötü imaja son vermek ve Batılılarla hesaplaşmak için heyette bulunmayı istediğini dile getirilir. Ancak Rauf Bey'in karşısında ise Mudanya Mütakeresi'nde ülkesini başarıyla temsil etmiş İsmet Paşa vardır.

Türk tarafında heyet konusundaki sıkıntının bir benzeri Yunan tarafında da ortaya çıkar. Yunanistan Devleti bir ihtilal komitesi tarafından yönetildiği zamanda böylesi bir konferansta kimin tarafından temsil edileceği konusunda ciddi sorun yaşar. Çünkü bu komite Anadolu Felaketi ile önemli asker ve devlet adamlarını ya tutuklar ya da infaz eder. Diplomat bulmak konusunda zorlanan Yunanistan çare olarak 1920 seçimlerinde seçimleri kaybederek ülkeyi terk eden Eleftherios Venizelos'u görür. Daha önce Sevr'de gösterdiği diplomatik başarısını ve zekasını Lozan'da da göstereceğini umut ederek İhtilal Komitesi Venizelos'u görevlendirir.¹⁷⁸

Türk ve Yunan taraflarını temsil edecek kişilerin belirlenmesinin ardından konferansa konuyla ilgili pek çok ülke katılır. Görüşmelerde İngiltere'yi Lord Curzon, Fransa'yı Cille Barrere, İtalya'yı Marki Garroni, Boğazlarla İlgili Rusya'yı Çeçerin¹⁷⁹ Yunanistan'ı Venizelos ve Ankara'yı İsmet Paşa temsil eder. Yine Boğazlar konusunda görüşü alınmak üzere Ukrayna'dan Rakovski, Gürcistan'dan Medyevani¹⁸⁰ ile Bulgaristan, ekonomik konularda görüş belirtmeleri

¹⁷⁷ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.9-11.

¹⁷⁸ Çağla D. Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* XIV/29 Güz 2014, s.147.

¹⁷⁹ Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 18, Ankara, Temmuz 1990, s.619.

¹⁸⁰ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.72.

için Belçika ile Portekiz, ayrıca Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın (Yugoslavya) dışında gözlemci olarak Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya gözlemci statüsünde katılım sağlarlar.¹⁸¹

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde açılır. Bazı zamanlarda sert söylemler içeren toplantılarda restleşmeler de görülür. Konferansta Türk tarafının I. Dünya Savaşı sırasındaki neredeyse tüm hasımları bulunur. Lozan'daki konferans barış için toplanılmasına rağmen restleşmelerin adeta yeni düşmanlıklar doğuracağı bir olasılıklar konferansıdır da.¹⁸²

Sıkı pazarlıklar ve her ülkenin kendi çıkarını gözettiği başlıklarda ısrarcı olması sebebiyle çıkmaza giren konular söz konusu olur. Konferansın başlamasından itibaren üç ay geçmesine rağmen herhangi bir konuda istenildiği gibi bir görüş birliğine ulaşılamaması sebebiyle 4 Şubat 1923'te İngiltere temsilcisi Lord Curzon görüşmeleri yarıda bırakarak ülkesine döner. Böyle bir tavır konferansın yarım kalmasına neden olur. İsmet Paşa yaşanan bu olayların neticesinde Lozan'dan ayrılarak Ankara'ya döner ve konferansın başarısızlıkla sonuçlandığını beyan eder. Ancak aradan geçen zaman zarfında Lord Curzon'un yerine İstanbul'da bulunmuş olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold görevlendirilerek 23 Nisan tarihinde görüşmelere yeniden başlanır.¹⁸³ İkinci kez toplanılmasına karar verilen konferansta ilk konferanstaki konular tekrar masaya yatırılır. Ancak ilk toplantılardaki sert söylemler yerini ikinci defa toplanan konferansta daha yumuşak bir havaya bırakır. Aslında Lozan'daki açılış konuşmaları sırasında Curzon'un, "Eğer murahhasların hepsi aynı uzlaştırmacı ruh ile çalışırlarsa, masa üzerine gelecek her meseleyi halletmek ve sulh yapmak arzusu ile duygulu bulunursa, gayeye varmak kolaylaşacaktır."¹⁸⁴ sözleriyle barış konusundaki arzuların dile getirirken taraflara da uyarılarda bulunmuştur. Yine yapılan konuşmalar neticesinde İsmet Paşa söz isteyerek şunları dile getirir:

¹⁸¹ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.4.

¹⁸² Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?* çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.105.

¹⁸³ Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*, Çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 2000, ss.25-26.

¹⁸⁴ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.4

(...)Hür milletler, bu hale teveccühlü bir gözle şahit olmuşlardır. Her yaşta ve her mevkideki Türkler, kadın ve çocuk, bu müdafaa harbine iştirak ettiler. 1918 tarihinden sonra Türk milletinin maruz olduğu sonsuz hücumları ve ıstırapları, burada hatırlatmaktan kendimi men edemiyorum. Gerek bu hücumları ve ıstırapları, gerek hiçbir askeri mecburiyet olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en mamur kısımlarında münhasıran mahvetmek ve yıkmak fikriyle muntazaman yapılmış tahribatı, hiçbir vechile mazur göstermek kabul değildir. Halil bu dakikada bile, bir milyondan ziyade masum Türkün, küçük Asya ovalarında ve yaylalarında evsiz ve ekmeksiz, serseri gibi dolaştıklarını da hatırlatmak isterim.(...) ¹⁸⁵

İsmet Paşa'nın bu tür söylemlerde bulunması karşısında Yunanistan'ı temsil eden Venizelos açıklamada bulunmak ister. Ancak kendisi diğer ülke delegeleri tarafından bu isteğinden vazgeçmesi konusunda uyarılır.

Lozan'da tüm bunlar yaşanırken barış görüşmelerini takip etmek üzere dünyanın çeşitli ülkelerinden gazeteciler gelir. Sert tartışmaların yaşandığı konferansta zaman zaman gazeteler skandallara da imza atar. Bunlardan birini Ellison eserinde konu edinir:

LOZAN'DAKİ konferans sırasında gazeteler, skandal yaratan bir haber yaydılar. «Bir milletvekili, on altın Türk lirasına meclisten bir koltuk satın alabilir» miş. Aslında bütün Türk seçimleri hükümetin temsilcileriyle çok sıkı denetlenmektedir. M. Kemal ve arkadaşları hakkında birazcık bir şey bilen, bu tür bir rüşvet ya da alım satımına izin verileceğini hayal bile edemez. ¹⁸⁶

Gazetecilerin skandallara imza atmasının yanında Türk tarafı rüşvet ve ölümle tehdit gibi üzücü hadiselerle de karşı karşıya kalır. Görüşmelerin psikolojik bir harple devam ettiği varsayılırsa yaşanan gelişmeler burada bulunan delegeler açısından bu psikolojik harbin yanında sağlam sinirlere de ihtiyacın olduğunu gösterir. Dr. Rıza Nur hatıralarından bu konuları şu şekilde ifade eder:

Bir gün İsmet'in yanına girdim. Bir de baktım ki o İngiliz, Hamit, Nihad Reşat, İsmet başbaşa. Münir Bey de masa başında önünde kâğıt, bir şeyler yazıyor. Ben girince bunlarda bir şaşılama oldu. «Ne oldu?» dedim. İsmet, «Musul meselesi. Bu adam petrol imtiyazını şimdi bir kâğıtla resmen verirse Musul'u bize verdireceğini taahhüd ediyor. Ben de muvafık gördüm. İmtiyazı veriyorum. Münir Bey'e onu yazdırıyorum» dedi. Derhal Münir'in elinden kâğıdı aldım. Dedim ki: «Bu adam bir dolandırıcıdır. Bir şey de yapacağı yok. Birkaç gün evvel bana bu iş için rüşvet teklif etti; kovdum. ¹⁸⁷

¹⁸⁵ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*, Yenigün Yayınları, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1998, s.81.

¹⁸⁶ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, çev. İbrahim S. Türek, Milliyet Yayınları, 1973, s.156.

¹⁸⁷ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.95.

Sert çekişmelere, aldatmacalara ve farklı olaylara rağmen kapitülasyonlar, patrikhane, genel af, mezarlıkların durumu, hudutların belirlenmesi, Musul'un ne olacağı, azınlıklar meselesi, yabancı şirketler sorunu, mübadele, vs. gibi neredeyse ülkenin var olan durumunun yeniden düzenlenmesini kapsayan konuların açıklığa kavuşması gerekmektedir.¹⁸⁸

Antlaşma metninin en önemli konuları şüphesiz Osmanlı borçları, kapitülasyonlar, devlet sınırları, azınlıklar ve mübadeleyi ilgilendirenlerdir. Avrupa Doğu Trakya'yı savaş yapmadan kazanan Türk tarafı Mudanya'da görüşüldüğü üzere kendisine vaat edilen yerlerin verilmesini ister. Ancak Mudanya'da yazılı bir metne dayanmadan sözlü olarak belirtilen bu sınırlar Lozan'da içinden çıkılmaz bir hal alır. Dr. Rıza Nur yaşananları hatıralarında şu şekilde ifade eder:

Bütün İtilaf Devletleri, Sırbistan ve Romanya'ya kadar, hepsi Meriç'in garbına geçmemize asla razı olmadıklarını söylüyorlar. Maalesef bizi konferansa davet eden notada da hudut Meriç gösterilmişti. Mudanya müzakeresinde de İsmet teferruata dikkat etmeyerek bunu böyle kabul etmiştir. İsmet'in deyişine göre Mudanya'da vakıa İngiliz delegesi Karaağaç'ı da Edirne ile birlikte alacağımızı söylemiş ise de mtarekenamede kaydı yoktu. Gaflet edip bu kaydı yaptırmamıştı. Lafa itibar yoktur.¹⁸⁹

İsmet Paşa Mudanya'da imzalı bir yazının bulunmadığı bu konu hakkında Lozan'da sıkıntı yaşar. Türk tarafının tamirat bedeli olarak para istemesinin ve Venizelos'un taleplere karşı ıkılmalarının yaşadığı bir sürede Yunanistan Dış işleri Bakanı Apostolos Aleksandris lke yönetimini elinde bulunduran ihtilal komitesi tarafından Lozan'a gönderilir. Aleksandris para söylemleri karşısında tavizkar olmayan bit tutum sergilemesi ve Venizelos'un bu tutuma karşı destekçi tavrı görüşmeleri tıkar.¹⁹⁰ Ancak Yunanistan Küçük Asya macerasında yenik olarak ülkeyi terk ederken pek çok hasar ve tahribatla birlikte ayrılır. Ankara Heyeti Lozan'da tamiratını ve tazminatını talep etmekteki ısrarı ve bu alanda ortaya koyduğu

¹⁸⁸ Detaylı Bilgi için Bkz: *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, ev. Seha L. Melay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.

¹⁸⁹ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, ss.66-67.

¹⁹⁰ ağla D. Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, Xıv/29 Güz 2014, s.162.

diplomatik başarı ile kendisine tazminat olarak Meriç Nehri'nin batısını kapsayan Karaağaç bölgesini alır.¹⁹¹

Boğazlar sorunu, Lozan konferansında çözüme kavuşmayı bekleyen konulardan bir diğeridir. Boğazlar Rejimi İnceleme Komisyonu'nda 18 Aralık 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Boğazlar konusu görüşülür. Türk tarafına ait olan Boğazlar ile ilgili daha çok Rus ve İngiliz delegeleri arasında tartışmaların sürdüğü gözlemlenir. Görüşmeler neticesinde Boğazların savaş ve barışta ticaret gemileri, savaş gemileri ile uçaklara serbest olması ilkesi kabul edilir. Boğazların her iki kıyısından başlayarak yirmi kilometrelik alan askerden arındırılarak bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantörlüğüne verilir. Ayrıca Boğazların yönetimi için Boğazlar Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılır.¹⁹²

Karadeniz'de kıyısı olan devletler için çıkış kapısı olarak görünen Boğazların savaş ve barışta açık tutulması Türklerin Boğazlar üzerinde kesin bir hakimiyetinin bulunmadığı manasına gelir. Rusya gibi güçlü devletlerin Boğazların her türlü şartlarda geçişlere açık olması tehditkar ve tacizci olayların yaşanmasını içerebilir. Zaten Rusya, böylesi şartlar altında yönetilen Boğazların var olması konusunda Lozan'da anlaşmayı imzalamasına rağmen onaylamamıştır.¹⁹³ Türk tarafı için Boğazların yönetiminin bir komisyona bırakılması, Boğazlar üzerinde siyaset ve hakimiyet hakkının elinden alındığı anlamına gelir. Yapılan antlaşma Boğazların uluslararası statüsünü koruduğunu belgeler niteliktedir. Boğazlar konusunda yapılan oturumlar sırasında İngiliz, Rus ve Türklere ait olmak üzere üç tezin tartışıldığı ancak İngiliz tezinin kabul gördüğü ele alınırsa Boğazların Türk tarafı bakımından elden çıktığı anlamını taşır.¹⁹⁴

Boğazlar konusu kadar önemli bir başka konu da kapitülasyonlar ve Osmanlı'dan kalan borçlar meselesidir. 27 Nisan 1923 Cuma günü yapılan oturumda

¹⁹¹ Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*, Çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 2000, s.27.

¹⁹² *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I*, çev. Seha L. Melay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, ss. 230-295.

¹⁹³ Şariha Gedikli Berber, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 14, No: 2, Ekim 2006, ss.623-625.

¹⁹⁴ Sami Doğru, "Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, ss.143-152.

Lozan Barış Antlaşması'nın 26. maddesi ile çözüme kavuşan kapitülasyonlar meselesi yeni Türk Devleti'nin sıkıntı yaşayacağı bir durum olmaktan böylelikle çıkar.¹⁹⁵ Lozan'a giden heyete Meclis tarafından taviz verilmemesi istenen konulardan biri olması, bu sorunun çözümünün ne denli önemli olduğunu ortaya koyar. Toynbee eserinde bu konuya dair isteklere şu şekilde yer verir:

1922'de, Lozan'da ilk barış konferansı topladığı zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin emirleri ve temennilere göre hareket den Türk delegasyonu, barış görüşmelerinin en hayati konularından biri olarak kapitülasyonların kaldırılması sorununu öne sürmüştür. Bir ulusun temel haklarından olan ekonomik bağımsızlık konusunda teslim olmaksızın savaş halini sürdürmek ve hatta gerekirse savaşmak azminde olan İsmet Paşa ve danışmanları boyun eğmeyi reddetmişlerdir.¹⁹⁶

Ekonomik olarak ülke sınırları içerisinde bağımsızlığını kazanmış bir devletin gelişiminin ve refah seviyesinin ne denli hızlı ve sağlam adımlarla ilerleyeceği tahmin edilebilir. Lozan'daki Türk delegeleri de bu gerçeğin farkında olarak konuyla ilgili adım atmaktan geri durmazlar. Uzun yıllardır savaş halinde olan bir milletin kurtuluşu için elindekinden bile vazgeçmek zorunda kaldığı bir ülkenin ekonomisinde yabancıların söz sahibi olması, bu halkın maddi anlamda zorlanacağı gerçeğinin yadsınamaz bir olgu olarak ortaya çıkması kaynaklık eder. Ancak kapitülasyonlar sadece iktisadi olarak değil aynı zamanda adli yönden de büyük sorunlar teşkil eder. Bu durumla ilgili Lozan'a gönderilen heyetin başkanlığını yapan İsmet Paşa şunları dile getirir:

Gençliğimden beri kapitülasyonların yalnız iktisadi hükümlerinden dolayı elimiz kolumuz bağlı bilirdik. İşin içine girdikten sonra anladım ki, asıl ehemmiyet verdikleri, kapitülasyonun adli kısmıdır. Nitekim, mali ve ticari hükümlerden dolayı fazla güçlük çıkarmaksızın kapitülasyonların kalkmasını kabul ettiler. Ama adli kısım üzerinde sonuna kadar direndiler.¹⁹⁷

Yine İsmet Paşa'nın sözlerinde adli kısmın hukuk alanında ıslah çalışmalarına dayanan bir süreci kapsayan önemli bir nokta olduğu anlaşılmaktadır. Yabancıların davalarına ve haklarına dair komisyonun yer alması fikrine dayalı olan bu kısım ileride azınlıklar konusunda oluşabilecek sıkıntılarda dış devletlerin ülkenin iç

¹⁹⁵ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler III, Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler*, Çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923 s.27-32.

¹⁹⁶ Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*, Çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 2000, s.54.

¹⁹⁷ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması II*, Yenigün Yayınları, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1998, s.46.

işlerine karışabilmesine olanak sağlaması yönünden büyük sorun teşkil edeceği düşüncesinin oluşması normal bir durum olarak karşılanabilir.

Ekonomik bağımsızlığı tehdit eden bir diğer önemli konu Osmanlı'dan kalan borçlar meselesidir. "İlk kez 1683 İkinci Viyana Kuşatması sonrası 'İmdadı Seferiye' adı altında ve 327.500.000 akçe miktarında bir iç borçlanmaya"¹⁹⁸ gidilmesi ve ardından Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında 1854 yılında Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecit'in izniyle dönemin hükümeti tarafından Londra'dan Palmer & Co., Paris'ten Gold Schmit et. Ass adlı kuruluşlardan 3.300.000 Osmanlı lirasına tekabül eden bir meblağ borç olarak alınır.¹⁹⁹ Bu ilk borçlanmalar, devam eden savaşlar ve kaybedilen topraklarla birlikte giderek büyüyen bir sorun olarak Osmanlı Devleti için içinden çıkılmaz bir hal alır.

Lozan'da gerçekleştirilen oturumlarda ve toplantılarda Türk tarafının taviz vermeden bu borçların kendisinden ayrılarak kurulan Balkan devletleri arasında bölüştürülerek Türk tarafına kalan borç miktarının ödenmesi konusunda diretir. Ancak özellikle Venizelos bu borçların bölünmesi ile ilgili olarak baz alınacak tarih konusunda ciddi sorunlar çıkarır. Ancak yapılan tartışmalar sonucunda M. Bompard, borcun gelir oranlarına göre pay edilmesini ve Türkiye'nin ödemesi gerek borcun başlangıç tarihi olarak 5 ekim 1912 tarihinin baz alınması gerektiğini belirterek oturuma son verir.²⁰⁰ Osmanlı'dan kalan borçların tamamının ödenmesi yükümlülüğünün ortadan kalkması ve borcun bölüştürülmesi Ankara Hükümeti'nin elini rahatlatırken Türk milletinin de ağır bir yük altına girmesini engeller.

Borçların bölüştürülmesinin ardından azınlıklar ve patrikhane sorunu sert tartışmaların geçtiği diğer konulardır. Lozan'da azınlıkların statü bakımından I. Dünya Savaşı öncesindeki haklarının geçerli olmasını savunan Yunan heyeti ve destekçisi İngilizlere karşılık olarak Türk delegasyonu hiçbir ayırım yapılmaksızın

¹⁹⁸ Bıltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009, s.10.

¹⁹⁹ Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s.10.

²⁰⁰ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler VI, Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları*, çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923, ss.162-205.

medeni kanunlarla statü konusunun halledilebileceğini belirtir. Soy ve din ayrımı olmadan eşit haklara ve yükümlülüklerle dayalı bir toplum anlayışının oluşabilecek herhangi bir sorunun önüne geçilmesi için önlem arz ettiği belirtilir.²⁰¹

Osmanlı Devleti, himayesindeki azınlıklara hoş görülme davranan bir devlet olarak tarih sahnesinde kendine yer bulmuştur. Her toplum kendi dinini yaşamakta özgür olmuştur. Aynı zamanda azınlıkların birbirleri arasındaki adli işlemleri için de kendi dininden olan “kadılar” tarafından yargılanmıştır. Osmanlı ortamındaki hoş görüyü Arnold Toynbee şu sözleriyle aktarır:

Her topluluk ya da kavim, Türk tebaası olmakla beraber Türk kanununun kapsamı dışındaydı. Dinsel görevlerini istediği gibi yerine getirebilirdi. Çocuklarını istediği gibi okutabilirdi. Toplum işlerinin yürütülmesinde özerkti...²⁰²

Azınlıklar ve Patrikhane özellikle 1912-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin parçalanmasında gösterdikleri çabalar nedeniyle Türk toplumu tarafından hedef haline gelir. Bu kesimin yapmış olduğu toplumsal olaylar neticesinde büyük sorunlarla karşılaşan Türk milleti yapılanlara sessiz kalmayarak gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşı ile Ankara hükümetinin Lozan’da konuya dair taviz vermeyen bir tutum sergilemesini sağlar.

Ankara Hükümeti, görüşmeler sırasında Patrikhane’nin sadece dini işleri düzenleyen bir kurum olmasını ve Türkiye’deki Ortodoks Rumlara hizmet veren bir yapıda bulunmasını talep eder. Hatta bir adım daha öteye giderek İstanbul’da böyle bir kurumun varlığını istemediklerini belirtirler.²⁰³ Lozan’da Türk heyetinin başkanlığında bulunan İsmet Paşa, konu ile ilgili olarak yapılan oturumlarda Rum Patrikhanesi’ne karşı Türk tarafının düşüncelerini şu sözlerle aktarır:

Lozan’da Yunanlılarla çatışmalarımızdan birinin sebebi de Rum Patrikhanesi’nin İstanbul’dan kaldırılması için açtığımız mücadele olmuştur. Bu mücadele uzun sürdü. Tezimiz mütareke esnasında Patrikhane’nin Türkler aleyhine çalışan bütün tertiplerin merkezi olmasına dayanıyordu. Patrikhane, Türklerle Rumların iyi münasebetlerini,

²⁰¹ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.5-6.

²⁰² Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*, çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 2000, ss.56-57.

²⁰³ Alexis Alexandris, “Din ve Etnisite: Yunanistan ve Türkiye’deki Azınlıkların Kimlik Meseleri”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.191-192.

bir millet halinde kaynaşıp, bir devlet içinde yaşamalarını engelleyen unsur olarak, mutlaka Türkiye'den çıkarılmalıdır tezini takip ediyorduk.²⁰⁴

Bu tutum neticesinde uzun soluklu tartışmalar sonrasında Patrikhane'nin sadece dini sorumlulukları olan bir oluşum olarak İstanbul'da kalması konusunda anlaşmaya varılır. Özellikle konuyla ilgili olarak Lozan'daki müzakerelerde Patrikhane aleyhine Türk delege Dr. Rıza Nur Bey tarafından yazılı bir bildiri verir ve bu bildiri ile Patrikhane tarafından Türklere karşı yapılan toplumsal ve siyasi olaylar belirtilerek diğer delegeler üzerinde etkili olunmaya çalışılır. Bu çalışma büyük oranda Türk delegasyonuna önerilen tezlerin reddedilmesinde başarılı olur.²⁰⁵ Patrikhane uluslararası statüde olması gerekliliğini savunan Yunanistan'ın Milletler Cemiyeti'ne konuyu taşımış olsa da Türk Hükümeti, Patrikhane'nin Türk hukukuna bağlı bir yapıda olduğunu ve konuyla ilgili hiçbir dış gücün müdahalede bulunamayacağını belirterek Patrikhane meselesine dair bakış açısını bir kez daha ortaya koyar.²⁰⁶

Türk tarafının Patrikhane konusunda ortaya koyduğu davranış ve elde ettiği sonucun diplomatik başarının bir göstergesi olduğu söylenebilir. Ancak diplomatik alanda halledilmesi gereken bir diğer konu da Avrupalı delegeler tarafından ortaya atılan mübadele konusudur. Milli devlet olma yolunda önemli bir dönemeç olan nüfus meselesi ve demografik değişimler sonucunda toplumsal hareketlerden dolayı oluşan sorunların çözülmesi için Türk ve Yunan devletleri arasında böyle bir değişimin gerçekleştirilmesi ele alınması gereken bir konu olarak Lozan'da görüşülür.²⁰⁷ Türk tarafı esirlerin değişiminin konuşulacağı oturumda mübadeleye dair bir fikrin olduğunu ve yabancı devletler tarafından dile getirildiğini görünce şaşkınlık yaşamayan dışında bu tür önemli bir konunun Avrupalı delegeler tarafından dile getirilmesinden de memnun kalır. Türk delege Dr. Rıza Nur, Lozan'a dair

²⁰⁴ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*, Yenigün Yayınları, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1998, s.42.

²⁰⁵ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I*, çev. Seha L. Melay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, ss.327-332.

²⁰⁶ Sibel Özel, "Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesinin Hukuki Konumu", *Avrupa Araştırmalı Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 14, 2006, s.47.

²⁰⁷ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.311.

hatıralarını yazdığı kitabında konuyla ilgili şaşkınlığını ve memnuniyetini şu sözlerle aktarır:

1 Kânunuevvel 1922'de (12 Aralık 1922) aktolunan umumî celsede Curzon gayet acele ve mühim bir mesele olarak Türk ve Yunan arasında harp esirleriyle ahali mübadelesi meselelerinin hailini teklif etti. Ve, «Bu bâbda Doktor Nansen bir rapor hazırlamıştı. Okuyacaktır. Sonra delegeler fikirlerini bildirsın.» dedi.

Halbuki ruznamede yalnız, esir mübadelesi vardı. Hayrette kaldım. Bu mübadele benim Türkçülük noktasından ehass-ı emelim (en has emelim) idi; fakat böyle tarihte görülmemiş bir şeyi nasıl teklif edeceğim diye öteden beri düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş, «minkudretin» oldu.²⁰⁸

Millî mücadele sürecinde Ankara Hükümeti nüfus değişimi konusunda adımlar atarak Avrupa'da konuyla ilgili görüşmelerde bulunur. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek Avrupa'da nüfus değişimi hakkında görüş alışverişinde bulunduğu yaklaşık bir aylık dönemde mevkidaşlarını etkilemeye çalışır.²⁰⁹

Lozan'da bulunan Türk delegasyonu daha önce nüfus değişiminin konu edildiği bir teklifte bulunacağına ancak bunun nasıl dile getirileceğine dair sıkıntı yaşar. Yunan delege Venizelos Anadolu işgallerinin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Yunanistan'da bulunan Müslüman nüfusun gönderilmesi gerektiğini, bunun Ankara ile uluslararası camiada tartışıldıktan sonra gerekirse zorunlu olarak gerçekleştirilmesine dair Yunan Dışişlerine 17 Ekim tarihli mektubuyla durumu açıklar:

(...) Yunanistan'ın geleceğinin bu soruna iyi ya da kötü bir çözüm bulunmasına bağlı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Başarısızlık insanın tüylerini ürperten felaketlere yol açacaktır; halbuki başarılı bir sonuç, savaşın talihsiz sonucunun omuzlarımıza yüklediği feci yükten kurtulmamıza ve Büyük Yunanistan ideali çökse de, Batı Trakya ve Makedonya Yunan toprakları haline gelmeden hiçbir zaman istikrarlı sınırlara kavuşmayacak olan Büyük bir Yunanistan'ın sadece siyasi olarak değil, etnik bağlamda da sağlam bir temele oturmasına neden olacaktır.²¹⁰

Türk ve Yunan hükümetlerinin nüfus değişimine dair görüşlerinden önce özellikle 1912-1922 yılları arasında her iki ülkenin sınırları içinde bulunan

²⁰⁸ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.98.

²⁰⁹ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.19-20.

²¹⁰ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.61.

azınlıkların göç hareketlerine başladığı zaten bilinen bir durumdur. Bu değişim aslında daha çok Anadolu'nun doğusunda ve iç kesimlerinde bulunan Rum nüfusu ile Yunanistan'da çoğunluğu elde bulundurmak için belirli bölgelerde toplanan Türkleri kapsamaktadır. Milletler Cemiyeti, konu ile ilgili olarak Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirerek araştırma yapması için İstanbul'a gönderir.²¹¹ Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilmesi kapsamında Lozan konferansından önce Yunan heyetinin bir nüfus mübadelesinin hazırlanmasını talep ettiklerini belirtir.²¹² Dr. Nansen, araştırmalarını sürdürdüğü sırada göç etmeye çalışan insanların durumlarını gözlemler. Türk limanlarının Anadolu'yu terk etmeye çalışan göçmenler tarafından mesken edildiğine ve bu kesimin umutsuzluk içinde ağır yaşam koşulları altında olduğuna tanıklık eder. Bir an önce Türk ve Yunan hükümetlerinin bu duruma bir çözüm bulması gerektiğini özellikle Anadolu'dan ayrılmaya çalışan göçmen unsurlarının fazlalığı nedeniyle limanlarda göç hareketlerinin dramatik sonuçlar doğuracağını düşünür. Bu olaylar yaşanırken Yunan Hükümeti, anlaşma konusunda Türk Hükümeti'nin yavaş davranacağı ve bütün Rumların Anadolu'yu terk etmesini bekleyeceğini düşünerek kaygılanır. Sonuçta giden nüfus miktarının çok olması gelecek olan Müslüman göçmenlerin daha rahat iskan edilmesini sağlayacaktır.²¹³

Lozan Barış Konferansı'nda 1 Aralık 1922 tarihinde Lord Curzon başkanlığında toplanan delegelerin gündem maddelerinden biri yapılması öngörülen nüfus mübadelesiyle ilgilidir. Ekim ayında Milletler Cemiyeti'nin verdiği yetkiyle durumu yerinde incelemek üzere İstanbul ve Yunanistan'da bulunduğunu belirten Nansen, dört büyük devletin temsilcilerinden mübadelenin gerçekleşmesi için Türk ve Yunan hükümetleri arasında bir anlaşma yapılması konusunda adım atması için destek gördüğünü beyan eder. Büyük devletlerin böyle bir destek vermelerindeki amaç kalıcı barışı sağlamanın yanında ekonomik sorunlara çözüm bulma noktasının

²¹¹ Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.211.

²¹² Michael Barutciski, "Lozan'a Yeniden Bir Bakış: Uluslar arası Hukuk ve Siyasette Nüfus Mübadelesi", , *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.35-36.

²¹³ Bruce Clark *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.68.

nüfus değişiminin etkili olacağına olan inançlarıdır. Ayrıca Dr. Nansen, Türk makamlarının mübadeleyi olumlu karşıladıklarına dair birkaç kez görüş bildirdiklerini ve yine Yunan Hükümeti'nin konuyla ilgili teminat verdiğini belirterek bütün görüşlerin mübadelenin gerçekleşmesi yönünde olduğunu açıklar.²¹⁴ Yine Dr Nansen ile görüşen Venizelos, barış antlaşmasından önce nüfus değişiminin gerçekleşmesi yönündeki isteğini bildirir.²¹⁵ Dr. Nansen'in açıklamaları doğrultusunda Lord Curzon nüfus değişiminin gerekliliğine vurgu yaparak konuyla ilgili komisyonların kurulmasını ve gerekli çalışmaların yürütülmesini isterken mübadelenin ne denli gerekli bir hadise olduğunu vurgular:

Kanımcı, bir nüfus mübadelesi ne kadar iyi yürütülürse yürütülsün, iki ülkeden mübadeleye dahil olan çok sayıda kişi için büyük zorlukları, belki büyük bir fakirleşmeyi beraberinde getirecektir. Ama ne var ki bu zorluklar ne kadar büyük olursa olsun, aynı insanların hiçbir şey yapılması durumunda yaşayacağı zorluklardan daha azdır.²¹⁶

Mübadelenin gerekliliğine dair ortaya konan düşünceler ortak bir yolda ilerlemesine rağmen tartışılan önemli bir nokta vardır; nüfus değişiminin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olmaması konusu. Türk delegasyonu nüfus değişiminin zorunlu olmasında ısrarcı²¹⁷ iken Yunanistan'ı temsilen Lozan'da bulunan Venizelos ise mübadelenin isteğe bağlı olarak yapılmasını savunur.²¹⁸ Lord Curzon ise isteğe bağlı olarak gerçekleştirilecek bir nüfus değişiminin uygulanmasının aylar alacağını, konunun sadece toplumsal bir hadise olmadığını, ekonomik boyutlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir. Ayrıca limanlarda bertaraf olmuş insanlar dikkate alındığında kontrolsüz yığılmaların olabileceğini, zorunlu bir mübadelenin göçmenlerin zararlarının karşılanması hususunda etkili olacağını dile getirir.²¹⁹

²¹⁴ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları*, Çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923, ss.114-116

²¹⁵ Stephen Ladas, *The Exchange Of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, Macmillian Company, 1932, s.340.

²¹⁶ Mübadele Sözleşmesi'ne ilişkin tartışmalar, Yakın Doğu Meselelerine İlişkin Lozan Konferansı, s.14; akt: Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss.36-37.

²¹⁷ İhsan Tefvik, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.47.

²¹⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları*, çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923, s.122

²¹⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.17.

Dr. Nansen, nüfus mübadelesinin şubat ayına kadar gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Bunu beyan etmesindeki en önemli amaç yaz mevsimine girilmeden bahar döneminde tarım ürünleri için ekim işlerinin yapılmasının gerekli olmasıdır. Ekime dayalı sonuçların dışında tarım ürünlerinin de verimlerinin düşmemesinin ülkelerin ekonomileri için önem arz ettiğini, Türk tarafının tezinin kabul edilerek bir an önce zorunlu olarak mübadelenin yapılmasının hayati önem taşıdığını dile getirir.²²⁰ Dr. Nansen'in ısrarları ve durumu aydınlatıcı açıklamaları karşısında farklı bir tez ortaya koyamayan Yunan tarafı mübadelenin zorunlu olmasını kabul eder.²²¹

Mübadelenin zorunluluk esasına göre yapılmasının kararlaştırılmasının ardından çözüme kavuşmayı bekleyen diğer sorun ise mübadelenin nereleri kapsayacağı konusudur. İsmet Paşa, Lozan'daki mübadele tartışmaları sırasında Anadolu'ya daha önce göç etmiş insanların barınma konusunda hala ciddi sıkıntıların bulunduğunu, Anadolu'nun işgali sırasında pek çok evin hasar gördüğünü ve çoğunun kullanılamaz halde olduğunu, gelecek olanlarla birlikte bu sorunun artacağını ve konuyla ilgili sağlıklı bir ilerlemenin kaydedilebilmesinin gerçekleşecek çalışmaların ardından söz konusu olacağını ifade eder. Ayrıca barınma sorunu göz önüne alındığında ve Yunanistan'dan göç eden Müslümanların bıraktıkları evlerin kullanılabilir durumda olduğu düşünüldüğünde mübadelenin İzmir ve İstanbul da dahil olmak üzere bütün Rum nüfusunu kapsaması gerektiğini beyan eder. Yunan delege Venizelos, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü teze karşı çıkarak Yunanistan'a gelenlerin evlerini kullanılabilir halde bıraktığını, sadece İzmir'de çıkan yangın sebebiyle İzmir'den göç edenlerin sağlam konut bırakmadığını belirtir. Ek olarak Yunanistan'dan gidenlerle gelenlerin sayısı baz alındığında Anadolu'da konut sorununun olmadığını ve yine Yunanistan topraklarında bulunan Türklerin zorunlu olarak ülkelerini terk etmelerini istemediklerini, İstanbul'un mübadele dışında tutulmasının gerektiğini dile getirir.²²²

²²⁰ Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, İzmir, Bahar-Güz 2011, s.60.

²²¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.311.

²²² *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları*, çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923, ss.121-123.

Konferansta uzun süre tartışılan mübadele konusunda Türk delegasyonunun sunduğu tekliflerin bazıları değiştirilmek kaydıyla kabul edilir. Son üç yılda düşmanca tavırda bulunmayan Rum dernekleri ile kişilerin gönderilmesi şartıyla İstanbul'da yaşayan Rumların kalmasına karşılık olarak Batı Trakya'da bulunan Müslümanların mübadele dışında tutulması konusunda fikir birliğine varılır.²²³ Ancak konuya dair çözüm bekleyen pek çok konu olması daha sonraki oturumlarda tartışmaların yaşanmasına neden olur.

Yaşanan tartışmalara bir son vermek ve konunun daha etkin bir şekilde çözüme kavuşmasını sağlamak amacıyla Venizelos'un ve İsmet Paşa'nın teklifi ile Dr. Nansen'in danışmanlığını yapacağı Türk ve Yunan üyeden oluşan bir alt komisyonun kurulmasına karar verilir.²²⁴ İkili görüşmelere bırakılan mübadele meselesi Lozan'da geçici olarak çözüme bağlanmış olsa da komisyon ve komisyona ait alt komisyonlarda ciddi sorunlar yaşandığı söylenebilir.

Lozan'daki süreçte neredeyse masaya konan bütün meselelerde tartışmaların ve sert söylemlerin olduğu dikkate alındığında mübadele konusunda da tartışmaların olması olağan bir süreç olarak ortaya çıkar. Yaşanan gelişmeleri yakından takip eden ve Türk tarafını temsilen Lozan'da bulunan Dr. Rıza Nur, mübadeleye dair yaşananları şu sözleriyle aktarır:

(...) İsmet de ahali mübadelesinin ekalliyetler ile müzakere etmek gibi bir şart beyan etmek suretiyle mübadeleyi nevemâ kabul etmiş demektir; fakat sözlerine göre bu kabul tam değildir. İş falso olur, geri dönüverir diye fena telaş etmeye başladım. Nitekim sonra Venizelos mübadelenin icbari olmayıp ihtiyari olmasını, İstanbul'un mübadeleden istisna edilmesini bildirdi. Ne ise sonunda Venizelos ihtiyari ve icbari hangi şekilde olursa olsun kabul edeceğini bildirdi. Yalnız İstanbul'un istisnasında ısrar etti. Curzon bunun icbari olmasını istedi Buna pek memnun oldu; fakat o da İstanbul Rumları'nın istisnasını istiyor. Buna mukabil de Garbi Trakya Türklerinin istisnasını teklif ediyor. Zaten bu bizim talebimizdir.²²⁵

Mübadele konusunun alt komisyona bırakılmasıyla konuya dair yeni dönem başlar. Türk ve Yunan hükümetleri dış devletlerin gözetiminde mübadele sorununu halletmeye çalışır. Mübadele ve birkaç konu haricinde tartışmaya açılan konuların

²²³ a.g.e. çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923, ss.213-215.

²²⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.17.

²²⁵ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.100.

tamamının sonuca bağlanmasının ardından 13 teşrinievvel 1340 (24 Temmuz 1923) tarihinde *Lozan Barış Antlaşması* ülkelerini temsil eden on bir delege tarafından imzalanır.²²⁶

Türk tarafı için Lozan Barış Antlaşması gibi bir antlaşmaya imza atmak, uzun zamandır savaşlar içinde olan ve çok büyük oranda toprak kaybı yaşamış, halkının inancı ile dirayeti sayesinde yeniden şaha kalkmış bir ülke olarak büyük bir başarı olarak kabul görür.²²⁷ Dönemin Reis-i Cumhur'u Mustafa Kemal, Lozan'a dair görüşlerini şu sözlerle ifade eder:

Lozan Barışı, Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır. Türk milleti için siyasî bir zafer teşkil eden bu antlaşmanın, Osmanlı tarihinde benzeri yoktur. Milletimiz, bununla gerçekten iftihar edebilir ve Türk milletinin yüksek bir eseri olan bu antlaşmanın yüksek kıymetini takdir etmesi lâzım gelen gençliğin, bunu mazide yapılmış antlaşmalarla mukayese etmesi gerekir. Bu münasebetle Lozan görüşmelerinde her türlü siyasî mücadelelere göğüs gererek neticeyi elde etmede bir zekâ göstermiş olan İsmet Paşa Hazretleri'ni saygı ile hatırlamak vazifemdir.²²⁸

Türk tarafının başarı olarak gördüğü Lozan Barış Antlaşması, kurulduğu günden itibaren Megali İdea ideolojisi çerçevesinde hareket eden ve bu ideolojiyi hayata geçirmek üzere birçok savaş yapan, Anadolu'da büyük yıkımlara neden olan Yunanistan için aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. Daha önce de belirtildiği gibi Mudanya Mütakeresi ile büyük darbe alan Megali İdea düşüncesi Lozan ile rafa kalkan, gerçekleşmesinin mümkün olmadığı görülen bir ideoloji olarak tarih sahnesinden kaldırılır. Başarısızlık olarak atfedilen Lozan Barış Antlaşması'na imza atan Yunan delege Venizelos, daha sonra konuya dair yapılan görüşmelerden birinde anlaşmaya dair derin üzüntüsünü bildirir:

Bana barışın imzalanmasıyla ilgili düşüncelerimi soruyorsunuz. Sevr Antlaşması'nı tümüyle hükümsüz kılan Lozan Antlaşması'nı imzalarken duyduğum derin hüznü/melankoliyi sizden nasıl saklayayım. Bu antlaşmanın altına imzamı, ülkeme hizmet sunmanın bilinciyle attım. Yenildik ve diplomatik olarak yalnızdık, bizi yenilgiye sürükleyen bir siyasetin içine girdik, Yunanistan'ı tamamen yıkıma sürükleyen savaşın devam etmesi olanaksızdı. İhtilal, ordunun muhteşem bir şekilde yeniden örgütlenmesini başarırken, biz de savaş döneminin bitmesini ve ülke içinde yeniden örgütlenmeyi sağlayan barışı başardık. Eğer ülke içindeki acıları durdurarak

²²⁶ *Lozan Sulh Muahedenamesi*, Düstür, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, Neci İstiklal Matbaası, İstanbul, 1931.

²²⁷ Seydi Vakkas Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basımında Yankıları: Tevhîd-i Efkâr Örneği", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 27, 2014, ss.83-102.

²²⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, haz. Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s.722.

ve yönetimin düzenli işleyişini geri getirerek, özgür seçimler vasıtasıyla ülkeye koşullara uygun yönetim sunabilen ulusal temsilciler oluşturmayı başarırız, inanıyorum ki artık geleceğe güvenle bakabiliriz.²²⁹

İki ülkenin siyasi arenasında önemli isimlerin Lozan'a dair görüşleri baz alındığında Anadolu halkı tarafından işgallerden kurtularak bağımsızlığını elde etmek adına gösterilen çabaların karşılığının alındığını söylemek gerçekçi bir yaklaşım olarak ortaya çıkar.

2.3.1. Lozan'dan Arda Kalan Mesele: Mübadele

Lozan'da Türk ve Yunan delegelerine ek olarak dış ülkelerden bir delege (İtalyan delege Montagna) ile Dr. Nansen'in danışman olarak yardımcı olacağı, mübadeleye dair bir alt komisyonun kurularak mübadelenin iki ülkenin ortak görüşü ile yabancı devletlerin de gözlemlerinde kontrollü olarak yapılması gerektiği konusunda anlaşmaya varılır.²³⁰ Ancak böyle bir karar alınırken hararetli tartışmalar neticesinde konuyla ilgili öne sürülen tezlerin üzerinde değişikliklerin yapılması kararlaştırılır. Ortaya konan maddelerin masaya yatırılması ve ardından çözüm yolu bulunması sonucunda Lozan'da Türk ve Yunan tarafının da anlaşmaya varmasıyla 30 Ocak 1923 yılında *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol*²³¹ imzalanır.²³²

Yapılması düşünülen mübadelenin limanlardaki insanların durumu, göçmenlerin iskan ve sağlık sorunu yaşaması gibi nedenlerden ötürü 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlanması gerektiği konusunda anlaşılır.²³³ Mübadeleye başlanması düşünülen tarihle beraber bakıldığında ülkelerinde azınlık olarak yaşayan belirli bir kesimden kurtulan her iki ülke de yaptıkları anlaşmayla

²²⁹ Arxeio Eleftherios Venizelos, Mouseio Benaki, Fakelo Sayı 269-51, 173-269-51; akt: Çağla D. Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* Xiv/29, Güz 2014, s.163.

²³⁰ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları*, çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923, ss. 114-127

²³¹ Türk ve Yunan tarafları tarafından imzalanan bu antlaşmanın metni ekler bölümünde verilmiştir.

²³² İsmail Sosyal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt: 1 (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss.117-185.

²³³ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.18.

ulusallaşma aşamasının belki de son dönemecinde oldukları varsayılabilir. Sadece ırk temelli bir yaklaşımın dışında dine dayalı bir ‘etnik temizliğin’ de yapıldığı mübadele antlaşmasıyla Türk ve Yunan tarafı din kökenli oluşabilecek sorunların önüne geçebilme de başarı gösterdiğini söylemek politik bir görüş olarak ortaya çıkabilir. Ancak Türk-Yunan nüfus mübadelesi bakımından azınlıkların gitmesi konusu esas alındığında tam bir ulusallaşma hareketi olarak karşımıza çıkmaz. Çünkü nüfus değişiminin tartışıldığı oturumlarda bazı bölgelerin bu konunun dışında tutulması konusunda ciddi münakaşalar söz konusu olur.

Mübadele edileceklerle ilgili tartışmalar sonucunda ortak bir görüşe varılarak Batı Trakya Türkleri (daha doğrusu Müslümanları) ile İstanbul ve İmroz ile Bozcaada’da yaşayan Rumların mübadele dışında bırakılması fikri kabul görür.²³⁴ Böylelikle mübadele konusunda Lozan’daki en çok tartışılan maddesi olan mübadeleyi kapsayacak alanlar belirlenir.

Antlaşma metnine bakıldığında 2. Maddenin kapsamına giren mübadele edilecek kişilerin alanı konusunun Batı Trakya ve İstanbul dışında kalan ülke topraklarını kapsadığı görülür. Buradan hareketle 1913 Bükreş Antlaşmasına göre çizilen ülke sınırları baz alınarak bu çizginin doğusunda yaşayan Müslümanlar, Batı Trakya Müslümanları sayılıp mübadele kapsamından çıkarılırken aynı şekilde 1912 tarihli kanunla sınırlandırılan İstanbul şehrinde 30 Ekim 1918’den önce yaşayan Rumlar nüfus değişiminin dışında tutulur.²³⁵ Ulusallaşma hareketleri nedeniyle onlarca yıldır savaştan iki ülkenin bu şekilde bir karar alması millileşme noktasında başarısızlık olarak görülür.²³⁶ Fransız İhtilali ile milliyetçilik meşalesinin iyiden iyiye alevlenerek büyümesi sonucunda pek çok ülkenin parçalandığı, yıllarca süren savaşların yapıldığı ve milyonlarca insanın baskı ve zulümler nedeniyle evlerini terk ettiği düşünülürse varılan nokta ve ortaya konan görüşün doğruluk payının yüksek olduğu kabul edilebilir. Ancak savaşların ardında bir barış ortamı yaratmak adına bu

²³⁴ Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara Bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytaç İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.212.

²³⁵ Bkz: EK-1 madde 2.

²³⁶ Baskın Oran, “Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.183.

şekilde bir tavır ortaya konulması ve uzun soluklu huzurun tahsisi göz önüne alındığında antlaşmanın bu maddesi başarı olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Mübadele antlaşmasının millileşme adına yer edinen 2. maddesine karşılık olarak dini yönden “temizliği” kapsayan 1. madde de en az kendinden sonra gelen madde kadar önemlidir. Türk ve Yunan Hükümetleri tarafından imzalanan metnin 1. maddesine bakıldığında aslında mübadelenin kapsamının Türklük ya da Yunanlılık ile pek ilgisi olmadığı görülür.

“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının”²³⁷ mübadele kapsamına alındığı 1. madde ile her iki ülke de mübadele ile dini kimlik konusunda bir beraberlik sağladığı düşünülebilir.²³⁸ Genel olarak bakıldığında mübadelenin aslında bir Ortodoks ve Müslüman değişimini kapsadığı dile getirilebilir bir yaklaşımdır. Üzerinde anlaşılan bu madde ile dini bakımdan bir homojen yapının oluşturulduğu ülkelerde din faktörü sorun olmaktan çıkarılmaya çalışılmış gibi görünmektedir. Yine 1. maddede mübadele edileceklerin, Yunan ve Türk Hükümetlerinin izni olamadan göç ettikleri yerden geriye dönüşlerinin yasaklanması bu konudaki kesin tavrı ortaya koyar. Bu faktörler göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında antlaşmanın bu kısmının başarılı bir madde olduğu söylenebilir.²³⁹

Genel olarak antlaşma metnine bakıldığında sadece mübadillerle ilgili maddeler yer almaz. Metinde bir karma komisyonun oluşturulması konusunda antlaşma sağladığı görülür. Milletler Cemiyeti Meclisince I. Dünya Savaşı’na katılmamış ülkelere seçilecek üyeleri ile oluşturulacak komisyonun Anadolu ya da Yunanistan’da toplanması, mübadele edilecek kişilerin taşınır ve taşınmaz mallarının tasfiyesinde yetkili olması konusunda anlaşılır. Göçmenlerin malları ile ilgili

²³⁷ Bkz: EK-1 madde 1.

²³⁸ Gökçe Bayındır Goularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimliklerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, Cilt: 4, Sayı: 2, Temmuz 2012, ss.130-131.

²³⁹ Detaylı Bilgi İçin bkz: Renee Hirschon, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.3-28.

kararların alınmasında etkin olan komisyon, iki ülke için de işlerin kolaylaştırılmasında rol oynar.²⁴⁰

Oluşturulan Karma Komisyon'un görevleri, yetki ve sorumlulukları konusunda fikir birliği sağlayan Türk ve Yunan hükümetleri bu komisyon gibi kendi ülkelerinde komisyonlar kurarak mübadele sürecini başlatırlar. Ancak mübadele edilecek olanlarla ilgili olarak pek çok konunun çözüme kavuşması, mübadillerin en az sorunla bir ülkeden diğerine geçmesi için alınması gereken tedbirler söz konusudur. Her iki devlet de oluşturdukları komisyonlarla mübadillerin iskan, barınma, göç, ulaşım vs. gibi konularda yaşayacakları sorunların önüne geçmeyi planlarlar.

2.3.1.1. Genel Olarak Yunan Göçmen İskan Komisyonu'na Bir Bakış

Mübadele konusuyla ilgili olarak çalışmaya başlayan Karma Komisyon, Yunanistan'da yaptığı görüşmeler sonrasında Türkiye'de ve Yunanistan'da taşınmaz malların değerinin belirlenmesinin ve sistematik bir düzene sokulmasının gerekliliğini vurgulayarak her ülkede tali komisyonların kurulmasını talep eder.²⁴¹ Her iki ülke de bu taleplere uyarak kendi komisyonlarını kurar ve mübadelenin belirli bir kapsamda ilerlemesinde gerekeni yaparlar.

Yunanistan, mübadele öncesinde savaşlar ve baskılar nedeniyle özellikle 1912-1922 yılları arasında aldığı göçmenlere ek olarak mübadele kapsamıyla ülkesine kabul ettiği mübadillerle birlikte yaklaşık 1.300.000 kişinin göç ettiği bir ülke haline dönüşür.²⁴² Bu denli büyük bir nüfusun taşınma, barınma, beslenme, sağlık ve iş gibi birçok konuda sorunlarına çözüm üretilmesi gerekmektedir. Göçmen sayısı düşünüldüğünde Yunanistan'ın nüfusunun neredeyse dörtte biri kadar göçmene ev sahipliği yapmak zorunda olan bir ülkede iskan sorunun yaşanması olası bir durumdur.

Yunanistan'da daha önce kurulmuş olan Göçmen Yardım Fonu tarafından yaptırılan evlerin, dönemin şartları göz önüne alındığında gerçek manada barınma

²⁴⁰ Bkz: EK-1 madde 11-12.

²⁴¹ *Vatan*, 11 Teşrinievvel 1339.

²⁴² Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara Bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.213.

alanı olmadığı ancak gelenlerin iskan edilmesi sürecinde önemli katkıları olduğu söylenebilir. Göçmen Yardım Fonu’nu nüfusun neredeyse çeyreği kadar kişinin iskan edilmesi çalışmalarında yetersiz kalığı görülür. Ülke kaynakları düşünüldüğünde bu kadar büyük bir sayının iskan edilmesinin dış devletlerin yardımı olmadan pek mümkün görülmemesi üzerine 29 Eylül 1923 yılında Yunanistan ve Cemiyet-i Akvam tarafından *Göçmen İskan Komisyonu* adı altında özerk bir komisyon kurulmasına ve yardımların bu komisyonca gerçekleştirilmesine karar verilir.²⁴³

Karma Komisyon, iki ülkenin verdiği yetkiler kapsamında mübadele işlerine bakan, mübadillerin sevk işlerini halleden mübadele sürecinde ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgilenen bir yapıya sahiptir. Göçmen İskan Komisyonu’nu yapısı ve işlevine dair Yunan Kontogiorgi çalışmasında bilgiler verir:

Yerleştirme Projesi, Aralık 1923’ten Aralık 1930’a kadar görev yapan Milletler Cemiyeti’nin gözetiminde kurulmuş uluslararası bir yapı olan Göçmen İskan Komisyonu’nca (RSC) yürütüldü. Komisyonun görevi, Yunan hükümetinin devretme yükümlülüğünde olduğu toprağı ve ayrılmış olan ödenekleri kullanarak mültecileri tarım veya başka bir sektörde üretime katılabilecekleri işlerle yetiştirmektir. Hibe ve geçici yardım, komisyonun işlevlerine dahil edilmemişti. Komisyon, kendi aracılığıyla dağıtılacak tüm mali desteğin kredi olarak verilmesini ve mültecilerin, vakti geldiğinde borçlarını kendisine geri ödemesini sağlayacaktı. Komisyon, Yunan hükümetiyle yakın ilişki içindeydi ve hemen hemen tüm çalışanları Yunanlıydı.²⁴⁴

Milletler Cemiyeti’nin desteği ile kurulmuş olan Göçmen İskan Komisyonu dikkate alındığında Yunanistan’ın böylesi bir yükün altından tek başına kalkamayacağı anlaşılmaktadır. Yunanistan’daki mübadele alanı hükümet için çok geniş bir coğrafya anlamına gelir. Yapılan yardımlar konusunda sıkıntıların yaşanması durumu daha da zora sokarken mübadele edileceklerin sıkıntılarını artırır:

Yunanistan’da ise yabancı kaynaklardan kim ne verirse almanın yollarını aramak kimsede herhangi bir vicdan azabına yol açmıyordu. Durum o kadar umutsuzdu ki Atina hükümeti, tüm kamu sağlık ve sosyal yardım sistemini bunlara talip olacak bir yabancı kuruma devretmeye hazırdı. Ancak Yunanistan’ın talebi karşılığı diğer

²⁴³ Vasilis Colonas, “1923’ten Önce ve Sonra Küçük Asya Rumlarının Konut Sorunu ve Mimari Tarzı”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.257.

²⁴⁴ Elisabeth Kontogiorgi, “Makedonya’nın Yunanistan’a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları, 1923-1932”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.93.

Ülkelerin sağladığı bu acil yardım enjeksiyonu süreci, bu yardımı sağlamaya hazır ülkeler arasındaki jeopolitik ve insan rekabeti yüzünden ikide bir tıkanıyordu. Yardım iki kanaldan geliyordu: Bir yardım kolunu Amerikan hükümeti, hayır kurumları ve Amerikan halkının kendisi oluşturuyordu. Diğer yardım kolu ise Milletler Cemiyeti'ne suni teneffüs yaptırmaya alışan İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinden geliyordu.²⁴⁵

Yerleşim sorununun bir an önce halledilmesinin gerekliliği ve mübadele yapılan alanın büyüklüğü Yunanistan hükümeti kadar Göçmen İşkan Komisyonu'nu etkiler. Tüm yardımlara ve komisyonun çalışmalarına rağmen gelenlerin yerleşimi konusunda başarı sağladığı söylenemez. Başarısızlığın nedenlerinden biri de mübadiller konusunda çeşitli özerk kurum ve kuruluşların birlikte hareket edememeleridir. lke içerisinde konuyla ilgili çok başlılığın olması kağıt üzerinde kusursuz görülen iskan işlemlerinin hayata geçirilmesi sırasında sekteye uğramasına neden olur.

Yeni yapıların yapımı için kamunun elinde yeterli alanın olmaması Yunan tarafında mübadillerin yerleştirilmesinde başarı sağlanamamasında etkili olur. İşkan konusunda son sözü söyleme yetkisine sahip olan Göçmen İşkan Komisyonu'nun dış yardımlar sayesinde yaptığı yatırımlar neticesinde 1930 yılı sonunda kırsal alanlara 147.000, kentsel alanlara ise yaklaşık 125.000 aileyi yerleştirme başarısını gösterir.²⁴⁶

Komisyon, iskan politikasını gerçekleştirirken Yunanistan'ın kuzey bölgelerinde tarıma dayalı üretimin gz önünde bulundurulmasını savunur. retimi artırma amacıyla böyle bir tezin sunulmuş olması vasıflı kişilerle birlikte verimliliği arttıracaağı gibi bu alanların boş kalmasının da önüne geçecektir. Ayrıca üretimin canlandırılması ülke ekonomisi için önem arz eder. Çünkü yabancı kurum ve kuruluşlardan alınmış kredilerin geri ödenmesi konusunda bu durum bir teminat olarak gösterilebilmektedir. Mübadele ncesi ve sonrasında gelenlerin %46'sının bu

²⁴⁵ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, ev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.155.

²⁴⁶ Alexandra Yerolympos, "Yunanlılar, teki Yunanlılarla Karşılaştığında Günümüz Yunanistan'ı Bağlamında Yerleşme Politikası Meseleleri", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.216-220.

alanlarda hem iskan hem de istihdam edilmesi böyle bir düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkar.²⁴⁷

Yukarıda aktarılanlardan yola çıkıldığında Yunanistan'ın, Anadolu'yu işgal hareketinde olduğu gibi dış devletlerin yardımıyla ülkesini bir kez daha sorunlardan kurtarmaya çalıştığı ortadadır. Kurulan komisyonlar ve yardım kuruluşları ile birlikte göçmenlerin hayatına yön vererek Yunanistan'ın ülkenin ekonomi alanındaki dalgalanmaları asgari seviyede tutmaya çalıştığı söylenebilir. Toprağa dayalı üretim ile dış devletlerden aldığı yardımları ödemeye ve mübadele öncesi ve sonrasında gelenlerin vasıflarına göre iş dağıtımını yapmaya kalkması planlı bir uygulamanın ürünü şeklinde algılanabilir.

Yunanistan hükümeti, Göçmen İskan Komisyonu ve gönüllü olarak yardımlarda bulunan sivil toplum kuruluşları açısından bakıldığında baş etmek zorunda oldukları göçmen sayısından hareketle yaşanan gelişmelerin olağan karşılanması gerektiği düşünülebilir. Göçmenlerin geliş tarihi olarak 1900'lü yılların başları alınması halinde Yunanistan'a mübadillerinde dahil olduğu göçmen sayısının yuvarlak bir hesaplama 1.500.000²⁴⁸ civarında olduğu gerçeğiyle karşılaşılır ki bu kadar büyük bir sayının iskan edilmesinde sorunların ortaya çıkması olası bir durumdur.

2.3.1.2.Genel Olarak Türk Mübadele İmar ve İskan Bakanlığının Çalışmalarına Bir Bakış

Lozan'daki barış görüşmelerinde mübadele konusunun kurulacak komisyonla Türk ve Yunan hükümetleri arasında çözüme kavuşması gerektiği ve kurulan komisyonda alınan kararlar doğrultusunda her iki ülkede yer alması kaydıyla komisyona yardımcı olacak alt komisyonların kurulmasının elzem olduğuna dair görüşler bulunduğu daha önceki konularda belirtilmiştir. Ankara hükümeti de üzerine düşeni yapmak maksadıyla çalışmalara bir an önce başlar.

²⁴⁷ Elisabeth Kontogiorgi, "Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları, 1923-1932", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007s.93-95.

²⁴⁸ İbrahim Erdal, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.20-25.

Kurtuluş Savaşı döneminde işgal edilen topraklardan Anadolu'nun iç bölgelerine göç eden göçmenlerin iskan edilmesiyle alakadar olan Muhacirin Müdüriyeti gibi bir müdüriyet kurularak mübadele konusunun çözüme kavuşacağına dair beklentiler vardır. Ancak Muhacirin Müdüriyeti'nin çalışmaları sırasında önemli sorunların ve aksamaların yaşanmasına bağlı olarak göç edenlerin büyük mağduriyet yaşamaları, konunun müdüriyetle halledilmesinin sakıncalar doğuracağı ve kurulacak herhangi bir müdüriyetin yetersiz kalacağı belirtilir.²⁴⁹

Yukarıda bahsedilen konuyla ilgili olarak kendisi de Bulgaristan muhaciri olan Kütahya Mebusu Tunalı Hilmi Bey, mübadele ancak bir vekaletle çözüme kavuşabileceğini aksi halde göçmenlerin perişan olacaklarını pek çok kez dile getirir. Ancak konuyla ilgili TBMM'ye verdiği önergeler ilk başlarda reddedilmesine rağmen Yaşanan gelişmeler neticesinde Tunalı Hilmi Bey'e destekler artar. İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, “(...) Hilmi Bey'in İmar ve İskan Vekaleti teşkili hakkındaki teklifinin ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınması lazım gelir.”²⁵⁰ sözleri söz konusu desteklerden sadece biridir. Bu sürecin akabinde Hilmi Bey'in 132 mebus arkadaşıyla verdiği Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulmasına dair önerge kabul edilerek vekaletin kurulmasına karar verilir.²⁵¹

Vekaletin göçmenlerin daha fazla perişan olmaması için kısa zamanda kurulmasına karar verilir. Vekalet açısından en büyük sorun Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir ülkede maddi kaynakların oluşturulmasında yaşanır. Kaynak bulma konusundaki sıkıntılara rağmen 1923 yılında 6.095.183 lira tahsis edilen²⁵² vekaletin daha önce göç edenlerden ayrı olarak mübadele kapsamında gelecek olan yaklaşık 350.000 kişinin²⁵³ başta iskan olmak üzere birçok sorunla sorunuyla ilgilenmesi gerekir. Vekaletin yaşadığı sıkıntıları yapılan seçim sonucunda vekil olan Mustafa Necati Bey, şu sözleriyle aktarır:

²⁴⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.23-24.

²⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima I, C. I, Ankara, 1961, s.233.

²⁵¹ Önerge için bkz: *TBMM ZC*, Devre II, İçtima I, C. I, Ankara, ty, s.624.

²⁵² Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul, 2009, s.127.

²⁵³ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.34.

(...) Vekaletin oturacak sandalyesi bile yoktu. Kanunumuzu biz ihzar ettik. (...) 140.000 muhaciri kendi vapurlarımızla getirdik. Kendi vapurlarımızı da batıracağınız diye muhalefet ettiler. Her ay başında rapor neşrettik...²⁵⁴

Mustafa Necati Bey'in yaklaşık beş aylık vekillik görevi sürecinde gelmesi öngörülen toplam mübadil sayısının neredeyse üçte birini yerleştirerek tüm olumsuzluklara rağmen büyük bir başarı gösterdiği söylenebilir. Diğer bir yandan vekaletin halletmesi gereken pek çok konu da vardır. İki ülke arasında mübadele kapsamındaki kişi sayısına ve daha önce göçmen olarak gelenlerin sayısına bakıldığında Yunanistan'ın dezavantajlı olduğu dile getirilebilir. Nüfus hareketlerindeki sayıların dengesiz olması bir kenara bırakıldığında Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etme arzusunun hüsrarla sonuçlanması ve Yunan askerlerinin geri çekildikleri bölgelerde ağır tahribat yaratması, özellikle İzmir'de büyük bir yangının çıkması Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin iskan edilecek mesken bulma konusunda sıkıntı yaşamasına neden olur.²⁵⁵

İskan sorunun halledilmesinden önce mübadillerin ülkeye getirilmesi konusu da vekalet için çözüm bekleyen konular arasındadır. Yunanistan'ın limanlarına yığılmış insanların getirilmesi için vekalet ihale açarak sevkiyatın bir an önce başlatılmasını amaçlar. Ülkedeki bazı kurum ve kuruluşların da yardımıyla mübadillerin taşınması için adeta seferberlik ilan edilir.²⁵⁶

Gelen mübadiller birtakım sağlık taramasından geçirildikten sonra Yunanistan'da mübadele antlaşmasına göre hazırlanan, taşınmaz malların niteliği ve ederi gibi²⁵⁷ bilgileri içeren belgeler dahilinde ve mübadilin vasfına bakılarak yerleştirme işleri gerçekleştirilir. Ancak zaman zaman bu yerleştirme işlerindeki kayırmalardan ve rüşvet olaylarından ötürü sağlıklı bir çalışma yapılamaz. Vekalet çalışanlarının çoğunun Kurtuluş Savaşı'nın ardından işsiz kalan askerler olması ve

²⁵⁴ Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey" *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991, s.63.

²⁵⁵ Tahribat için bkz: Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007; Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi Türkün Siyah Kitabı*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2009.

²⁵⁶ Bkz: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.37-43.

²⁵⁷ EK-1 madde 9, 12, 13, 14.

bu kişilerin mübadillere karşı önyargılarından kaynaklı sert tutumları²⁵⁸ vekaletin çalışmalarında sorunların baş göstermesine neden olduğu söylenebilir.

Vekaletin dışında bazı devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının yardımı ile Ankara hükümetinin de destekleri ile mübadillerin sıkıntılarının mümkün olan en kısa süre çözülmesi için çalışılır. Vekalet, daha önceden yapılan çalışmalar neticesinde on mıntıkaya²⁵⁹ ayrılan ülke topraklarına mübadilleri meslek gruplarına göre ayırarak iskan politikasını gerçekleştirmeyi amaçlar.

Tarıma dayalı alanların iskan açısından öncelikli olması gelen mübadillerden çiftçi olanlar için şans olarak görülebilir. Ancak ekim dikim işlerine öncelik verilmesi, ekonominin canlandırılması ve mübadillere yapılan yardımların karşılıklarının alınmak istenmesi dönemin önceliklerindendir. Tarım alanlarına yerleştirilenlerin yıllar içinde verimliliği arttırması ile tarım ürünlerinin ihraç edilmesi ülke ekonomisinin gelişmesinde yıllar sonra katkı sağlar.²⁶⁰

Geldikleri yerlerde hazırlanan belgeler, mübadillerin iskan edilecekleri alanlarla ilgili esas alınan evraklar olmalarına karşın yaşanan bazı gelişmeler, belgelere dair güvensizliğin zaman zaman su üstüne çıkmasına neden olur. Mübadillerin yerleştirilmesi konusunda her türlü tedbir ve çalışma yapılır. Öyle ki iskan faaliyetleri için belli alanlardaki evler bile boşaltılır. Örneğin Pendik, Kartal ve civarında yaşayanlara evlerin tahliye edilmesi için iki gün süre tanınmıştır.²⁶¹

Mübadiller için evlerini boşaltanlar yeni sıkıntılara yelken açarken iskan edilecek mübadilin Yunanistan'da hazırlanan belgelerinde beyan edilen mal miktarının Türkiye'de karşılanması dikkat edilen hususlardandır. Ancak bu belgelerle ilgili bazı soru işaretleri de söz konusudur.

Mübadele kapsamında olan kişilerin taşınmazları ile ilgili olarak beyan ettikleri mallara ait dört nüshadan oluşan belgelerin nasıl hazırlandığı ayrı bir sorudur. Ancak

²⁵⁸ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.23.

²⁵⁹ Bkz: EK-2.

²⁶⁰ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzyüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, ss.51-53.

²⁶¹ Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, İzmir, Bahar-Güz 2011, s.64.

taşınmazlarının karşılığını göç ettiği ülkede almak isteyen göçmenlerin beyan etikleri miktarın gerçek veya belirtilen miktarda olup olmadığını teftiş eden bir oluşumun olmaması yolsuzluklara ve haksızlıklara yol açan bir sürecin yaşanmasını beraberinde getirir. Hatta zaman zaman bazı mübadillerin bu açıktan faydalanarak Türkiye’de zengin oldukları görülürken bu nedenden dolayı zengin olanların da fakirleştiği aktarılır.²⁶² Mal dağıtımı konusunda haksızlıkların yaşanması mübadillerin karşı karşıya kaldığı sıkıntılardan sadece biridir. Barınma, eğitim, sağlık, beslenme gibi temel insani ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan sorunlar mübadillerin uzun süre baş etmesi gereken önemli detaylar olarak ortaya çıkar. Özellikle belirtmek gerekirse asırlarca birlikte yaşadıkları vatan bildikleri topraklardan ayrılmak zorunda kalmak kadar kendilerine üzüntü veren başka bir hadisenin olmadığı söylenebilir.

2.4. Nüfus Mübadelesi Öncesi ve Sonrasında Toplumsal Dinamiklerin Mübadillere Etkisi

1923 tarihinde Lozan’da yapılan görüşmelerde esirlerin mübadele edilmesi hususunda gerçekleştirilen toplantıda Dr. Nansen’in açıklamaları ve büyük devletlerin de teşvikiyle esirlerin dışında her iki ülkede bulunan azınlıkların mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶³ İki ülkenin mübadeleye dair görüşmelerinin ardında imzalanan *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’ne İlişkin Sözleşme ve Protokol* gereğince mübadelenin hayata geçirilmesi için gerekli çalışmalara başlanırken aynı zamanda mübadelenin sağlıklı ilerleyebilmesi adına alt komisyonlar kurulur.²⁶⁴

Mübadele sürecinin başlaması belki de asırlardır bulundukları topraklardan ayrılmak zorunda kalanların hayatlarında dönüm noktası olmuştur. Göçmenlere etkisinin dışında mübadele, göç edenlerin komşuluk ve akrabalık bağlarıyla bağlandıkları bireyler için de uzun yıllar birlikte yaşadıkları kişilerden ayrılmanın üzüntüsü bakımından tesiri büyük bir olay olarak görülebilir. Sosyal, kültürel,

²⁶² H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.320.

²⁶³ Bkz: *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler I, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları*, çev. Seha L. Melay, Paris Devlet Basımevi, 1923.

²⁶⁴ Bkz: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.18.

ekonomik değişimleri beraberinde getiren mübadele siyasi tepkimelerde de bulunak toplumsal dinamiklerin şekillenmesinde önemli bir unsur, bireylerin psikolojik ve sosyolojik dengelerinde değişmelere neden olan bir süreç olarak var olduğu dile getirilebilir.

2.4.1. Mübadil ve Siyasi Alan İlişkisi

Siyasetin toplumları etkilemede en etkili araçların başında geldiği söylenebilir. Özellikle sınıflı toplumlarda ve az da olsa demokrasinin bulunduğu alanlarda var olan siyaset temelinde iktidarı ele geçirme çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Ancak bu çaba toplumlara çıkar sağlayan bir durumdur. İktidarı ele geçirme adına her türlü eylemde bulunarak ve araçları kullanarak bireyleri etkileme onları amaçları doğrultusunda yönlendirme mücadelesinde olan bu unsur attığı adımlarla da bireylerin hayatında önemli izler bırakabilmektedir.²⁶⁵ Diğer bir taraftan bireyler, ülkelerin yönetimini emanet ettiği iktidarlara siyaset yapma şansını siyasal sisteme katılarak, oy verip seçerek, en iyi şekilde yönetilme arzusunda olarak gerçekleştirir.²⁶⁶ Siyasetin bireylere yönetimde söz sahibi olma hakkı vermesi bakımından demokrasinin vazgeçilmez bir olgusu gibi ortaya çıktığı dile getirilebilir. Yönetimde söz sahibi olma adına siyaset yapanların vaatleri doğrultusunda seçim yapan bireyler bulundukları yerlerde huzur ve refah içinde yaşama adına bir tavır ortaya koyar. Ancak yaptığı seçimler huzuru getirebildiği gibi hüznü ve acıyı da getirebilir.

1923 tarihli antlaşmayla bir nevi kaderleri değişen Türk ve Yunan halkları iktidarların kendi adlarına ortaya koydukları bir iradeyi yaşamak zorunda kalır: mübadele. Kimilerinin huzur adına önemli bir olay olarak gördükleri mübadele, kimileri içinse yıllarca sürececek acının başlangıcı olarak görülür.²⁶⁷

Mübadele antlaşmasını imzalayan Türk ve Yunan hükümetleri asırlardır bir arada yaşayan iki halkın birbirinden kopmasına neden olurken aynı zamanda

²⁶⁵ Bkz: Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1996.

²⁶⁶ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, ss.130 -133.

²⁶⁷ Mübadillerin anlatımından: Herkül Millas, *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014; İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

lkelerinde azınlık durumunda olan bu iki toplumu yıllar sürecek bir bilinmezliğe de yollarlar. Buna karşın mübadiller gç hareketlerine katılırken geri döneriz umuduna sahiptirler. Ancak yönetimi elinde bulunduran iktidarlar imzaladıkları antlaşmayla yaşanacak geri dönüşlerin önüne geçer.

Mübadil olmuş birinin geri dönmesi konusunda izin verme yetkisi sadece yönetimde söz sahibi olan hkmetlere aittir ve hükümetlerin bilgisi ve müsaadesi olmadan asırlardır vatan bildikleri topraklara dönmeleri mümkün değildir.²⁶⁸ Yine mübadillerin yaşamında iz bırakan bir diğer etken, göç ettikleri ülkenin uyruğuna geçecek olmalarıdır.²⁶⁹ Bireylerin Türk ya da Yunan olmasının dışında Müslüman veya Ortodoks olmalarına bağlı olarak mübadil sayılmaları gz önüne alındığında zorunlu olarak başka bir uyruğa geçmenin göçmenler üzerinde önemli etkilerinin olduğu söylenebilir.

Mübadiller ve daha önce gelmiş olanlar Yunan hükümetleri tarafından siyasi bir güç haline dnşmemeleri adına farklı bölgelerde iskan edilir. Anadolu kültürüyle yoğrulmuş bir topluluk olan mübadiller benliklerine ait olanı yaşatma çabasına girerler. Ancak dönemin siyasi iktidarı kendi belirlediği politikayı benimsetme yoluna girer. Mübadiller zerinde Helenizm propagandası yapılarak asırlardır sahip oldukları kültürel öğelerden koparılmaya çalışıldığı gibi vatan bildikleri topraklara düşmanca bakmaları konusunda yönlendirilirler. Böylesi bir tutuma karşı bir duruş sergileyen mübadiller asimile edilmelerinin önüne geçmeye çalışırlar.²⁷⁰ Siyasi otoritenin gücüne g katma ve egemenliği altındakini isteği doğrultusunda yönlendirme arzusunun hüsranla sonuçlanması bakımında bir örnek olan bu tavrın tarih sayfalarında yer aldığı belirtilebilir.

Yunanistan, ulus devlet olma ve Megali İdea ideolojisini hayata geçirme adına kurulduğu günden itibaren birçok girişimde bulunmuş ve pek çok devletle savaşmış bir ülke olarak Balkanlar'da uzun süre sorun olur. Bölgelerdeki nüfus oranına göre toprak talebinin ve taleple birlikte gelen savaşların çokluğu gz önüne alındığında

²⁶⁸ EK-1 madde 1.

²⁶⁹ EK-1 madde 7.

²⁷⁰ H. Yıldıırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: G*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, ss.35-36.

yaşanan göçler ve antlaşmalarla ile birlikte Yunanistan, komşu ülkelerle yaşadığı sorunları sonlandırır.²⁷¹ Anlaşmazlıkların son bulduğu ve toprak talebinin söz konusu olmadığı bir noktada siyasi iktidarın emelleri nedeniyle göç edenlerin büyük sıkıntılara katlanmak zorunda kaldığı söylenebilir.

Dış devletlerle sorunların çözülmesi adına imzalanan antlaşmalardan biri olan ve Türk hükümeti ile yapılan mübadele antlaşması Yunan hükümeti için siyasi anlamda yeni politikaların uygulandığı bir dönemdir. Yunanistan nüfusun çeyreği kadar daha insanı iskan edebilme adına Batı Trakya'daki Müslüman mallarına el koyarak gelen Rumlara vermiştir.²⁷² Siyasi otorite baskılarla politikalarını uygulamak adına tekelinde bulunan askeri kuvveti dahi kullanır. Yunanistan'da komisyon çalışmaları sonlanana kadar mübadelenin gerçekleşmeyeceği konusunda Türk hükümeti ile görüş birliği yapmış olmasına rağmen anlaşmaya uymayarak jandarma birliklerini kırsal bölgelerde yaşayan Müslümanları kovmak için görevlendirir. Mallarını dahi almalarına izin verilmeyen halk mecburi olarak iktidarın baskılarına dayanamayarak göç hareketine erken başlamak zorunda kalır. Göç konusundaki baskılarının anlaşılmasında amacıyla Yunan Hükümeti, komisyon çalışmalarının Atina'da olmasını dahi talep eder.²⁷³

Giden mübadillere karşı baskı politikası uygulayan Yunan siyasi gücü gelenler konusunda ise kendilerine karşı bir siyasi güç olarak var olmamaları arzusuyla ülkenin farklı bölgelerine yerleştirme çalışmalarına başlar. Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları* adlı eserinde konuya dair düşüncelerini açıklar:

Mültecilerin siyasette etkisiz kalışına neden olan çeşitli etkenler vardı. Oylarının gücü, ülkenin çeşitli yerlerine dağıtılmalarını öngören yerleştirme politikası yüzünden daha baştan sınırlanmıştı. Yanı sıra, seçim bölgelerinin mültecilerin çoğunluk sağlamasını engelleyecek şekilde düzenlendiği görülür. O dönemde "kralcılar" ve "Venizelosçular" şeklinde iki kutba ayrılmış olan ülkenin siyasi yapısı, patronaj ilişkileri (patron-client relationship) çevresinde örgütlenmişti, bu nedenle siyasi sahnedeki bu yeni unsuru kolaylıkla özümseyemedi.²⁷⁴

²⁷¹ Nikos Svoronos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul, ss.96-97 .

²⁷² İsmail Sosyal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt: 1 (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss.92-95.

²⁷³ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.138-139.

²⁷⁴ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.40.

Yunanistan'a göç edenlerin sayısı göz önüne alındığında siyasi güç olarak Yunanistan'da uzun süre söz sahibi olabilecek bir topluluk oldukları söylenebilir. Ancak iskan politikası ve konut, işsizlik, sağlık gibi temel insani ihtiyaçlar düşünüldüğünde süreç biraz uzasa da göçmenlerin sorunlarının Yunanistan'da siyasi istikrarsızlığın ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.²⁷⁵ Darbelerden yönetim değişikliğine kadar siyasi alanda önemli etkileri olan bu siyasi istikrarsızlık konusunda Pallis şunları dile getirir:

Anadolu'daki büyük bozgunu takip eden on dört yıl zarfında tam on dokuz hükümet geldi geçti. Üç defa rejim değişikliği (1924 Mart'ında Cumhuriyet, 1925'te General Pangalos Diktatörlüğü ve 1935'in Kasım ayında Krallığın yeniden ihdası) oldu, yeni askeri ayaklanma ve hükümet darbesi ortaya çıktı. (...) Bunlara askeri cuntaların hükümet işlerine karışmasının doğurduğu sayısız fesat ve fitne hareketlerini de ilave etmek lazımdır.²⁷⁶

Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar ile birlikte mübadele döneminden sonraki birkaç yıl içerisinde yerliler ile göçmenlerin kaynaşma süreci sancılı geçer. Mübadiller ile daha önce gelen göçmenler dikkate alındığında böylesi büyük bir çoğunluğun kaynaşma konusunda sıkıntı yaşaması olağan bir durumdur.²⁷⁷

Yunanistan'daki iktidarların politikalarının sonuçlarına katlanmak zorunda kalan göçmenler mübadele antlaşması sonrasında siyasi bir güç olmamaları için Yunanistan'ın farklı bölgelerinde iskan edilmelerine karşın kendilerini yine de siyasi alanda etki sahibi bir topluluk olarak temsil edebilmişlerdir. Nüfus mübadelesi ile zorunlu göçenler ve öncesinde gelenler ülkede liberal bir çizgi belirler. 1923 yılında Venizelos'a olan bağlılıklarını ilan ederken Yunanistan'da 1923, 1926, 1928 yıllarında yapılan seçimlerde liberalleri desteklemeleri sonucunda Venizelos yanlısı politika yapanların seçimleri kazanmasında etkili olurlar. Ülke nüfusunun yaklaşık %20'sine tekabül eden sayıları karşısında çıkardıkları milletvekili sayısı genele bakıldığında oldukça azdır.²⁷⁸ Durumun böyle bir sonuç içermesinde iskan

²⁷⁵ Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayınları, Ankara, 1993, s.35-40.

²⁷⁶ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.96.

²⁷⁷ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

²⁷⁸ Thanos Veremis, "1922:Yunan Devleti'nde Siyasi Süreklilikler ve Yeniden Düzenlemeler", *Ege'ye Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, ss.78-79.

politikasına ek olarak Yunanistan'daki çeşitli seçim sistemlerinin de etkili bir unsur olduğu söylenebilir.

Yunanistan'da iktidar ile mübadiller arasında gerçekleşen siyasi etkileşimler denizin karşı tarafındaki Türkiye'de de görülür. Yunanistan ile karşılaştırıldığında göçmen oranı daha az olan Türkiye'de siyasi denklemde yaşananlar, iktidar ve göçmen ilişkisini gözler önüne serer. Mehmet Ali Gökaçtı eserinde konuya dair gözlemlerine şu sözleriyle yer verir:

Atatürk'ün ölümünden sonra, devletin zirvesinde giderek ağırlık kazanan karşıt düşüncenin ağırlığını hissettirmesine paralel olarak, önce Selanik kökenlilerin mebusluktan uzaklaştırıldıkları, bürokraside görev almış olanların da ya bu görevlerinden bir şekilde alındıkları ya da pasifleştirildikleri gözlemlenmişti. (...) Mübadillerin büyük kesimlerdeki küçük bir kesim hariç önemli ölçüde Demokrat Parti'ye kaydıkları görülmüştü. Partinin kurucuları ve ilk dönem üyeleri arasında yer alan birçok mübadil bu sayede, Balkanlar'da edinmiş oldukları siyasi birikim ve deneyimi ciddi anlamda ilk kez Türk politik hayatına taşıma fırsatı bulmuşlardı.²⁷⁹

Mübadillerin gerçek manada etkin olarak Türk siyasi hayatında yer edinmelerinin mübadelenin ardından geçen yaklaşık yirmi yıllık bir dönemden sonra gerçekleştiği söylenebilir. Sonraki kuşakların yerlilerle kaynaştığı varsayıldığında günümüz Türkiyesinin nüfus sayısı da dikkate alınarak mübadil siyaset ilişkisinin bireysel boyutta kaldığı belirtilebilir.

Mübadele sürecinin başlamasından önce konuya dair görüşmelerin aktarıldığı Lozan'daki toplantılarda mübadelenin yapılması kararlaştırılır. Ancak genel olarak bakıldığında mübadeleden önce göç etmiş olan 1.000.000 civarındaki göçmenle Yunanistan, Anadolu topraklarındaki çoğu Rumu ülkesine kabul etmiştir.²⁸⁰ Mübadele kapsamında gidecek-gelecek sayısı karşılaştırıldığında yaklaşık iki katlık fazlalıkla ülkesine göç edeceklere kapılarını açacak olan Türkiye için böylesi bir karar almak ciddi manada sorumluluk gerektirir. Ancak Türkiye, mübadele şartlarını kabul ederek daha önce sıkıntı yaşadığı bir durum olan azınlıkların bahanesiyle toprak talebinin ve ardından gelecek olan savaşların önüne geçer. Böylelikle

²⁷⁹ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.305.

²⁸⁰ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.8.

ülkesinde yaşayan vatandaşlarının olumsuzluklarla karşılaşmasının önüne bir nevi set çekmiş olur.²⁸¹

Türkiye’de siyasi iktidarın almış olduğu karar ve ardından imzalan mübadele sonucunda zorunlu göçe tabi tutulan insanlar, göçün başlangıcından bitişine kadar pek çok sorunla karşılaşır. Sorunların en büyüğü iskan alanında kendini hissettirmiştir denebilir. Kendilerine tahsis edilmesi gereken evlerin ve alanların fuzuli olarak yerliler tarafından işgal edilmesi ve bazı yöneticilerin yapılanlar karşısında yerlileri haklı bulmaları mübadillerin iskan sırasında yaşadığı önemli sorunlardandır. Siyasi iktidarın politikaları nedeniyle zorunlu olarak vatan bildikleri yerleri terk eder ve yeni vatanlarında yuva kurma telaşına düşen böylesi bir kesim için Millet Meclisi’nde bile dışlayıcı bir tavır sergilenir. Fuzuli işgallerin Meclis’te tartışıldığı esnada bazı milletvekillerinin vatanı müdafaa sırasında büyük sıkıntılar çekmiş olan yerli halkın mübadillere verilecek olana el koymasını desteklemesi mübadiller açısından zorluklara bir zorluk daha eklediğinin göstergesidir.²⁸²

Hem Yunanistan’da hem de Türkiye’de mübadillerle siyaset ilişkisini gözler önüne seren pek çok örnek verilebilir. Genel manada bakıldığında iktidarı elinde bulunduranların ürettikleri politikalar önemli bir etken olur. Ancak mübadele kapsamında düşünüldüğünde bu politikaların bireylere bir dayatmada bulunması önemli sonuçlar doğurmuştur.

Ulus devlet olma adına ve bazı kaygılar nedeniyle imzalanan böylesi bir antlaşmasının mübadeleye konu olacak insanların yaşamlarında bırakacakları izlerin hesaba katılmadığı dile getirilebilir. Ayrıca mübadil olacakların muhatap alınmadan mübadelenin uygulamaya konması konusunda anlaşılması mübadillerin iktidar politikaları karşısındaki çaresizliğini göz önüne sermesi açısından önemli bir misaldir.²⁸³

²⁸¹ Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara Bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Ayar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss.211-212.

²⁸² Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.195.

²⁸³ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.23.

Mübadele, devletlerin vatandaşları üzerinde söz söyleme hakkına sahip olduğu düşüncesinin somut bir örneğidir.²⁸⁴ Ayrıca söz konusu kavram daha sonra ülkeler arasında yaşanabilecek diplomatik krizler ve savaşların önlenmesi için meşru bir hadise olarak tarihte zaman zaman kendine yer bulur.

2.4.2. Mübadil ve Sosyal Alan İlişkisi

Göç hareketi coğrafi bir alan değişikliği olarak bilinse de bu hareketin sonuçları bireyler üzerinde önemli etkiler bırakır. Göç olayı, göçün başladığı yerden bittiği yere kadar toplumda pek çok faktörün değişiminde söz sahibidir. Toplumu ilgilendiren birçok unsur konusunda ortaya koyduğu sonuçlarla göç sadece toplumun yapısını değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerde de değişimin yaşanmasına neden olur.²⁸⁵ Göçün önemli etkileri en çok bireyler üzerinde görülür. Göçmen olan bir birey göç ettiği yerde yabancı olarak var olmasının yanında sosyal katman olarak en alt bölümde yer alır. Çünkü yeni bulunduğu bir ortamda neredeyse her anlamda yabancı biri olarak kendini bulur.²⁸⁶

Göçün birçok nedene bağlı olarak gerçekleşmesinin dışında siyasi otoritenin zorlaması sonucunda gerçekleşen mübadele gibi göçlerin olduğu varsayılırsa yaşanan gelişmeler ve toplumda var olma çabasının birey açısından ne denli bir sorun teşkil ettiği daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca bireylerin zorunlu dahası dışsal bir siyasi baskının başını çektiği faktörler nedeniyle göç hareketine kalkışmalarının sonuçları diğer göç olaylarıyla karşılaştırıldığında daha acı neticeleri olan bir olay olduğu söylenebilir.

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesinin sosyal sonuçlarına bakıldığında bireyler için en büyük sorunlardan biri uyum sorunudur. Hem Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenler hem de Türkiye'den Yunanistan'a gidenler ciddi uyum sorunu yaşarlar. Her iki ülkenin mübadilleri geldikleri ve artık vatan olarak görmek zorunda oldukları ülkelerinde genel bağlamda bir dışlanmayla karşı

²⁸⁴ Michael Barutciski, "Lozan'a Yeniden Bir Bakış: Uluslar arası Hukuk ve Siyasette Nüfus Mübadelesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.38.

²⁸⁵ Bkz: Atilla Göktürk ve Sevilay Kaygalak, "Göç ve Kentleşme", *Sosyal Hizmet Sempozyumu*, Ankara, 1999, ss.111-147.

²⁸⁶ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.342.

karşıya kalırlar.²⁸⁷ Türkiye’deki mübadiller yerleştirildikleri yeni topraklarda yerli halk tarafından “tango, yaban, muhacir, macur, bitli macur, bitli macır, gavur tohumu, yarım gavur”²⁸⁸ denilerek aşağılanırlar. Dışlanma ve aşağılanma süreci dikkate alındığında mübadillerin toplumda birey olarak var olmanın, kendini topluma kabul ettirmenin, normal bir vatandaş gibi hayatını idame ettirmenin ve toplumsal katılımlarının zaman aldığı dile getirilebilir.

Sarf edilen aşağılayıcı ve dışlayıcı sözler karşısında zaman zaman mübadiller tepkilerini ortaya koyar. Özellikle kendilerine muhacir denmesine tepki gösterirler. Çünkü siyasi iktidarın bir dayatması olarak önlerine koyulan mübadele hakkında kendi görüşlerinin alınmamış olmasını tepkilerine bir dayanak olarak görürler. Kendilerine mübadil olarak hitap edilmesi hususunda gösterdikleri özen aslında gerçekleştirdikleri göç hareketinin zorunlu olarak yapılmasından kaynaklanır.²⁸⁹

Mübadele kapsamında topraklarından koparılanların yeni vatanlarında maruz kaldıkları söylemler zaman zaman mübadillerle yerli halk arasında sıkıntıların yaşanmasına neden olur. Aşağılamak için söylenen sözler neticesinde mübadele sonrasında Silivri’de kendine yeni bir hayat kurmaya çalışan mübadil Hüseyin Güral konuyla ilgili hatıralarını paylaşır:

Anadilimiz Rumca olduğu için Silivri’nin yerli halkı bize gavur, gavur muhacir derdi. Biz camiye pek gitmezdik. Yerliler buna mana bulurdu, “Bunlar Rum...” derlerdi. Bize ayrıca “Ali Paşa Müslümanı” da denirdi. Silivri’de bir memleketimizi gördüğümüzde “O Patriyot merhaba, nasılsın.” derdik. Patriyot ne demektir bilir misin? Patriyot memleketli, demek, hemşehri demek. Onun için Silivri’de bize patriyot dediler. Yerlilerle aramızda sık sık kavga çıkıyordu, biz de basıyorduk onlara sopayı. Sonunda pes ettiler. Eğer öyle yapmasaydık bizi Silivri’den kovacaklardı.²⁹⁰

Birçok Türk mübadil için Türkiye’deki topluma uyum sağlama sürecinde ciddi sorunlar ortaya çıkar. Ancak kavgalar, aşağılamalar, ötekileştirmelerle birlikte geçen zamanın ardından mübadiller toplumda kendilerine yer edinir. Yerliler ve mübadiller aralarında yaşanan sorunları bir kenara bırakarak akrabalık bağıyla bağlanırlar. Bu

²⁸⁷ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları*, Birzamanlar Yayınları, İstanbul, 2008, ss.225-260

²⁸⁸ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.169.

²⁸⁹ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.31.

²⁹⁰ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.118.

durum zaten zorunlu göçe tabi tutulan ve belli bir süre yeni ülkelerinde sorun yaşayan bir kesim için huzur verici bir durum olarak değerlendirilebilir. Türkiye'ye gelen mübadillerden biri olan Hüseyin Çetin, gerginlikleri ve ardından gelen akrabalık ilişkilerini şu şekilde aktarır:

Darıca'da adı o zaman İslam Mahallesi olan şimdiki Cami Mahallesi'nde yerli nüfus yaşıyordu. 85 hane kadar yerli nüfus vardı. Yerliler arasında şimdi hatırladıklarım Borazan, Ateş, Süvari, Bayramoğlu Kocabıyık Aileleriyle Yusuf Kaptan ve Muhittin Ağa Aileleri. Darıca'nın yerlileri önceleri bize aykırı gittiler. Bize 'yarım gavur' dediler, 'Gavurlar gitti, gavurlar geldi.' dediler. Sonra sonra yerlilerle aramız düzeldi, kız alıp vermeye başladık.²⁹¹

Mübadelenin Türk topraklarındaki boyutları konusunda ve mübadil-yerli anlaşmazlığına dair daha pek çok örnek verilebilir. Mübadelenin Ege Denizi'nin diğer tarafındaki yani Yunanistan'daki toplumsal olaylarına bakıldığında Türkiye'de yaşanan sorunlarla benzerlik gösterdiği ortaya çıkar. Türkiye'den mübadele kapsamında göç etmek zorunda kalan Ortodokslar yeni ülkelerinde Türkiye'deki mübadiller gibi aşağılanmalara ve dışlanmalara maruz kalırlar. Yunanistan'da yerli halk tarafından Türkiye'den gelen Rum Ortodokslar için '*Turkospori*' (*Türk tohumu*)²⁹² deyimini kullanılır. *Türk tohumu* denilerek aşağılanan Rumlar, yaşadıkları ötekileştirmeler karşısında çaresiz kalırlar. Dönemin Yunanistan'ında yaşanan siyasi iktidarsızlık ortamında mübadillere yaftalanan bazı konular da olur. Yunanistan'da mübadil olarak hayat mücadelesi veren Nikolaos Markoğlu yaşadıklarını şu sözlerle aktarır:

Burada yerliler, pis, kral yanlısı Yunanlılar bize iyi davranmadı. Bize 'Türk dölü' deyip başka aşağılayıcı sözler sarf ediyorlardı. Bizleri hazmedemiyorlardı, çünkü Venizelos taraftarıydık. Yunanca konuşurken anadili Türkçe olan Rumlar gibi zorlandığımızda bizle alay ediyorlardı. Oysa Menidi gibi Attiki'den birkaç mil uzaklıkta olmasına rağmen hala Arnavutça konuşan köylere aldırıyorlardı.²⁹³

Mübadillerin yaşadığı dışlanmalara ve ötekileştirmelere ek olarak ekonomik etkenler ve ardından II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Yunanistan'dan da göç etmek zorunda kalırlar. Uyum sağlayamama süreci dikkate alındığında Yunanistan'a

²⁹¹ İskender Özsoy, a.g.e. s.57.

²⁹² Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.35.

²⁹³ Herkül Millas, *Göç- Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.275.

mübadele nedeniyle göç etmek zorunda kalanlar Türkiye'ye göç etmiş olanlara kıyasla yerli halkla daha şiddetli çatışma yaşar ve yaşanan gerginlikler nedeniyle ikinci vatanlarından da göç etmek zorunda kalarak Avrupa ve Amerika'nın yolunu tutarlar.²⁹⁴ Gerçekleşen bu göç serüveni neticesinde topraklarından, vatan bildikleri yerden kopmak zorunda bırakanlara öfkeleri daha da arttığı söylenebilir. Yunanistan'da mübadillerle yerli halk arasında bir sorun olarak ortaya çıkan ötekileştirme mevzusu aynı zamanda mübadiller arasında da yaşanır. Mübadiller, Anadolu'da geldikleri yerleri esas alarak birbirlerine dair yaptıkları dışlamaların da var olan dışlanmalara katkı sağladığı belirtilir.²⁹⁵

Dışlanma konusunda belli bir zaman sonra ortaya çıkan sorunların yok oldukları görülür. Ancak mübadiller açısından evlerini terk ederek yeni bir yerde hayat kurmak zorunda olmaları nedeniyle halledilmesi gereken önemli bir sorun olarak ulaşım, mübadillerin karşısına çıkar.

Mübadiller göç serüvenini bir an önce bitirmek ve yeni hayatları düzene sokmak adına her türlü ulaşım aracını kullanırlar. Hatta bazı yörelerde yaya olarak göç olayı gerçekleştirilir. Kendisi gibi mübadil olanlarla topluca hareket ederek adeta sosyal bir göç hareketi gerçekleştiren mübadiller ulaşım konusunda karşılaştıkları zorluklara rağmen yeni ülkelerine varırlar. Rum mübadillerden olan Savas Manturoğlu, diğer mübadillerle birlikteliklerini ve ulaşımında yaşadıklarını şu sözlerle aktarır:

Ben ve Erzincan'da bulunan diğer Rumlar Trabzon'a gittik. En yakın liman Trabzon'du. Dört ay kaldık. Az bir süre de çalıştık, sonra denize açıldık. Gemi Karadenizli göçmenlerle doluydu. Göçmenlerin hepsi Pontusluydu (Karadenizli). İstanbul'a gidince bizi Balıklı Hastanesi'ne kapadılar. 'Yunanistan'a gitmeniz için emir gelmesi gerekli' dediler. İstanbul Yunanistan'a gitmek isteyen göçmenlerle doluydu.²⁹⁶

²⁹⁴ Yücel Bozdağı, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", TSA, Yıl: 18 Özel Sayısı, Sayı: 3, Ocak 2014, s.25.

²⁹⁵ Lambros Baltsiotis, "Yunanistan ve Türkiye'de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri, İki Farklı Anlatım ve Yorumun Oluşma Şartları ve Sonuçları", *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, ss.415-416.

²⁹⁶ Herkül Millas, *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.277.

Mübadiller için bir ülkeden diğerine göç ederken kullandıkları ulaşım araçları onlar adına acılarına acı katan bir etken olur. Zaten var olan sorunlarına ek olarak insani ihtiyaçlarını karşılayamamaları hafızalarında unutulmayacak anılardan olur. Türkiye’den Yunanistan’a göç etmek zorunda kalan Rum mübadil Fotini Marangu, mübadeleye dair anıları ve sıkıntıları gözler önüne serer:

Her gün birileri gemiye binip gidiyordu. Sonunda bizim de sıramız geldi. Selanik’te karaya çıktık. Çok sıkıntı çektik. Bir sürü insan vardı. Çocuklarım ağlaya ağlaya uyuyorlardı. Aç be açtık. Komisyondakiler nihayet bir pilav pişirmeyi becerdiler. Yemeğe nasıl yaklaşıp nasıl alırsın? Yemeği alsan bile nereye koyarsın? Ben seni ittim, sen beni ittin, bir öne bir arkaya derken yemeğin yanına varmayı başarabildim. Ne yapsaydım? Başımda başörtüsü bile yoktu. Ben de eteğimi açtım. Bana da azıcık pilav verdiler. Çocukları uyandırıp yemek yedirdim...²⁹⁷

Türkiye’den Yunanistan’a yapılan göçler sırasında çekilen acılara mübadillerin her biri ayrı ayrı örnektir. Rum mübadillerin göç ederken karşılaştıkları sorunların benzerleri Müslüman Türk mübadiller açısından da yaşanır. Türk hükümeti, Yunanistan’dan Türkiye’ye getirilecek mübadillerin deniz yoluyla taşınması için ihale yapar. Ayrıca mübadillerin sırayla taşınması adına her türlü tedbiri almaya çalışır. Ancak zaman içinde Yunanistan’daki baskılar nedeniyle limanlarda yığılmalar olur ve durum kısmen de olsa içinden çıkılmaz bir hal alır. Taşınma işlemleri sırasında kırsal kesimde yaşayanların bazı tarımsal aletlerini ve eşyalarını da götürmek istemesi vapurlarda sorunlar yaşanmasına neden olur.²⁹⁸

Hükümetin taşımayla ilgili konuları bir tarafa bırakıldığında mübadiller açısından taşınma hakkında gemiyle yolculuk yaparak Türkiye’ye gelen mübadil Mürvet Fildişi, “(...) Yolculuğumuz çok zor geçti, batma tehlikesi atlata atlata geldik. Parası olan kamarada geldi. Olmayan ambarlarda yolculuk yaptık.”²⁹⁹ sözleriyle durumu anlatırken diğer bir mübadil Ahmet Cino yaşananları şu şekilde aktarır:

... Haber gelince Selanik limanında bekleyen gemilere bindik. Gemi tıklım tıklım doluydu. Biz ambarda geldik. Ambar karanlık ve havasızdı. Gelirken yolda gemi arızalandı ve su aldı. Kaptanlar gemiyi terk etmeye kalkıştı. Bizi denizin ortasında

²⁹⁷ Herkül Millas, a.g.e. s.66.

²⁹⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.37-43.

²⁹⁹ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.61.

bırakacaklardı. Köyümüzün ileri gelenleri kaptanları sıkıştırdı. Onun üzerine arızayı onarmaya mecbur oldular. Gemide iki çocuk ve bir kadın öldü. Yolculuk zor geçti.³⁰⁰

Bir ülkeden diğerine göç etmek zorunda kalan mübadiller açısından yolculuk bir limandan diğerine ya da bir istasyondan diğerine geldiklerinde bitmez. Buralardan da iskan alanlarına ulaşmaları gerekmektedir. Bu duruma ek olarak mübadiller sağlık sorunlarıyla baş etmek zorunda kalırlar.

Limanlarda ve istasyonlarda bulunan karantina bölgelerinde gerekli sağlık işlemlerinden geçirilmelerine rağmen salgın hastalıklardan dolayı birçok mübadil hayata veda eder.³⁰¹ Ayrıca Yunanistan'da göçmenlerin çetin kış şartları ve yoksulluk gibi faktörlerden dolayı ölüm oranı bazı bölgelerde göçmenlerin yaklaşık %20'sine tekabül eder.³⁰² Yine mübadele antlaşmasının ardında göçle birlikte Türkiye'ye gelen mübadiller sağlıklı şartlarda yapılan göçün sonunda hastalıkların ve bu hastalıklara bağlı ölümlerin yaşanmasıyla karşı karşıya kalır.³⁰³

Ölümlerin sosyal bir varlık olan insan adına ne denli hüznü verici olduğu ve toplumsal hareketlerinde değişimlere sebebiyet verdiği dile getirilebilir. Yaşam ve ölüm arasında bir dönem geçiren mübadiller için sosyalleşmenin zorluklarının olması kabul edilebilir bir olgu olarak ortaya çıkar.

Limanlarda yaşanan dramın önüne geçmek üzere bazı adımlar atılır. Karma Komisyon'un isteği üzerine her iki ülkede de mübadillerle alakadar olmaları için alt komisyonlar kurulur. Yiyecek ve barınma sorunlarının limanlarda yaşanmaması adına çalışmalarını sürdüren bu komisyonlara bağlı birimlerin mübadillerin sayısı karşısında yeterli kaldığı söylenemez.³⁰⁴

Mübadillerin hayatlarında derin izler bırakan bir diğer konu da iskan politikalarıdır. Mübadillerin taşınmasının ardından iskan işlemleri başlar. Ancak göç

³⁰⁰ İskender Özsoy, a.g.e. ss.202-203.

³⁰¹ Bkz: İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

³⁰² Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.34.

³⁰³ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.94-95.

³⁰⁴ Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s.30.

hareketlerinin çoğu, tarımsal faaliyetler dikkate alınarak kış aylarında gerçekleşir. Yeni Türk devletinde mübadillerle ilgili çalışmaları yürüten Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti için kağıt üzerindeki iskan planları yapılma aşamasına gelindiğinde hiç de o kadar kolay olmadığı görülür. Savaşın ardında yapılması öngörülen mübadele ile geleceklerin iskanı çalışmaları kapsamında Rumlardan kalan evlerin ne kadar hasarlı olduğunun tam olarak tespit edilememesine ek olarak yerli halk tarafından yapılan yağmalamaların ve işgallerin de önüne geçilemez.³⁰⁵

Mübadiller ile yerli halk arasında gerginliğe neden olan sorunlardan biri mübadillerin iskan edilmesi gereken yerlere yerli halkın el koymalarıdır. Türkiye'ye gelen mübadiller evlerin bakımsız olmasından, yakılıp yıkılmasından ve bazı idarecilerin yerli halkın işgaline göz yummalarından kaynaklı iskan sürecinde sıkıntılarla karşılaşır.³⁰⁶ Bu el koymalar karşısında mübadiller sessiz kalmayarak mübadelenin ilk yıllarında Ankara'ya şikayet dilekçeleri gönderirler. Bu dönem zarfında mübadillerin yerleştirilmeleri için görevlendirilen memurların rüşvet alması ve konuyla ilgili yetersiz kalmaları mübadilleri çileden çıkaran bir başka durumdur.³⁰⁷ Yeni yaşam alanlarında yerli halk ile böyle bir çekişme yaşamaları mübadillerin toplum tarafından kabullenilme süresini uzattığı söylenebilir. Aynı zamanda mallar üzerinde hak talebinde bulunan her iki tarafın da söz konusu durumlardan ilişkilerinin zarar görmesi mübadillerin dışlanmasında ayrı bir etken olur.³⁰⁸

Yunanistan'a göç eden Rum mübadiller açısından yaşanan olaylar Türkiye'deki mübadillerle benzerlik gösterir. Ancak iki mübadil taraf karşılaştırıldığında Anadolu'daki savaşlar nedeniyle tahribat olmuş, yıkılmış pek çok ev söz konusudur. Yunanistan'da böylesi bir durumun yaşanmaması Rumların yerleşmesinde bir sorun olarak ortaya çıkmaz. Gelenlerle gidenlerin sayısı dikkate alındığında evlerin yetersiz kalması Yunan tarafı için daha çok sorun olmuştur.

³⁰⁵ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.41.

³⁰⁶ Yücel Bozdağı, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *TSA*, Yıl: 18 Özel Sayısı, Sayı: 3, Ocak 2014, s.27.

³⁰⁷ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss.37-40.

³⁰⁸ Konuya dair detaylı bilgi için bkz: *İşkân Tarihçesi*. Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

Yunan hükümetinin dış yardımlarla birlikte iskan politikasında başarılı olacağı düşünülmektedir. Yine de bu beklentinin aksi yaşanarak iskanla ilgili sorunlar ortaya çıkar. Yunanistan'daki Rum mübadillerin evlerini terk eden Müslüman mübadillerin sadece %40'ı bıraktıkları taşınmazlara iskan edilir.³⁰⁹ Dış yardımlar konusunda Yunanistan'ın Türkiye'den daha şanslı olduğu söylenebilir. Dış yardımlar nedeniyle iki ülkenin ekonomik manada biraz da olsa rahatladıkları belirtilebilir.

Rum mübadillerin iskan edilmesi noktasında bazı hataların ya da noksanların olduğu dile getirilir. İskan edilenler için başka sorunlar kendini gösterir. Ailelerin bir arada yaşaması, özel yaşamın gizliliği gibi konularda da yeterli özen gösterilmez. Rum mübadillerin yaşadıkları yerlerle ilgili bilgiler içeren eserinde Renee Hirschon, bir evde birkaç aile kaldığını dile getirirken ailenin kendine özel bir yaşamının olmadığını aktarır:

(...) Bunlardan biri, evlerin yalıtımının çok kötü olmasıydı. Odaların aşırı sıcak veya soğuğa maruz kalmasının yanı sıra, bu durum mahremiyetin sağlanmasını da güçleştiriyordu. Günlük konuşmalar bile diğer odalardan, hatta diğer evlerden duyulabiliyordu. Çoğu durumda tek bir yapı birkaç aile tarafından paylaşıldığı için bu yaygın bir sorundu.³¹⁰

Mübadillerden barınacak bir ev bulanlar ya da bir eve yerleştirilenler bulundukları yerleri bazen birkaç aile ile paylaşmak zorunda kalsalar da evsizkalanlara kıyasla daha şanslıdılar. Özellikle Yunanistan'da bulunan göçmenler okulları, kiliseleri, belediyeye ait kamu binalarını doldururlar. Bazı göçmenler ise tahtadan barakalarda, çadırlarda, mağaralarda dahi hayat mücadelesi verir.³¹¹ Aktarılan yaşam tarzları dikkate alındığında böylesi bir hayat sürenlerin toplumda ekonomik olarak nasıl bir noktada bulunduğu tartışılır. Ekonomik duruma göre de bireyin toplumda saygınlık kazandığı düşünülürse ekonomik durumları göz önüne alındığında mübadillerin toplumda sosyal bir birey olması oldukça zaman alan bir

³⁰⁹ Raoul Blanchard, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", *Geographical Review*, Sayı: 15, No. 3, 1925, s.453.

³¹⁰ Renee Hirschon, *Mübadile Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.64, Ayrıca bkz: ss.45-57.

³¹¹ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss.96-9.8

süreçtir denebilir. Ancak sosyal olarak yaşadıkları koşullar sonucunda mübadillere en ağır ve pis işlerde çalıştırılmak düşer.³¹²

Hem Ortodoks Rum hem de Müslüman Türk mübadillerin aileleriyle birlikte bir çatı altında yaşama adına bazen bulundukları yerleri terk ettikleri görülür. İskan kapsamında yerleştirildikleri yerleri beğenmeyen mübadiller kendilerinin istedikleri yerlerde yeni bir hayat kurmak için göç ederler.³¹³

Yeni yerler arayışında olan bu insanlar iskan politikasının birer kurbanıdır. Geldikleri yerlerdeki iş gücüne göre yerleştirilirken bazı nedenlerden ötürü farklı imkanları olan alanlara da yönlendirilirler. Mübadele kapsamında göç ettikleri ülkede çiftçilik yapanların kentlere, şehirde ticaretle uğraşanların kırsal alanlara iskan edilmesi sorununa bir de iskan edilecek alanlardaki kapasite oranı nedeniyle bazı aileler birbirlerinden ayrılmak zorunluluğu eklenir.³¹⁴ Zorunlu olarak geldikleri ve hiç bilmedikleri bir ülkede toplumsal ve sosyal bir birey olmak adına var olma çabasında bulunan mübadiller için durumun ne denli acı verici olduğu kendilerin anlatımıyla hazırlanan eserlerde görülür. Türk mübadil Kemaliye Doğruer, anılarında kalanları “Annem Türkçe bilmezdi. Ailesi bölünmüş, evli ağabeyi başka bir yere gönderilmiş. Annemin vücudunda sıkıntılar yüzünden yaralar çıkmıştı.”³¹⁵ sözleriyle anlatarak durumu özetler. Bu gibi bir travmayla karşı karşıya kalan bireyin toplumdaki dışlanmalarla birlikte sosyal olarak toplumda kendine nasıl yer bulacağı konusu tartışmaya açık bir mevzudur.

Aile kopmaları Rum mübadillerde de söz konusu olan bir olaydır. Çaresizlikten ayrı kalan mübadillerin toplumda yalnız kalması ya da kendini yalnız hissetmesi sosyal düzeyde içe kapanık bir grubun ortaya çıkmasına neden olabilir. Böylesi bir grupta bireyin, yakınlarından kopması bireyde derin izlerin görülmesine neden

³¹² H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.333.

³¹³ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.111-112.

³¹⁴ Raif Kaplanoğlu, a.g.e. ss.82-84.

³¹⁵ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.67.

olabilmektedir. Yaşanan kopmalarla ilgili olarak Rum mübadil Zafiras Madenoğlu, şunları dile getirir:

Gemiden Speces'te indik. 15 gün Speces'te kaldık. Kranidi'ye gittik, birkaç ay orada kaldık. Kocam Kranidi'ye geldi, bizi aldı ve İdra Adası'na gittik. İzmir'den donen kardeşim de İdra'ya geldi. Kardeşim evini kurdu ve 20 yıl yaşayacağı İdra'ya yerleşti. Biz İdra'da dört, beş ay kaldıktan sonra Pire'de Kokinia'ya yerleştik. İdra'da su yoktu, insanlar fakirdi, yiyecek ekmeği zor buluyordun. Eğer İdra'da kalsaydık ölürdük. Hepimiz -hem Ispartalılar, hem de Parklılar- İdra'dan kaçıp başka yerlere, en çok da Kozan'ın Kucukmaden'ine yerleştik.³¹⁶

Mübadillerin karşılaştıkları her sorun kendilerine sorulmadan yapılan bir antlaşmanın ürünüdür. Mübadeleye dair düşünceleri, neler hissettikleri sorulmadan hiç bilmedikleri bir ülkede aynı dili dahi konuşamadıkları insanlarla nasıl bir arada yaşayacakları tahmin edilmeden mübadeleye tabi tutulmaları siyasi iktidarların politikasıdır.³¹⁷ Mübadillerin birbirlerini anlama noktasında dahi sorun yaşadığı bir toplumda var olma çabasının nelere yol açacağını önceden tahmin etmek pek mümkün değildir.

Mübadelenin ortaya koyduğu ekonomik, siyasi, etnik vb. olumsuz sonuçlar söz konusuysen mübadeleye tabi olan mübadil için doğup büyüdüğü yerleri terk etmek ve yeni bir ülkeye göç etmek zorunda kalmak psikolojik olarak sarsılmalarına neden olur. Özellikle yetişkinler açısından birey olarak var oldukları sosyal çevrelerinden dış baskılar nedeniyle dilini, sosyal yaşamını, kültürünü, değer yargılarını vb. bilmediği bir topluma göç etmek ve burada yeniden birey olma çabasına girmek zorluklarını da beraberinde getirir. Bu zorluklar ve yaşantılar neticesinde bireylerde psikolojik travma görülmesi olası bir durumdur.³¹⁸

Mübadiller, vatanlarına bir daha dönemeyeceğinin bilinciyle hareket etmek zorundadırlar. Göç ettikleri yerlere özel izinlerle onlarca yıl sonra gelen mübadiller, yıllardır hasretini çektikleri vatanlarına dönmenin hüznünü ve mutluluğunu yaşarlar. Bıraktıkları gibi evlerini bulanların yeni sahipleri ile yıllardır dostmuşçasına samimi sohbete girmeleri geçmişte yitirdiklerini arama çabasının bir sonucudur. Evlerini,

³¹⁶ Herkül Millas, *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.264.

³¹⁷ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.14.

³¹⁸ Serol Teber, *Göçmenlik Yaşantısı ve Kişilik Değişimi*, Ortadoğu Verlag, 1993, s.12.

komşularını bulamayanlar içinse akan gözyaşları, dile getiremedikleri sözlerin başka türlü ifade ediliş tarzıdır. Artık nereye ait olduklarını, neye inanmaları gerektiğini bilmeyen mübadiller psikolojik olarak yıllardır verdikleri savaşın sonunun olmadığını görürler.³¹⁹

Rum mübadiller, vatanlarından koparılmasına neden olanlara karşı öfke duyarlar. Haralambos Kubroğlu'nun "Türklerle Rumlar bir olup ağladılar ve mübadeleye sebep olanları lanetlediler."³²⁰ sözleri duyulan öfkeyi anlatırken Kitsikis eserinde Nikos Kazancakis'in sözlerini, vatan sevgisinin ve öfkenin boyutlarını gözler önüne sermek için şu şekilde aktarır:

Tüm Yunanlılar Yunanistan'a, tüm Türkler Türkiye'ye!... Tüm köy inliyor... Çünkü ruh, büyük acı ve eziyetlerle tanışıp toprak ve sudan ayrılıyor... Bizi toprağımızdan koparıyorlar. Bunun sorumlularına lanet olsun! Tüm köy ellerini göğe kaldırıp onu yankıladı. 'Bunun sorumlularına lanet olsun! Bunun üzerine tüm köylüler yumuşak ve nemli toprağı öperek yerlerde yuvarlanmaya başladılar. Toprağı başlarını, yanaklarını, boyunlarını sürüyor, onu tekrar öpebilmek için secdeye varıyorlardı.³²¹

Mübadiller ne kadar karşı çıkarsa çıksın mübadeleyi gerçekleştirmek zorundadırlar. Gittikleri yerlerde maruz kaldıkları ötekileştirmelere, bu durumda olmalarına neden olanlara duydukları öfkelerle rağmen sosyal bir birey olarak toplumda yer edinmek zorundadır. Sosyalleşmek ise mübadiller için en yakınında olanla yani komşularıyla ilişkileri neticesinde söz konusu olabilir.

Sosyal bir varlık olmak adına bireyin toplumsallaşmaya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın karşılanması hususunda en önemli unsurlardan biri de komşuluktur.³²² Sosyalleşme adına mübadiller için komşuluk önemli rol oynar. Komşuluk mübadiller için toplumsallaşmanın önemli bir ayağını oluştururken aynı zamanda karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmada da etkin bir araçtır. Dilini dahi bilmediği bir ülkeye göç eden mübadiller için komşuluk toplumda var olma sürecinde bir adım olarak

³¹⁹ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.313.

³²⁰ Herkül Millas, *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.146.

³²¹ Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.205; Nikos Kazancakis, *Hoi aderfofades* (Fransızca Çevirisi, Les Freres Ennemis, Düşman Kardeşler), Paris, Plofl, 1965, ss.15-19.

³²² Mustafa Gündüz ve M. Cengiz Yıldız, "Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 25, Yaz 2008, ss.123-124.

kendine yer bulur. Komşuluğun niteliklerine ve sınırlarına bağlı olarak manevi akrabalık şeklinde adlandırılabilir ilişkiler var olmaya başlar.³²³ Toplumda kendini bulmaya başlayan mübadiller için uyum sürecinde de komşuluk ilişkilerinin boyutları önem arz etmektedir.

2.4.3. Mübadil ve Ekonomik Alan İlişkisi

Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele antlaşmasına bağlı olarak gerçekleşen göçlerin hem iş gücü hem de maddi varlığın aktarımı gibi ekonomik sonuçlar doğurduğu belirtilebilir. Ulus devlet kurmaya dayalı ideolojik anlayışın bir örneği olarak var olan mübadele, iktisadi anlamda da bir millileşme çalışması gibi algılanabilir. Ancak mübadele sürecinin başından sonuna kadar geçen zaman diliminde mübadillerin ekonomik olarak etkilendiği gibi doğal olarak devletler de etkilenmiştir. Özellikle Türk-Yunan hükümetlerinin iradesi sonucu ortaya çıkan nüfus mübadelesinin mali yükünün azaltılması adına mübadillerin iş gücünden yararlanılması düşüncesi ortaya çıkar. Ancak unutulmamalıdır ki ülkelerde yönetimi elinde bulunduran iktidarlar politikalarıyla ekonomik olarak mübadillerin hayatına etki etmiş unsurlar olarak varlığını devam ettirmektedir.³²⁴

Mübadeleye katılan Müslüman ve Ortodoksların terk etmek zorunda kaldıkları ülkelerdeki mallarının göç ettikleri ülkede karşılanması konusunda görüş birliğine varıldıktan sonra Türkiye ile Yunanistan hükümetlerinin 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara Sözleşmesi ile mübadillere ait bankalarda bulunan paralarının da sahiplerine iade edilmesine karar verilir.³²⁵ Ancak antlaşmalarda kağıt üzerinde kolayca çözüme kavuşan bu konular uygulamada aksaklık yaşar. Bireysel olarak taşınmazlara biçilen değerler, yönetsel olarak karşılık bulamamasından kaynaklı sorunların yaşanması da konuyla ilgili başka bir sorundur. Türk mübadil İlyas Yalçın maddi anlamdaki kayıplarını şu sözleriyle anlatır:

³²³ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.147-167.

³²⁴ Eda Özcan, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, İzmir, Bahar-Güz 2011, s.58.

³²⁵ Nilüfer Erdem, “Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması Ve Venizelos’un Bu Sürece Katkısı”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Güz 2009, s.106.

(...) Burada bize verilenler Midilli'deki mal varlığımızı karşılamadı. Nüfus başına 20 ağaç zeytin ve bir ev verdiler. Hepsi hepsi o. Mal dağıtımında büyük haksızlık yapıldı anlayacağımız. Bir de ailemizin ekonomik durumu geriledi. Mübadele bu açıdan bizi etkiledi. Çünkü biz Sıgır'nın varlıklı ailelerindendik.³²⁶

Yukarıda da belirttiği gibi mübadele döneminde mübadilin yolsuzluklara ve adam kayırmalara maruz kaldığı görülür. Ayrıca yerli halk arasında maddi durumu iyi olanlar gidenlerin mallarını ucuza kapatmaya çalışarak fırsatçılık yapar. “Gitmek için varımızı yoğumuzu az bir paraya sattık.” diyen Rum mübadil İraklis Terzidis, fırsatçılarla ilgili hatıralarında kalanları aktarır:

Bizimle beraber altı aile göç etti. Önce dört ev boşaldı, Mihalis Nikolaidis'in evi ve diğerleri... Daha sonra biz de gittik. Gitmek için varımızı yoğumuzu az bir paraya sattık. Biz göç ettiğimizde henüz mal değerini saptayacak olan Mübadele Komisyonu gelmemişti. Türkler malımızı yok pahasına satın aldı.³²⁷

Türkiye’de bulunan mübadillerin iskan çalışmalarında yapılan hatalı yerleştirmeler sonucunda ülke, ekonomik kalkınma hamlesinde sekteye uğrar. Yunanistan’da tütüncülük işleriyle uğraşmakta olan mübadillere zeytincilik ve bağcılık yapılan tarım arazilerinin barınma alanı olarak gösterilmesi bu tarım faaliyetlerinde verimin düşmesine neden olur. Buna ek olarak bazı mübadillerin zeytin ağaçlarını keserek ısınma amaçlı kullandıkları da görülür. Kesilen ağaçlar nedeniyle açılan arazilerde kimi mübadillerin tütüncülük yapmaya çalıştığı dile getirilir. Ancak böylelikle bazı bölgelerde farklı tarım ürünlerinin yetiştirilebileceğinin anlaşılması üzerine bu alanlarda ekonomiye katkısı bulunan ürün çeşitleri artar.³²⁸ Ürün çeşitliliği, istihdam alanlarının çoğalması adına önem arz eden bir durum olarak görülebilir.

Yunanistan’da mübadiller hususunda yapılan çalışmalarda önceliğin barınma işlemlerine verilmesi nedeniyle ilk zamanlarda mübadillerin ekonomik atılımda bulunmaları pek mümkün olmaz. Türkiye’de bazı yerleştirilmelerde yapılan hataların Yunanistan’ın iskan politikasında da görülmesi ekonomik atılımı az da olsa sekteye uğratar. İskan çalışmalarında ekonomik düşünceye ağırlık verilmeden yapılan

³²⁶ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, ss.46-47.

³²⁷ Herkül Millas, *Göç- Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.230.

³²⁸ Fahriye Emgili “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyetinin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, *TSA / Yıl: 18, Özel Sayı: 3, Ocak 2014*, ss.112-113.

yerleştirilmeler endüstri alanında istihdam yaratma çabasını ötelirken bazen de mübadillerin vasıflarına bakılmadan barınma alanlarının belirlendiği dile getirilir.³²⁹

Mübadillerin üretici konumuma geçmeleri devletler için hayati önem taşır. Mübadiller üretici durumuna ne kadar erken girerlerse devletlerin de mübadiller için yaptığı harcamalar o derece azalacaktır. Ayrıca boş kalan arazilerin işlenerek ekonomiye katkı sağlaması da gereklidir. Mübadillerin ve ülkenin ekonomik olarak rahatlaması amacıyla Türkiye’de dağıtılan arazi 5.000.000 dönüm iken verilen ağaç sayısı 4.300.000’dir.³³⁰ Arazinin ve ağaçların miktarına bakıldığında ülke ekonomisi için önemli bir gelir-gider dengesine sahip olacağı dile getirilebilir. Yine mübadillerin kısa sürede üretici olmaları amacıyla bazı malzemelerin tedarik edilme zorunluluğu³³¹ ek harcama olarak ülke yönetiminin karşısına çıkar.

Nüfus mübadelesinin ekonomik etkilerinin her iki ülke için de farklılık gösterdiği söylenebilir. Mübadeleye dahil olan insanların terk etmek zorunda kaldıkları ülkelerdeki vasfı birbirinden farklıdır. Mübadil kapsamında bulunan Ortodoks Rumların Türkiye’de daha çok ticari işlerle meşgul olduğu, Müslüman Türklerin ise Yunanistan’ın kırsal alanlarında çiftçilik yaptığı bilenen bir gerçektir. Mübadele nedeniyle Yunanistan’a göç etmek zorunda kalan Rumların genellikle tüccar, sanayici, serbest meslek gruplarından insanlar olması Türk hükümetini yeni gelenleri bu alanda istihdam etmeye mecbur bırakır. Dönemin Mübadele İmar ve İskan Bakanı Celal Bayar konuyla ilgili şunları dile getirir:

İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin hayat şartları eşit değildir. Gidenler ekseriyet itibarıyla esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibarıyla rençberdirler. Efendiler gelenlerin büyük çoğunluğu köylüdür, gidenlerin büyük çoğunluğu şehirlidir. Böyle eşitsiz oranlar arasında iskan yapmak imkanını yüksek anlayışınıza bırakıyorum.³³²

Yunanistan ile kıyaslandığında Türkiye’den göç edenlerin sayısının iki kat fazla olması Türk hükümetinin elini kolaylaştıran bir noktadır. Giden yaklaşık 1.200.000 Rum’dan geride kalan arazinin büyüklüğü göz önüne alındığında gelen

³²⁹ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.36-37.

³³⁰ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s.138.

³³¹ *İskân Tarihçesi*, ss.27-28.

³³² TBMM Zabıt Ceridesi, C.10:43, akt: Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.23.

370.000 civarındaki³³³ Müslüman Türklerin iskan işlemleri sırasında yaşanan sorunların az da olsa ortadan kalkmasında etkili olur.³³⁴

Ege Denizi'nin diğer tarafında Türkiye'den farklı bir durum söz konusudur. Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan Rum mübadillerin Türkiye'deki bilgi ve becerileriyle ticaret alanındaki uzmanlıklarını kullanarak yeni geldikleri ülkelerinde üretici konumuna geçmeleri zaman almaz. Sanayi alanındaki birikimleri ile Yunanistan'da küçük çaplı kurdukları iş yerlerini kısa sürede güçlü sermayeye sahip birer şirkete veya fabrikaya dönüştürürler. Endüstriyel alandaki faaliyetler bazen küçük bir işletmede kendine yer bulur. Ancak belirtilmelidir ki endüstriyel alandaki iş kollarını geliştiren mübadiller, toplumda ekonomik gücü elinde olan ve toplum tarafından kabul gören birey pozisyonuna da geçerler. Ancak diğer taraftan bazı mübadiller bir yerde çalışabilmek adına onlarca gün beklemek zorunda kalırlar. Ücretlerin düşük olmasına aldırmadan ve ne kadar uzak mesafede olursa olsun teklif edilen işleri kabul ederler. Sermayesi az olan Rum mübadiller için tüccarlık öncelik verilen mesleklerdendir. Hitap ettiği müşteri yelpazesinin geniş olması sebebiyle tüccarlar sermaye artırımına kısa zamanda giderek büyük sermayeye sahip iş yerlerine sahip olmaları Yunanistan'da ticaretle uğraşanların sayısını arttırır.³³⁵ Yine yeni kurulan fabrikalarla istihdam alanlarının artmasına ek olarak mübadillerin aynı zamanda üretimle ülke ekonomilerine katkıda bulundukları aktarılabilir.

Rum mübadillerin iş konusunda bilgi birikimlerinin karşılığını almaları uzun sürmez. Bilgi ve becerilerini kullanarak kısa zamanda üretici pozisyonuna gelen Rumlar, ülkelerinde kendilerine ekonomik anlamda çabuk yer bulurlar. Rum mübadil Vasilis Hacıathanasoğlu iktisadi gelişimlerini şu şekilde dile getirir:

Evimize halı dokumak için bir tezgah kurduk -halıları evde dokuyorduk-. Kız kardeşlerim ve yeğenimin dokudukları halıları babam Pire'de satıyordu. Elimizdeki halıları satarken parası olan bir adama rastlayınca Pire'deki ilk halı dokuma atölyemizi açtık. Bu ortaklık iki yıl sürdü. Ortığımızdan ayrılınca Kokinia'da kendi

³³³Bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.354.

³³⁴ Stephen Ladas, *The Exchange Of Minorities Bulgaria, Greece And Turkey*, New York, Macmillian Company, 1932, ss.706-708.

³³⁵ Renee Hirschon, *Mübadile Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.75-84.

atölyemizi açtık, aynı zamanda da bir kumaş mağazamız vardı... Yavaş yavaş halı işini bıraktık. Zamanla yalnızca kumaşçılıkla uğraşmaya başladık.³³⁶

Türk mübadiller de zaman içinde istenen noktaya gelir. Türkiye’de mübadillerin tarım alanında istihdam edilerek üretici konumuna geçmesinin ardından geçen zaman diliminde üretimde verimliliğin arttığı görülür. Yine diğer iş kollarında üretici konumuna geçenlerle yerli üreticilerin ürettiği malların artması ekonomik olarak refahın sağlanmasında etkili olur. Ancak üretilen ürünlerin ekonomiye katkısı olması amacıyla ihraç edilmesi zorunluluğu doğmuştur. Ticaret işlerinde ve yabancı girişimcilerin ülkede ticaret yapmasında etkili olan Rumların ülkeden ayrılmasıyla oluşan boşlukların kısa vadede doldurulamamış olması ihracat gelirlerini önemli ölçüde sekteye uğratar.³³⁷ Müslüman kesimin Rumlardan arta kalan ticari boşluğu doldurma çabaları ve bunu yaparken devlet destekli olmaları bu kesimin sadece ekonomide söz sahibi olmasını sağlamaz, aynı zamanda politik alandaki tanıdıkları sayesinde siyasi söylemleri güçlü bir toplum katmanı olmalarını da sağlar.³³⁸

Türkiye’de mübadelenin ekonomik sonuçları ülke genelini olumsuz etkiler. Ticari hayatta önemli paya sahip Rumların gönderilmesine ek olarak tarım topraklarının tahrip edilmesi de ekonomiye darbe vurur. Ayrıca giden Rumlardan kalan evleri işgal eden yerli halk, bu arazilerde de hak sahibi olduğunu savunur. Bu durumlar, mübadillerin geçimlerini sağlamaları konusunda sıkıntı doğurur.³³⁹

Mübadillerin ülke ekonomisine zararlarından biri de çıkarılan *Mübadele, İmar ve İskan Kanunu*’nun maddeleri uyarınca gerçekleşen gelişmelerle ilgilidir. Yıkılan ve tahrip edilen meskenlerin imarı için İmar Bankası’nın kurulması, 1912-1949 yılları arasında emlak vergisinden bazı evlerin muaf tutulması, fabrikaların ve tezgahların onarımı ve tedariki amacıyla yurtdışından getirilen mallara gümrük

³³⁶ Herkül Millas, *Göç-Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.255.

³³⁷ Dr. Fahriye Emgili “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyetinin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, *TSA/YIL*: 18, Özel Sayı, Sayı: 3, Ocak 2014, ss.115-116.

³³⁸ Bkz: Ayhan Aktar, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin İlk Yılı Eylül 1922 – Eylül 1923”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

³³⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.15.

vergisi uygulanmaması gibi bir dizi maddeleri olan bu kanun, ülke gelirlerinin azalmasına neden olur.³⁴⁰

Hükümetin mübadillerle ilgili bütçe giderlerine sebep olan diğer bir uygulama da *Misafirler Talimatnamesi*'dir. Talimatnameye göre gelecek olan mübadillerin karşılanması ve iskan edilmesi hususunda misafirhanelerin oluşturulmasına karar verilir. Kamuya ait binaların yanı sıra yerli halktan da bina kiralaması yapılması ve buraların mübadiller için misafirhaneye dönüştürülmesi ülke ekonomisinde gider kalemlerinden biri olur.³⁴¹

Kanunlar ve talimatnameler gibi yönetsel kararların belli bir mali yükümlülük getirdiği ortadadır. Savaştan yeni çıkan bir ülke içinse bu durumun fazladan gider anlamı taşıdığı aşıkardır. Bu durum halkın ekonomik refaha ulaşmasını geciktirtici bir unsur olarak karşılarına çıkmakta olduğu dile getirilebilir. Misafirhane Talimatnamesi sonucunda kurulan misafirhanelerde yapılan gıda yardımlarından bazı mamullerin misafirhane memurları tarafından satılmaya çalışılır. Böylesi bir yolsuzluk girişimi mübadillerin zaten zor olan koşullarını maddi yönden daha da sarsar. Ayrıca yolsuzluk yapılan ürünlerin yerinin doldurulması da ayrı bir maddi boyut olarak hem yardımcı olmaya çalışan kurum ve kuruluşların, hem devletin hem de mübadillerin karşılarına çıkar.³⁴²

Türkiye'nin ve Yunanistan'ın mübadele kapsamında çözüme kavuşmayı ve gerçekleştirilmeyi bekleyen bir diğer konusu da iâşe ödemeleridir. Türk ve Yunan hükümetleri imzalanan mübadele antlaşması uyarınca mübadelenin gerçekleşeceği zaman dilimi içerisinde mübadillere beslenme ihtiyaçlarının karşılayabilmesi için iâşe verilmesine karar verir. Yine yetim, dul ve yaşlılar içerisinde kendine bakamayacak olanların giderlerinin devlet tarafından karşılanmasına ve kendilerine yetebilecek derecede olanlara üretici durumuna geçene kadar yardım edilmesine karar verilir.³⁴³ Bu yardımların altında sosyal devlet anlayışının etkili olduğu dile getirilebilmektedir.

³⁴⁰ Kemal Arı, a.g.e ss.33-36.

³⁴¹ *İşkân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, ss.18-19.

³⁴² Bkz: Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, ss.55-56.

³⁴³ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, ss.50-95.

Mübadillerin geldikleri ülkelerdeki iş alanlarına göre yerleştirilme politikası kağıt üzerinde olduğu gibi gerçekleşmese de yeniden üretici konumuna getirilmeleri amacıyla devlet destekli tohum ile araç ve gereç temini yapılmaya çalışılır. Mübadillerin gittikleri yerlere terk ettikleri ülkelerde edindikleri bilgi birikimini de taşımaları ülkelerin ekonomik ve teknolojik olarak ilerlemesinde yararlı olur.³⁴⁴ Özellikle gidenlerle gelenler karşılaştırıldığında teknolojik olarak daha ileri bilgiye sahip mübadillerin Türkiye'ye geldiği ve bu alanda ülkede değişim yaşanmasında etkili olduğu söylenebilir.

Mübadillere yapılan yardımlara rağmen iskan politikasında yaşanan aksaklıklar nedeniyle iktisadi anlamda atılım yapılması Türkiye için beklenildiği kadar kolay olmaz. Yaşanan aksaklıklar, mahalli baskılar ve yerleştirme politikasındaki hatalar gibi birtakım nedenlerden ötürü mübadillerin yeni yerler aramaya ve yeniden göç hareketine kalkışmaya başladıkları görülür. Gerçekleşen göç hareketini yerleştirmeye çalışan yetkililer yeni bir göç hareketiyle karşı karşıya kalarak durumun daha da vahim bir hal almasını önlemek adına yerleştirildikleri bölgelerden başka yerlere göç etmeye kalkanların bir daha iskan çalışmaları çerçevesince yerleştirilmeyeceğini beyan etmek zorunda kalırlar.³⁴⁵

Yunanistan'daki mübadillerin ve mübadele öncesindeki göçmenlerin sayısının yaklaşık 1.200.000 olması nedeniyle hükümet dış yardımlara başvurur. Özerk olarak kurulan ve Milletler Cemiyeti ile Yunan Hükümeti'nin ortak girişimi olan Göçmen İskan Komisyonu mübadillerle ilgili işlemlerin çözüme kavuşması için en yetkili organdır.³⁴⁶ Diğer yardım kuruluşlarıyla da mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanması sağlanır. Yunanistan'a göç eden mübadillerin Yunanistan kalkınmasında büyük rol oynadığı belirtilir. Büyük çoğunluğu şehirli olan bu göçmenlerin vasıflı bir eleman olmaları, yabancı yatırımcılarla iş yapabilmeleri ve belli bir sermayeye sahip olmaları Yunanistan'ın Türkiye'ye göre daha kısa zamanda atılım yapmasını olanaklı

³⁴⁴ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, ss.355-356.

³⁴⁵ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, ss.35-38.

³⁴⁶ Bkz: Vasilis Colonas, "1923'ten Önce ve Sonra Küçük Asya Rumlarının Konut Sorunu ve Mimari Tarzı", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 257; Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.45-51.

kılar. Ancak ticari alanda başarılı bir serüven geçiren mübadillerin dışında kalan çiftçi kesimi için büyük arazilerin parçalanarak dağıtılması tarım alanında verimin elde edilmesi sürecini uzatan bir etken olur.³⁴⁷

Yaşanan tüm gelişmelere; iskan politikalarına, üretici yetiştirme çabalarına, iş gücünü artırma isteklerine, ekonomiyi kalkındırarak ülkenin refah seviyesini yükseltme çalışmalarına vb. bakıldığında Türkiye'deki ve Yunanistan'daki iktidarların böylesi büyük bir nüfusa yeniden hayat verme sürecinde bazı aksaklıkların yaşanmasının olağan bir durum olarak algılanması normaldir denebilir. Ancak kendilerine dahi sorulmadan ülkelerin siyasetleri nedeniyle vatan bildikleri yerden başka bir yere göç edilmek zorunda kalmalarını anlayamayan mübadillerin yaşanan koşullar yüzünden ekonomik anlamda çökmüş olmaları nedeniyle de zarar gördüğü açıktır.

2.4.4. Mübadil ve Dini-Kültürel Alan İlişkisi

Türk ve Yunan mübadiller göç etmek zorunda kaldıkları ülkelere kendi benliklerinin yanında asırlardır bulundukları toplumdaki etkileşimler sonucunda meydana gelen kültürel özelliklerini de geldikleri yerlere taşırlar. Ancak sosyo-kültürel çekişmeler ve uyum sürecinde söz konusu olan anlaşmazlıklar nedeniyle mübadelenin ilk yıllarında mübadiller ile yerli halk arasında beklenen düzeyde kültürel aktarım olduğu söylenemez. Kültürel aktarımın zaman almasındaki en önemli etmen anadillerin farklılık göstermesidir.³⁴⁸

Dillerin farklı olması mübadillerin geldikleri yerlerdeki halk ile iletişim kurmada zorlanmalarına neden olur. Böyle bir durumun var olmasının temel nedeni, mübadele edilecek kişilerin belirlenmesinde milliyet yerine dini kökenin dikkate alınmasındandır. Dine dayalı olarak gerçekleştirilen mübadele kapsamında Türkçe, Yunanca, Arnavutça, Makedonca vb. dilleri konuşan insanlar dillerini bilmediği bir ülkeye göç ettirilmeleri, söz konusu ülkelerde karşılaştıkları problemleri dile

³⁴⁷ Antonios Pavlidis, “Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, ss.100-108.

³⁴⁸ Tuncay E. Sepetçioğlu, “Türkiye’de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar- Güz 2010, s.79.

getirirken sıkıntı yaşamalarına sebep olur. Örneğin mübadelenin ilk yıllarında Türkiye'deki resmi kurumlarda halletmeleri gereken işlemlerle ilgili mübadiller Yunanca konuşurlar. Yerli halk da savaştan çıktıkları bir ülkeden gelip o ülkenin dilini konuşanları görünce tepkilerini gizleyemez. Tepkiler, bazen hakaret bazen küfür bazen de fiziksel müdahalelerle gerçekleşir. Devlet dairelerinde yetişkinler arasında vuku bulan böylesi durumlar küçük yaştaki mübadiller için de farklı mekanlarda benzerlik gösterir. Özellikle okullarda öğretmenlerin sorularına Türkçe cevap vermede yetersiz kalan bazı mübadil öğrenciler kimi zaman hakaret ve azarlanmalara maruz kalırken kimi zaman da tokatla son bulan şiddetle karşı karşıya kalır.³⁴⁹

Bu olaylar küçük yaştaki bir çocuk için ruhsal olarak kapanmayacak yaralar açabilecek olaylardır denebilir. Mübadillerle yerliler arasında geçmişte yaşanan olaylara da dayalı olarak gerçekleşen uyum sorunu anadillerin farklı olması sebebiyle daha da artar. Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadele nedeniyle zorunlu göç etmek zorunda kalmış mübadillerden Lütfü Karadağ, dil konusunda yaşadıkları sıkıntıları şu sözlerle aktarır:

(...) Kapının önünde bir kadın oturuyordu. Bizi görünce ayağa kalktı. Evin anahtarını uzattı ve Türkçe 'Hoş geldiniz, güle güle oturun.' dedi. Kadının ne demek istediğini anlamamıştık. Çünkü hiçbirimiz Türkçe bilmiyorduk. Ana dilimiz Rumcaydı. Babam memur olduğu için mükemmel Türkçe biliyordu ama, biz bilmiyorduk. Zira Yanya'da Türkçe konuşulmuyordu. Konuşulsa annem de bilecek. Kadının yüzüne bakakaldık.³⁵⁰

Dil kullanımının bireyler arasındaki iletişimi sağlamasındaki role bakılarak mübadillerin iletişim kurma noktasında sorun yaşadıkları görülür. Ancak iletişim konusunda sıkıntı yaşanmasına rağmen ana dillerini kullanmada mübadillerin ısrarcı olduğu görülür. İkinci kuşak mübadillerden olan Lefteris Hacımi hail, "Anamın da babamın da ana dili Türkçe, tabii benimde. Onlar Helenicayı öğrenmediler. Ölene kadar hep Türkçe konuştular."³⁵¹ diyerek ilk kuşak mübadillerin ana dilleri

³⁴⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.343.

³⁵⁰ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.31.

³⁵¹ İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.290.

konusundaki hassasiyetini gözler önüne serer. Dil konusundaki hassasiyet sadece mübadiller için değil yerliler için de önemlidir.

Mübadiller dil bakımından farklı şivelerin oluşmasında etkili olduğu görülür. Kemal Arı eserinde “h” sesinin yutulduğunu, ayrıca *abe, abe mari, breh, kızan, kızancık* kelimelerinin kullanılarak konuşmanın süslendiğini belirtirken özellikle mübadele kapsamında gelen az sayıdaki Müslüman Pomakların toplum içinde Türkçe konuşmalarına karşılık kendi aralarında ana dillerini konuştuklarını belirtir.³⁵²

Zorunlu nüfus mübadelesi nedeniyle arkalarında pek çok eşya bırakan mübadiller geçimlerini sağlayabilmeleri adına sattıklarından aldıkları paraları, taşınabilir birkaç parça eşyayı ve asırlardır yoğruldukları toplumun kültürel özelliklerini beraberlerinde götürebilmişlerdir. Binlerce kilometre yol katetmelerine rağmen beraberinde getirdikleri kültürlerini yaşamaya özen gösterirler. Kültürel yemeklerini gittikleri yerlerde yapmaya devam eden mübadiller yemeklerinin isimlerini geldikleri yerdeki isimlerle anmaya devam ederler. Düğünlerde yemek yapma ve gelen misafirleri ağırlama kültürü de devam eder.³⁵³

Yemek kültürünün etkileşim içinde olması farklı tatların toplumlarda oluşmasını sağlar. Ot çeşitlerinden ve çeşitli bitkilerden yapılan yemeklerle mübadiller ve yerliler arasında yeni bir yemek kültürü doğar. Ayrıca ekmek yapımında kullanılan unun ‘çavdar, buğday’ gibi farklı tahıllar kullanılarak hazırlandığı da görülür.³⁵⁴

Yunanistan’a göç eden Rum mübadiller, yaşam alanı olarak geldikleri yerlerin özelliklerini taşıyan bölgelerde kendilerine hayat kurmaya çalışır. Bu alanlarda bir araya gelerek bazen yeni yerleşim yerleri oluşturmaları ile söz konusu yeni hayat sahalarına geldikleri yerlerin adlarını vererek doğup büyüdüğü mahallelerini,

³⁵² Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.172.

³⁵³ M. Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.313.

³⁵⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.172-173.

kasabalarını ölümsüzleştirmeye çalışırlar.³⁵⁵ Yine “Türkiye’den giden Rumların çay içme alışkanlıklarını Yunanlılarda”³⁵⁶ görmemeleri karşısında bu alışkanlığı devam ettirmeleri bir başka kültür ögesi olarak aktarılabilir. Bakıldığında mübadiller için kültürlerini yaşamak önem arz eder. Her alanda ve her yerde kültürel özelliklerini ortaya koyan bu göçmen kesim toplumda kültürel çeşitliliğin artmasında rol oynar. Ancak kültürel bağlamda zaman zaman ülke yönetimiyle karşı karşıya kaldıkları ve kültürlerini yaşatma konusunda gösterdikleri özene rağmen yönetsel baskılara maruz kaldıkları görülür. “(...) Hükümet bize zeybek türkülerini ve saz çalmayı yasak etti.”³⁵⁷ sözleriyle Yunan hükümetinden gördükleri baskıları anlatan mübadil Aleko, kültürlerini ne denli zor şartlar altında yaşatmaya çalıştıklarını da gözler önüne serer.

Kültürlerin yaşatılması konusunda Yunanistan’da görülen yasaklama uygulamalarına benzer bir uygulama da Türkiye’de görülür. Kültürel öğelerden biri olan dil ile ilgili yapılan “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası ile azınlıkların toplumsal alanlarda Türkçe konuşmaları sağlanmaya çalışılır. Ülke yönetimi tarafından destek gören bu kampanya çerçevesinde ülke genelinde reklam ve bilinçlendirme çalışmaları başlatılır. Ancak kampanya kapsamında bazı şiddet olaylarının yaşandığının görülmesini³⁵⁸ milliyetçi söyleme sahip olan bireylerin ötekini kabul edememesine bağlamak mümkündür.

Göçmenlerin göç ettikleri yerlere sözlü kültürünü götürmesi olağan bir beklentidir. Mübadiller için de benzer durum söz konusuyken maddi öğelerin de bir yerden başka bir yere götürüldüğü görülür. Mübadillerin arkalarında bırakmayarak yanlarında götördükleri bazı maddi kültür öğelerine dair Kemal Arı, “muhacir arabası” olarak bilinen dört tekerlikli at arabalarını Türkiye’ye getirerek iki tekerlikli kağnıların günlük yaşamdaki yerini aldığını belirtir. Ağırıklı olarak manda, öküz gibi hayvanların kullanıldığı kağnının yerine, kullanım özellikleri dikkate alındığında

³⁵⁵ Antonios Pavlidis, “Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s.28

³⁵⁶ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.333.

³⁵⁷ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları*, Birzamanlar Yayınları, İstanbul, 2008, s.301.

³⁵⁸ Bkz: Murat Kılıç, “Türkleştirme’ Dağında Bir ‘Musa’ ve Evamir-i Aşere (On Emir)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, Mayıs 2010, ss.167-191.

birçok avantajı bulunan dört tekerlikli at arabasının kullanılması kültürel aktarımlara dair güzel bir örnektir. Ayrıca göçmenlerle birlikte yerlilerin tarım alanında kullandıkları edevatlarda çeşitlenme görülmesi, atların da toprakların sürülmesinde kullanılmaya başlanması, farklı üretim metotlarının kullanılması kültürler arası bilgi aktarımının olduğu ile ilgili kanıtlar sağlaması yönünden önemlidir.³⁵⁹

Mübadillerin maddi kültürel öğeleri taşımalarına bir diğer örnek de yaşadıkları evlerin mimari tarzlarını yeni geldikleri yerlerde göstermeye çalışmalarıdır. Yunanistan'a giden Rum mübadillerin Anadolu'daki yaşam tarzlarını ve mimari özelliklerini devam ettirdikleri görülür. Özellikle evini kendi yapanlar için bu durum kaçınılmaz bir istekle yerine getirilir. Hatta iskan edildikleri evleri zamanla değiştirdikleri görülen mübadiller bazen de küçük rötuşlarla memleket özlemini dindirmeye çalışırlar.³⁶⁰ Dış mimari özelliklerinin korunmaya çalışıldığı bu tip evlerde iç mimari de belirgin bir tarzla geldikleri yerlerdekilerle benzerlik göstermektedir. Mobilyalardan döşemelere, oda düzeninden balkondaki çiçeğe kadar birçok alanda Türkiye'deki iç mimarının izleri Yunanistan'da da kendine yer bulur.³⁶¹

Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadiller de Rum mübadiller gibi mimari farklılıkla karşı karşıya kalır. Geldikleri yerlerdeki şehir planlamalarıyla bulundukları alanlardaki yapılaşmanın benzer olmadığını görürler. Anadolu'da evin mimari yapısı alt katta mahzen ve iş yeri, üst katta barınma alanı şeklinde dizayn edilir. Ayrıca Rumlarda haremlik selamlık gibi bir anlayışa sahip olmayan ev yapısı Müslüman Türk mübadiller adına yeniden düzenlemeyi gerekli kılar. Küçük odalı olan bu evler, büyük sofalı ve mahremiyetin kolaylıkla sağlandığı evlerden gelenler için sorun teşkil eder.³⁶² Mimari yapıdaki farklılıkların mübadillerin aile mahremiyeti ve ev düzeni gibi konularda ıslahat yapmalarını gerektirmiştir.

³⁵⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.170.

³⁶⁰ Vasilis Colonas, "1923'ten Önce ve Sonra Küçük Asya Rumlarının Konut Sorunu ve Mimari Tarzı", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.256-270.

³⁶¹ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.120-125.

³⁶² Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.205-208; ayrıca bkz: Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Yayıncılık, Ankara, 2004.

Mübadiller farklı kültürel öğelerini bir yerden başka yere taşımakla kalmamış aynı zaman göç ettikleri ülkelerin toplumlarının kültürel çeşitliliğinin artmasına da katkıda bulunmuşlardır. Genel olarak bakıldığında birinci kuşak mübadillerin toplumda uyum sorunu yaşamalarının yanında dışlanmaları da kendi kültürlerini devam ettirmelerinde etkili olduğu söylenebilir. Halk oyunları, kılık kıyafetleri, yemekleri ile kültür buluşmaları yaşatmalarının yanında mübadiller kurdukları derneklerle de folklorik özelliklerini yaşatmayı arzularlar.³⁶³

Mübadillerin kültürlerini yaşatma çabalarına rağmen sonraki kuşakların da geldikleri yerlerde asimile olduğu görülür. Kültürel öğelerin aktarımının geçen zaman diliminde sekteye uğramasının, bu durumun oluşmasında pay sahibi olduğu söylenebilir. Özellikle mübadele döneminden sonra ekmek parası derdine düşen mübadiller kendi kültürlerini unutma ya da yaşatamama evresine girer.³⁶⁴ Kültürel öğelerin aktarılamaması yeni nesillerin atalarının geldikleri yerlerle bağlarının kopmasına neden olarak gösterilebilir.

Mübadelenin genel yapısına ve sonuçlarına bakıldığında neredeyse herhangi bir sorun yaşanmadık tek alanın din konusunda olduğu görülür. Zaten mübadele edilecek kişiler belirlenirken milliyetlerine değil dini kökenlerine bakılmıştır. Mübadil kapsamına girecek olanların Türk, Rum, Arnavut, Yunan vb. olmasına bakılmaksızın hükümetlerin kendi aralarındaki anlaşmaları sonucunda “dini açıdan ‘yanlış yerde’ kalan herkes, Ege’nin öbür yanına yeni bir hayata başlamak üzere ‘doğru’ yere gönderilecekti.”³⁶⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun dini hoşgörüye sahip bir yönetimle egemenliği altındaki halkları idare etmesi dinlerin rahatça yaşanmasına olanak sağlamıştır. Hristiyan, Musevi, Müslüman dini ne olursa olsun bireyler birbirleriyle uyum içinde asırlarca yaşamayı başarabilmişlerdir. Karşılıklı anlayışa dayalı bu durum mübadelenin din esasına bağlı olarak yapılması sonucunda dini olarak çok farklılığın

³⁶³ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele 1923’ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s.87.

³⁶⁴ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.31.

³⁶⁵ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı-Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?* çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.12.

bulunmadığı toplumlarda artık bir şey ifade etmez. Ancak mübadiller dini vecibeleri konusunda birbirlerinden etkilendiklerini aktarırlar. Mübadillerden Raziye Oğuş'un, din konusunda toplumdaki yapının nasıl olduğunu Özsoy, çalışmasında şu sözleriyle aktarır:

Mahalledeki Rum komşularıyla aralarının iyi olduğunu, onlardan kötülük görmediklerini, dini hayatlarına karışmadıklarını söyleyen Raziye Oğuş, "Yanya'da çok güzel ramazanlar geçirmiştik. İftardan sonra komşulara gider, sahurda eve dönerdik." dedi. Rumların Paskalya Bayramı'nda kendilerine evdeki nüfus sayısına göre arasında bir de kırmızı yumurta olan şekerli kurabiyeler gönderdiklerini, Kurban Bayramı'nda da annesinin onlara et verdiğini anlatan Raziye Hanım, Yanya'da uzun kış gecelerini, evlerde çeşitli oyunlar oynayarak kısaltmaya çalıştıklarını söyledi.³⁶⁶

Türk mübadillerin bu ve benzer anlatımlarına karşı Rumlar da benzer söylemlerde bulunurlar. Farklı dine mensup halkların aynı toplumun içinde var olması dini kurallar ve uygulamalarda birbirlerinden etkilenmelerine yol açar. Hatta bazı uygulamaların farklı dinden olan birey tarafından yapıldığı da görülür. Örneğin bazı yerlerdeki Türklerin faydalı olduğuna inanarak çocuklarını gizlice vaftiz ettirdikleri ve çeşitli Hristiyan azizlerine ait mezarları ziyaret ettikleri söylenir. Yine Türklerin Hristiyanlığın gücüne olan inançları nedeniyle Hristiyanlarla evlenmeyi sıcak karşıladıkları aktarılır.³⁶⁷ Durum ve sonuç ne olursa olsun her iki dinin insanları ötekinin dinine saygılıdır ve saygılarını zaman zaman aynı vecibeleri yerine getirerek gösterirler. Rum mübadillerden ikinci kuşak mübadil olan Spiros İsoopoulos kendilerine anlatılanları şöyle aktarır:

(...) Türklerin ve Rumların mahalleleri ayırmış. Buna rağmen ilişkiler sıcak ve samimiymiş. Paskalyalarda, bayramlarda iki halk birbirlerini ziyaret eder, Müslümanlar Rumların yortularına parasıyla mum yaktırarak katılır, Rumlara 'Benim için de dua edin' derlermiş. Hristiyanlar Ramazan ve Kurban bayramlarında şekerleriyle Türkleri ziyaret ederlermiş.³⁶⁸

Mübadelenin din esasına göre yapılması özellikle Anadolu'nun doğusunda bulunan halkların büyük tepkisini çeker. Türk-Yunan savaşlarının bu bölgelere sıçramamış olması nedeniyle bölge halkları arasında bir sorun yaşanmamıştır. Durum böyleyken de Anadolu'nun bu bölgelerinde bulunanlar mübadelenin gerçekleşmesini

³⁶⁶ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, ss.22-23.

³⁶⁷ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.16-20.

³⁶⁸ İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.296.

istememezler. Hatta bazı yörelerde Ortodoks Rumların mübadele kapsamından çıkmak için Müslümanlığa geçtiği görülür.³⁶⁹

Din değiştirmeye bile razı olan Hıristiyanların olması iktidarın aldığı kararlara karşı bir tepki, mübadeleden de bir kurtulma çabası olarak hafızalardaki yerini alır. Söz konusu mübadele toplumda yaşayan bireylerin bağlı bulunduğu dinlerinden vazgeçmelerine neden olacak kadar büyük bir hadise olarak her iki ülkedeki toplumunun kaderlerinde önemli etkileri vardır.

2.4.4.1. Mübadil ve Edebiyat İlişkisi

Edebiyat genel anlamda “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı”³⁷⁰ şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan yola çıkarak edebi ürünlerin toplumların hayatlarına etki etmiş olayların hafızalardan dışa aktarımını içerdiği söylenebilir. Yazılı olmasının yanında sözlü olarak da gerçekleştirilebilen bu sanat, toplumların karakteristik özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir.³⁷¹

Edebi ürünler geçmişte toplumsal olayları yansıtmasının yanında bireysel düşüncenin aktarımını da içermesi yönüyle sonraki nesillerin bilgilenmesi ve tarih konusunda aydınlanması açısından önem arz eden ürünlerdir denebilir. Çünkü bakıldığında bir nesil kendinden önceki nesillerin genellikle etkisi altındadır.

Mübadele gibi büyük bir hadisenin, kapsadığı geniş alan da düşünüldüğünde mübadelenin etkilediği insan sayısının oldukça fazla olduğu açıktır. Günümüz Türk ve Yunan edebiyatçıları mübadele konusunun Yunan edebiyatında bir dönemin sonu şeklinde ifade ederlerken Türk edebiyatı açısından yeni bir döneme giriş olarak kabul edildiği hususunda görüş bildirirler. Yaşanan savaşlar ve ardından gelen mübadele ile birlikte milliyetçilik duygusunun edebiyatlarda hüküm sürdüğü görülür.³⁷²

³⁶⁹ Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.212.

³⁷⁰ www.tdk.gov.tr erişim tarihi: 12.03.2014.

³⁷¹ Bkz: Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı (Kavramlar-Dönemler-Yönelimler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 457, Ankara, 1980.

³⁷² Kemal Arı, Tanıtım “80. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sempozyumu (İstanbul, 7-8 Kasım 2003)”, *ÇTTAD*, V/12, Bahar 2006, ss.149-150.

Milliyetçilik duygusunun yanında toplumlarda azınlıklardan kurtulmaya bağlı olarak ulus devlet olma ve öze dönme çabalarının sonucunda edebiyatta millileşme serüveni ağırlık kazanır.

Mübadele ile birlikte mübadil yazarlar gittikleri ülkelerin edebiyatlarında değişikliklerin yaşanmasında etkili olurlar. Mana ve içerik hususunda görülebilen bu değişimler aynı zamanda konu bakımından da farklılıkların doğmasına yol açar. Mübadeleyi aktaran edebiyatçılar bu aktarımları sırasında yaşanmış olayları anlattıkları için olabildiğince gerçekçi bir ürün ortaya koyarlar. Çünkü mübadeleyle gelen ilk kuşakların dahi günümüzde yaşadıkları göz önüne alındığında mübadele döneminde yaşananları birinci ağızdan aktarabilme şansına sahip oldukları açıktır.³⁷³ Milliyetçilik fikri nedeniyle Türk-Yunan edebiyatlarında ortaya konan eserlerde öteki hakkında olumsuz düşüncelere yer verildiği görülebilir. “Türk-Yunan ilişkilerini konu edinen Yunan edebiyatı Türkiye’de eksik, taraf tutarak ve dolayısıyla çarpıtılarak”³⁷⁴ aktarılması iki toplum arasında geçmişte yaşanan hadiselerle dayanarak açıklanabilir.

Yunan edebiyatında Küçük Asya Felaketi’nin ardından ortaya konan ürünlerin modern Yunan edebiyatının kalbinde yer aldığı söylenebilir. Mübadele ile yaşanan acıların yaraları tam olarak sarılamadan II. Dünya Savaşı’nda işgale uğrayan Yunanistan’da mübadiller ikinci darbeyi alırlar. Savaşlar ve siyasi istikrarsızlığın belli bir süre hüküm sürdüğü Yunanistan’da edebiyatta dönemin koşullarına göre konu değişimi olması normaldir. Küçük Asya mitinin her daim yer bulduğu Yunan edebiyatında ortaya çıkan gelişmeler neticesinde bu mitin daha da ağırlık kazanan bir konu olarak yer aldığı görülür.³⁷⁵

Türk edebiyatında Yunanlılara karşı olan öfkenin edebi ürünlere yansımalarının okurlar açısından yönlendirici olduğu dile getirilebilir. Ancak günümüz okuyucuları, akademik çalışmaların ortaya koyduğu bulgular sonucunda önceki dönemlerde var

³⁷³ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.29.

³⁷⁴ Herkül Millas, *Ayvalık ve Venezis-Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.9.

³⁷⁵ Peter Mackridge, “Yunan Edebiyatında Küçük Asya Miti”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.348-351.

olan edebi ürünlerin yetersiz kaldığını düşünebilirler. Mübadillerin yazdıkları eserlerin dahi ne denli gerçekçi olduğunun tartışıldığı ortamda ötekine duyulan güvenin ve inancın ne boyutta da olduğu tartışmaya açıktır.³⁷⁶ Ancak belirtmek gerekirse mübadele sonrasında ortaya çıkan eserlerin öteki hakkında bilgiler içermesinin yanında mübadil Yunan yazarların yapıtlarında Türklere dair bilgilere ulaşılmasının mümkün olacağı açıktır.

Nüfus mübadelesine dair Yunan edebiyatındaki öykülerin genellikle kişi hikayesi olarak karşımıza çıktığı söylenir. Belki de bu özelliğinden dolayı “Yunan edebiyatında mübadele olayı bir son olarak anlatılır.”³⁷⁷ Son olarak görülmesi Megali İdea düşüncesinin antlaşmalar ve Küçük Asya Felaketi olarak adlandırdıkları Türklerin Kurtuluş Savaşı adını verdiği savaşlar neticesinde Anadolu’yu işgal etme arzularının hayata geçmeden son bulmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Mübadele konusunun Yunan edebiyatındaki edebi ürünlerde genellikle mübadele öncesinde terk etmek zorunda kaldıkları yerlerin kültürel değerlerinin temel olarak ele alındığı anlatımlar söz konusudur. Özellikle Yunanistan’a göç eden mübadillerin savaşlara birebir tanık olmaları, hatta savaşlarda zaman zaman bizzat yer almaları, nedeniyle döneme dair bilgileri ortaya koymaları açısından önem arz eder. Yaşananların bir dönem Yunan edebiyatında çokça konu edinmesi mübadillerin hayat hikayelerinin birer yansımalarıdır. Herkül Millas, mübadele ve Yunan edebiyatı arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ortaya koyar:

Genel olarak baktığımızda, mübadele olayının hemen edebiyata yansımış ve uzun süre edebi yazımın gündeminde kalmış olduğu ve son yıllara kadar da, aralıklı ve azalmakta olan bir sıklıkla da olsa, bu konunun yazarların ilgisini çekmiş olduğunu görüyoruz. Konuya en başta el atan yazarlar (örneğin: İ. Venezis, S. Doukas, S. Mirivilis gibi yazarlar) gerçekçi diyebileceğimiz anlatımla ‘yaşadıkları’ mübadeleyi anlatırlar. Yani ‘görgü şahidi’ gibi yazdılar. Sonraki yazarlar, olayla doğrudan ilişkileri sınırladığı oranda daha soyut, dolaylı, zaman zaman sembolik, hatta masalımsı ve nostaljik bir anlatıma yönelmişlerdir. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak yazarlarda bu özellikler daha belirgindir.³⁷⁸

³⁷⁶ Herkül Millas, *Ayvalık ve Venezis-Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss.10-11.

³⁷⁷ Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.29.

³⁷⁸ Herkül Millas, “Türk ve Yunan Edebiyatı’nda Mübadele: Benzerlikler ve Farklar”, *Yeniden Kurulan Yasamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.127.

Ege Denizi'nin diğer tarafında Türkiye'de de mübadelenin etkisi edebiyatta söz konusudur. Özellikle son yirmi yıllık dönemde mübadele üzerine yapılan araştırmaların ve konuya dair edebi ürünlerin arttığı görülür.³⁷⁹ Akademik çalışmalar ve mübadillerle yüz yüze görüşmeye dayalı eserlerle birlikte mübadele, Türkiye'de daha tanımı olan bir yapıya dönüşür. Ortaya konulan edebi ürünlerle okurlar, zamanın şartlarına ait izlenimleri elde ederken yaşanan acıları, baskılar ve zulümler ile dayatmaları daha iyi idrak edebilmekte ve dönemin mübadil hayatı hakkında kapsamlı bilgilere ulaşabilmektedir.

Türk edebiyatında mübadeleye dair eserler ortaya koyan bazı edebiyatçılar, mübadele kapsamında gidenler için olumlu görüş bildirip milli devlet olma yolunda atılan adımların arkasında dururlar. Ancak gelenlerin Rumca konuşmasına da şüpheyile yaklaşmaktadırlar. Bazı edebiyatçılar da mübadeleyi olumlu bulurken uygulanma konusunda göz ardı edilen hassasiyet hususunda eleştiride bulunurlar. Tüm bunların karşısında duran yazarlar da vardır. Mübadelenin acıdan başka bir kazanımı olmadığını vurgulayan bu söylemin taraftarları mübadelenin yapılmasının gereksiz olduğunu belirtirler.³⁸⁰

Türk edebiyatında mübadeleye bakış genel olarak Türkiye'de var olan ideolojilerle şekillenir. İlk dönemde edebi ürünlerde Yunanlılara olan düşmanlığın ve oralardan gelenlere beslenen öfkenin izleri görülür. Hümanistliğin ön planda olduğu dönemlerde mübadillere karşı bakış açısı insani boyuttayken Marksist söylemin hüküm sürdüğü zamanlarda sınıfsal yapı esas alınarak eleştiri getirilmekte ve devletçiliğe tepki gösteren tarzda eserler verilmektedir. Mübadelenin uygulanmasına karşı duranlar, uygulanış biçimini eleştirenler, gelenlerin Türkçe bilmemesi nedeniyle dışlanmasını savunanlar ya da bu dışlanmaya karşı çıkanlar, mübadil Rumlardan kalanların haksızlık yapılarak dağıtıldığını dile getirenler, savaşın anlamsızlığını ve mübadelede çekilen sıkıntıları gözler önüne serenler, Türk

³⁷⁹ Fatih Sakallı, "Bir Mübadele Romanı: Hasret", *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, Yaz 2015, s.23.

³⁸⁰ Serab Sezer eserinde mübadeleye dair edebiyat söylemlerine yer verir. 1995 yılına kadar olan Türk romanlarında mübadele konusu ile ilgili olarak içerik bakımından üçe ayrılan bir durumun söz konusu olduğunu belirtir. Bkz: *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.30.

edebiyatında eserleriyle mübadeleye dair fikirlerini ortaya koymuşlardır. Ancak özellikle belirtmelidir ki Türk edebiyatında mübadele hakkında yazılan eserler genel bağlamda siyasi söylemlere dayalı bir araç olarak kullanılır. Çok az yazar mübadelenin ilk elli yılında mübadeleye insani çerçevede bakabilmiştir. Mübadeleyi ya da mübadillerin yaşamını anlatan bu dönemdeki eserlerde Türkiye'ye gelen mübadillerin Yunanistan'daki hayatlarına ait çok az bilgi olduğu söylenebilir. Son kırk yıllık dönemde Türk edebiyatında mübadelenin yansımalarına bakıldığında ise ciddi çalışmaların yapıldığı ve mübadele kapsamında kurulan pek çok vakıf ve derneklerin bu çalışmaları desteklediği görülür. Mübadelenin sadece Türkiye'deki değil aynı zamanda Yunanistan'daki yansımalarını da ortaya koyan bu çalışmalarla mübadele hakkında daha fazla bilgi verildiği gibi mübadillerin yaşamına da ışık tutulduğu açıktır.³⁸¹

Genel bağlamda bakıldığında her iki ülkede mübadele-mübadil-göçmen üçgeninde geçmişten günümüze kadar pek çok eser okurla buluşur. Dönemin ideolojisine göre bu konularda verilen edebi ürünlerde değişikliklerin görüldüğü ve zaman zaman milliyetçilik zaman zaman da hümanistlik boyutunda ötekini anlatma çabasına girildiği dile getirilebilir.

Mübadele göç etmek zorunda kalan kişilerin hayatında kaybolmayacak izler bıraktığı gibi hem Yunanistan hem de Türkiye sınırlarında yaşayan insanlar için önemli derecede ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere yol açarak bu alanlarda ciddi sorunların yaşanmasını da beraberinde getirir. İktidarların ortak görüşü ve toplumdaki bazı kesimlerin ulus devlet olma adına desteklediği bu olay, on yıllarca üzerinde tartışılan bir konu olarak var olur. Türkiye'de yaşayan mübadiller toplumsal dinamikler bakımından zamanla ülkedeki yerlilerle uyum sağlamıştır. Yunanistan'da ise durum biraz farklıdır. Bu farklılık Yunanistan'ın II. Dünya Savaşı'nda işgal edilmesiyle ilişkilendirilebilir. Küçük Asya Felaketi nedeniyle zorunlu olarak göç etmek zorunda kaldıkları Yunanistan'da uyum sürecinde

³⁸¹ Herkül Millas, "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Metinlerin Arasındaki Fısıltı", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.329-339.

sorunların ortaya çıkması ve ardından gelen işgallerle dünyanın çeşitli ülkelerine göç ettikleri görülür.

Kendilerine sorulmadan kendileri hakkında alınan bir kararı uygulamak zorunda kalan mübadiller, yaşamlarına başkalarının arzusu nedeniyle yeniden başlamak zorunda kalmışlardır. Birçok yönden incelenmesi gereken Türk-Yunan nüfus mübadelesi, daha sonra iki devlet arasında azınlıklarla ilgili çıkan sorunların çözüme kavuşması adına başvurulmuş bir yöntem olarak örnek teşkil eder.³⁸² Netice ne olursa olsun mübadele, Türk ve Yunan tarihinde sebepleri ve sonuçlarıyla yer alan önemli konulardan biri olarak kendine yer bulur.

³⁸² Bkz: İsmail Arslan, *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Anısına - Elveda Rumeli Merhaba Rumeli*, Kitap Yayınevi: İstanbul, 2013; Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANDAN GÖKÇEK'İN “AH MANA MU” VE KOSTAS E. TSOLAKİDİS'İN “BELKİ BİR GÜN DÖNERİM” ADLI ESERLERİNDE 1924 NÜFUS MÜBADELESİ SÜRECİNDE TOPLUMSAL DİNAMİKLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali sonucunda yüzyıllardır hüküm sürdüğü pek çok toprakta milliyetçi isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu isyanlar sonucunda birçok cephede savaşmış ve toprak kayıpları yaşamıştır. Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran toplumlardan biri Rumlardır. Rumlar hem Osmanlı'daki bağımsızlık mücadelelerinde hem de kurtuluş savaşında Türklerle çok defa karşı karşıya kalmıştır. 1919 yılında İzmir'i işgal etmeleriyle Türk halkının bağımsızlık fitilini ateşlemişlerdir ve Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunun büyük taarruz sonucunda Anadolu'daki işgalleri sona ermiştir. Bu büyük zafer sonrasında Anadolu ile Trakya topraklarında yaşayan yüz binlerce insan topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır.³⁸³

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında göç, büyük sorun teşkil etmiştir. Belki de bu göç hareketlerinin en büyüğü mübadeledir. Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan ve maddi sorunlar yaşayan Türkiye, özellikle Yunanistan ile yapılan nüfus değişiminden sosyal, siyasal, toplumsal ve ekonomik vb. alanlarda etkilenmiştir. Bu etkiler mübadillerle birlikte yerli halk için de önemli değişimlerin yaşanmasında tetikleyici güç olarak ortaya çıkmıştır.

Mübadele, hem Yunan hem de Türk coğrafyasında istenmeyen hadiselerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi pek çok insan vatan bildikleri toprakları terk etmek zorunda kalmış, bu esnada birçok acı yaşamıştır. Genel manada bakıldığında konuya dair araştırma yapanlar ile bir eser ortaya koyanların da aktardığı gibi psikolojik boyuttaki etmenler, bu insanlarda sıkça görülmüştür. Savaşlar, ayrılıklar, göçler, kayıplar sonucunda böyle bir durumun görülmesi normal karşılanabilir.

³⁸³ Yücel Bozdağlı, “Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TSA/ Yıl 18, Özel Sayı Sayı: 3, Ocak 2014, ss. 9-32.

Yaşanan olaylarla birlikte pek çok alanda olduğu gibi mübadele kendine edebiyatta da yer edinir. Bu bağlamda Tsolakidis'in bir mübadil ve Gökçek'in bir mübadilin torunu olarak ortaya koydukları eserler örnek teşkil eder. Her iki yazar da mübadeleye giden süreci eserlerinde konu ederken bu süreç ve sonrasında yaşanan olayları anlatımlarına konu ederler.

3.1.Siyasi Yapı ve Mübadelenin İki Eserde Karşılaştırılması

Mübadelenin siyasi otoriteler tarafından insanlara dayatılmış bir süreç ve nüfus hareketi olduğunu söylemek mümkündür. Ülke yönetimini elinde bulunduran güçlerin ortak görüşü ve anlaşması sonucunda ortaya çıkan mübadele, politik çalışmaların insan doğasını etkilemesine dair bir örnek teşkil etmesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir. İnsanların bir yerden başka bir yere siyasi bir baskı sonucunda göç hareketine katılmalarını sağlamak, bu doğanın ne denli değişime uğramak zorunda kaldığını gösteren ve bunu yaparken de insanları bilinmeze doğru sürükleyen bir olgu olarak tarih sahnesindeki yerini alır.

Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi siyasi bir ürün olmasının yanında -özellikle belirtilmelidir ki- siyaseti yapanların halk tarafından seçilmiş kişiler olduğu ve bu siyasetçilerin ülke politikalarına yön verdiği, bunu yaparken de halkları etkisi altına aldığı gerçektir. Bu açıdan bakıldığında siyasetçilerin söylemlerinin, kendisine siyaset yapma hakkı veren bireyleri etkilediği gibi zaman zaman yaşanan gelişmeler neticesinde toplumun tamamına yakınının olaylar karşısında tutumlarını ve düşüncelerini de değiştirebilen bir etken olduğu belirtilebilir. Bu söylemlerin seçen ve seçilen arasındaki bağın güçlenmesine katkı sağladığı gibi aynı zamanda etkileşim yoluyla değişikliklere de uğramaktadır.³⁸⁴ Söz konusu durum Türk-Yunan nüfus mübadelesi döneminde de görülmüştür.

Asırlarca Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde hoşgörüle yaşayan Rum ve Türk halkı ideolojik nedenlerden ötürü birbirlerine karşı olan tutumlarında farklılıklar göstermeye başlamıştır. Söz gelimi durumun var olmasının temel nedeni dönem şartlarında önem arz eden ulusçuluk düşüncesidir. Yunanistan, Megali İdea

³⁸⁴ Bkz: Orhan Gökçe, *Siyaset Sosyolojisine Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013.

ideolojisiyle hareket ederek kan bağı bulunan kişileri etki altına almaya çalışmıştır. Birlikte uzun yıllar bir arada yaşadıkları diğer halklardan ayrı bir “ben” olarak var olmaları ise kolay olmaz. Ortodoks Hristiyan Rumların kimlik kargaşası yaşamalarına engel olmak amacıyla dönemin papazları ciddi çalışmalar yapar. Kiliselerin kilit rol oynadığı kimlik konusu dinler bakımından ele alınmış ve dini açıdan bir ötekileştirmeye gidilmiştir. Ayrılıkçı söylemlerle yoğrulan halk için söz konusu mücadele, tamamıyla ideolojinin dayatması olarak düşünülmektedir. Çünkü asırlardır yaşadığı toplumdan ayrılma arzusunda olan Rumlar tam olarak kimlik kargaşasını çözüme kavuşturamamışlardır³⁸⁵. Her ne olursa olsun gerçekleştirilen eylemler siyasal bir düşüncenin toplumu ne kadar büyük bir ölçüde etkilediğinin bir göstergesidir. Yunanistan’daki Rumların siyasi otoritelerin politikaları sonucunda düşüncelerindeki değişimleri Gökçek’in eserinde görmek mümkündür:

“Atina’da bayram var Hasan Efendi. Halk coşmuş, sokaklara dökülmüş. ‘Yaşa Venizelos!’ diye naralar atıyor. İngilizler de destekliyor bunları. Büyük Osmanlı çöküyor. Yunanistan’ın hayali gerçekleşirse İngilizler de çok karlı çıkacak. Akdeniz’i daha kolay takip edecekler. Atina’da birkaç imam arkadaşla topluştık. Anadolu diye bir yer kalmayacak yakında.”³⁸⁶

Megali İdea ideolojisinin taraftarlarından ve Yunan siyasi hayatının önemli isimlerinden Venizelos, 1930 yılında Türk resmi makamlarına gönderdiği mektubunda Yunanistan’ın kurulduğu günden Lozan Antlaşması imzalanana kadar geçen sürede dile getirdikleri Türk devlet sınırından toprak talep etme arzusunun vazgeçtiklerini beyan etmesi dış politikaya ait bir tavır olmuştur. Ancak Anadolu’nun işgaline değin şiddetle destek bulan Megali İdea düşüncesi ve bu düşünce çerçevesinde toprakları genişletme çabası, siyasetçilerin kendi vatandaşlarını etkilemeye yönelik bir söylem olduğu dile getirilebilir.³⁸⁷ Başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupalı devletin desteğini almış olması Venizelos’un ülkesindeki otoritesini sağlamlaştırırken aynı zamanda propaganda faaliyetleri adına da maksimum seviyede yarar getirmiştir. Yunanistan Hükümeti dile getirdiği politikalarıyla halkları galeyana getirmeyi başarır. “E siz Türkon sfaksete/Ton tiranon sfaraksete -Siz Türkleri kesiniz

³⁸⁵ Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaş Ve Büyük Güçler*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2001, ss.40-48

³⁸⁶ Handan Gökçek, *Ah Mana Mu*, Pupa Yayınları, İstanbul, 2010, s.86

³⁸⁷ Damla Demiröz, “Megali İdea’dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.294

/ Zalimleri parçalayınız-“³⁸⁸ nidalarıyla sokaklara dökülen Rumlar, ülke yönetiminde söz sahibi olan liderlerinin izinde gidermişlerdir. Kendisini yönetenin imajından etkilenen ve siyasal olarak gerçekleştirdiği eylemlerinde lideri ile bağ kuran³⁸⁹ vatandaşlar ortaya koydukları davranışlarında kendinden olmayana da yön vererek farklı tutumlarda bulunmasını sağlarlar. “Gün geçtikçe insanlardaki acıma hissi de kayboluyor içindeki o ilkel vahşet ortaya çıkıyordu sanki.”³⁹⁰ sözleriyle Gökçek, bireyler arası etkileşime ek olarak iktidar politikalarının başarılarını da gözler önüne sermiştir.

Türk tarafı için siyasi ideolojiler sonucunda ortaya konan politikaların yaşanan gelişmeler neticesinde farklılık arz etmediği söylenebilir. Özellikle ümmetçilik, Osmancılık gibi birkaç fikir denemesi sonrasında Türkçülük düşüncesinin ağır basmasıyla Türk toplumunda değişimler başlar. Özellikle Jön Türkler adıyla tarih sahnesine çıkan belli bir zümre, dile getirdikleri söylemlerle halkları etkileyip kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yönetimde söz sahibi olmaya başlamalarıyla Osmanlı Devleti’ndeki demokratikleşme hareketlerine büyük katkılar sağlarlar.³⁹¹ Ayrıca Yunan Megali İdeası neticesinde Balkanlarda yaşayan Müslüman Türklere uygulanan mezalimler karşısında kayıtsız kalmayarak gerekli cevapları verip tedbirleri almışlardır.

Politik değişimler Türk topraklarında hissedilmeye başlanıldığı andan itibaren Türk-Yunan devletleri arasında çekişmenin yansıması toplumda da vücut bulur. “Ancak zaman içinde, özellikle de ‘Jöntürklerin’ siyasi mücadeleyi kazanıp, Sultan Hamit’in tahtını kaybetmesiyle birlikte, durumlar değişti.” ifadesiyle döneme bizzat şahit olan Tsolakidis, bu ifadesini şu sözleriyle devam ettirir:

Bazı “yenilikçiler” her şeye kuşkuyla yaklaşıyorlardı ve 1922-1924 yılları arasında, tatsız olaylar katlanarak artıyordu. (...) Bir darbe oldu ve okullara Türkçe okuma yazma öğreten öğretmenler atandı. Dolayısıyla okullarda, “Yunan kılıcını çıkarıyor, çıkarıyor...” ya da “Yunan bayağını seviyorum anacığım, seviyorum... Ne zamana

³⁸⁸ Gökçek, s.87.

³⁸⁹ Mehmet Fidan, *Siyasette Güvenilirlik İmajı*, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Konya, 2000.

³⁹⁰ Gökçek, s.176.

³⁹¹ Jön Türkler ile ilgili bilgi için bkz Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay, İstanbul, 2010, ss.72-107; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beylan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1974.

kadar palikarya, ara sokaklarda yaşayacağız...” gibi sözleri olan şiirler yasaklandı.³⁹²

Türk topraklarında azınlıklara karşı olan tutumların siyasi iktidar nezdinde değişmesi ile benzer bir durum bireyler arasında da görülmüştür. Kardeşlik türkülerinin asırlardır hüküm sürdüğü Anadolu coğrafyasında dost olan iki halk yaşanan gelişmelerin ardında adeta düşman olmuştur. Taşınır ve taşınmaz mallara karşı saldırgan tutumun baş göstermesinin ardından cana kastetmelerin yaşanması durumu söz konusudur. Siyasi otorite ile birlikte toplumda ortaya çıkan değişmeler, uygulanan politikalarındaki başarıların birer ilanı gibidir. “‘Serseriler’ çıkırından çıkmış, hemşerilerimiz Türkler de huy değiştirmeye başlamıştı yavaş yavaş. Gece vakti köyün iki yaşlısı öldürüldü. Durum iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştı.”³⁹³ sözleri Tsolakidis’in iktidar-birey sınırları içindeki politik düzeni dile getiren ifadeleridir.

Siyasi iktidarların propagandalarını hayata geçirmek amacıyla birtakım etkinliklerde bulunması yaşanan kargaşanın daha da artmasına neden olmuştur. Bu anlamda Yunan Hükümeti uyguladığı politikaları neticesinde topraklarında bulunan Müslüman azınlıkların sınırlarının dışına çıkarmayı amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda 1821 isyanından mübadeleye kadar geçen sürede bu azınlığa ciddi yaptırımlar uygularlar. Bu yaptırımlar halk desteğini aldığı andan itibaren toplumsal bir algı yönetimiyle mezalime dönüşerek pek çok kişinin ölmesine varan olayları tetiklemiştir.³⁹⁴ Türkler, Yunanistan’ın Anadolu’yu işgali ile artık iyice istenmeyen bir kesim olarak varlığını sürdürürken Türkleri Yunan topraklarından kovma politikası göç hareketleri ile başarıya ulaşmış gözükmektedir.

Türklerle özellikle Müslüman kesime karşı takılan tavrın ideolojik nedenleri olduğu gibi daha birçok nedeni de vardır. Bunlardan biri de Yunanistan’ın Küçük Asya Felaketi olarak adlandırdığı Anadolu’nun işgalinin başarısızlığı ve ardından Yunanistan’a gelen göçmen dalgasıyla ilgilidir. Gelen göçmen sayısının mübadillerle

³⁹² Kostas E. Tsolakidis, *Belki Bir Gün Dönerim*, çev. Berin Myisli, Literatür Yayınları, İstanbul, 2007, s.79.

³⁹³ Tsolakidis, s.80.

³⁹⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.8-11.

birlikte yaklaşık 1.200.000³⁹⁵ kişiye ulaşması ve barınma başta olmak üzere birtakım sorunların baş göstermesi ile Türkleri ülkeden atma çalışmaları daha da hız kazanmıştır:

Yunan Hükümeti Müslüman nüfusun bir an önce gitmesi için her türlü baskıyı yapıyordu, amaç göç dalgasıyla gelenleri yerleştirmekti. Çoğu bölgede Rum göçmenlere Müslüman nüfusun malları yasal hiçbir uyarı yapılmadan veriliyordu.³⁹⁶

Yaşanan gelişmeler sonucunda Türk göçlerinin arttığı görülür. Özellikle başta Yunanistan olmak üzere milli devlet olma amacıyla Osmanlı'dan ayrılarak kurulan yeni devletlerde azınlıklardan kurtulma çabası göz önüne alındığında yukarıdaki ifadesiyle Gökçek dönemin koşullarını özetlemiştir. Ayrıca söz konusu anlatımıyla siyasi baskının ne denli fazla olduğunu da aktarmıştır.

Asırlardır Osmanlı egemenliği altında hayatlarını idame ettiren azınlıklar, dini, kültürel, geleneksel vb. yapılarını yönetimin hoşgörüsü sayesinde devam ettirmişlerdir. Zaman zaman yaşanan gelişmelere bağlı olarak hoşgörü bir kenara bırakılsa da genel bağlamda azınlıkların dostane bir ortamda istedikleri gibi bir hayat sürdüğü ortadadır.³⁹⁷ Bu dostane tavrın hüküm sürdüğü topraklarda milliyetçilik düşüncesi başta olmak üzere ortaya çıkan ideolojik fikirler nedeniyle düşmanca bakış açısı patlak vermiştir. Türkçülük düşüncesindeki Jön Türklerin iktidarı ele geçirmesinin ardından iyice alevlenen bu durum yaşanan savaşlarla içinden çıkılmaz bir hal alır. Müslüman ahaliye Balkanlarda yapılan mezalim karşısında Türk tarafının sessiz kalmayarak karşılık vermesi üzerine Türk topraklarında yaşayan azınlıklar için sonun başlangıcının gün yüzüne çıktığı söylenebilir. Anadolu'nun özellikle batı bölümünde Rumların Yunan işgaliyle takındıkları tavırlarla birlikte Türk-Rum kavgası daha da alevlenirken bu tutum karşısında Türk Hükümeti başta olmak üzere devleti oluşturan unsurların da sert bir şekilde karşılık verdiği görülür. Dönemin şartlarında Anadolu'da bulunan Tsolakidis eserinde yaşananları şu sözleriyle dile getirir:

³⁹⁵ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.104.

³⁹⁶ Gökçek, s.220.

³⁹⁷ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.11-13.

Yine Kayseri'deyiz; 1922 yılının Ocak ayı. Türklerin Mikrasya'dan "Yunanlıları kovma" seferberliği doruk noktasında. Kemalciler hüküm sürüyor ve asker topluyorlar; "kaçak" ilan edilen askerlerin işi çok zor! Darağacına kadar yolları var.³⁹⁸

Hükümetlerin topraklarında yaşayan azınlıkları toplumlarından ihraç etmeye çalışması ve bu düşünceye yönelik politikalar geliştirmesi insani açıdan büyük zorlukların kapıyı çaldığı anlamına geldiği dile getirilebilir. Ülkenin yönetiminde söz sahibi olan kişilerin yani siyasetçilerin, yönetme yetkisi elinde bulundurmak amacıyla güttükleri politikalar kendilerini destekleyenler üzerinde bir baskı ve etki alanı oluşturur. Bu alanın oluşması için pek çok söylemle ortalığa çıkan siyasetçiler için nefret söylemi önemli araçlardan biridir.³⁹⁹

Türk-Yunan hükümetlerinin 1920'li yıllarla birlikte iyice açığa çıkan ötekini dışlama serüvenin bir nefret söylemi hareketi olduğu ve bu hareketle birtakım politikaların uygulanmaya çalışıldığı belirtilebilir. Halkları etkisi altına alan böylesi bir söylem toplumlarda kargaşanın artmasına neden olduğu gibi ötekine karşı olan tutum ve davranışların değişmesine de neden olabilir. Çalışmaya kaynaklık eden iki eseri yazmış olan Gökçek ve Tsolakidis'in bu bölümde verilen söylemleri hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da yaşanan değişimlerin benzerlik gösterdiğini vurgulamaktadır.

Değişen yaklaşımlarla birlikte mübadiller mübadele öncesi ve sonrasında birçok sorunla karşılaşmıştır. Siyasi otoritelerin yapılanlar karşısında sessiz kalması söz konusu sürecin daha da eziyet ve acı içinde geçmesine sebep olmuştur. Taşınma sürecinde nüfuzlu tanıdıklar, adam kayırmalar, sahte belgeler⁴⁰⁰ gibi kamusal işlemlerle ilgili konularda ortaya çıkan istenmeyen durumlara karşı siyasi iktidarın sessiz kalması mübadillerin yönetsel tutum sonucunda ortaya çıkan boşluklar ve göz yummalarla da baş etmesini gerektirmiştir. Örneğin "Tereyağından kıl çeker gibi soygunlar yapılyordu. Failleri ise şu herkesin bildiği meçhul şahıslardı. Tabii,

³⁹⁸ Tsolakidis, s.82.

³⁹⁹ Serpil Ozulu, "Nefret Söyleminin Engellenmesinde Siyaset Kurumu", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Güz 2014, ss.16-18.

⁴⁰⁰ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.143, 192.

jandarma kayıtsız kaldı.”⁴⁰¹ cümleleriyle devlet kademesindeki bir kurumun yaşananlar karşısındaki tutumlarını gözler önüne seren Tsolakidis’e karşılık olarak Gökçek şu satırlarla yönetsel sorunları nedeniyle vuku bulan olayları dile getirir:

(...) Birkaç ay önce de göçmenler Hasan Efendi’nin kahvesini basmış ve oraya birkaç aile birden yerleşmişti, o günden sonra adamcağz bir daha çıkmamıştı evinden. Kime şikayet edecek ki? Şikayet etse geri alabilecek miydi dükkanını? Bir sabah kahvenin müdavimlerinden olan Yannis gelip satın almak isteyince hiç düşünmedi ve yok pahasına sattı bütün hayatını verdiği yeri. Yannis, çok geçmeden askerlerin de yardımıyla kahveye yerleşen göçmenleri çıkarmış, yeniden işletmeye başlamıştı.⁴⁰²

Şikayetlerin karşılık bulamadığı bir ortamda ötekinin dışlanıp kendinden olanın her türlü imkandan faydalanabilmesi siyasi amaçların hedeflerine ulaşması için yapılanlara örnek teşkil etmesi bakımından önem arz eder. Burada kilit rolü oynayan ise siyasi iktidarlar olmuştur. Benzer bir şekilde her iki yazarın anlatımında da bu durumla karşılaşılır. Mübadele süresince yaşanan olaylara - ki bu olaylar mübadele edilecek olanları kapsıyorsa- yöneticilerin kayıtsız kalmaları her iki eserde de sorgulanan ve yadırganan bir durum olmuştur. Bu noktadan hareketle 1923 yılında Türk ve Yunan yönetimi tarafından ortaya konan iradenin sonucunda yapılması kararlaştırılan nüfus mübadelesi söz konusu durumların yaşanmasına neden olan bir hadise olduğu ortadır.

Kendilerine sorulmadan siyasi bir tutumla alınan mübadele kararı karşısında göç etmek zorunda kalan halk çaresiz kalmıştır. “Venizelos Giritliydi, Hanya’dandı. İsmet Paşa ile oturup mübadeleye karar vermişler... Mecburduk! Kimse sormuyordu, ‘gidecek misin kalacak mısın?’ diye”⁴⁰³ sözleriyle bir mübadil kendilerine dayatılan bir göç hadisesinin anlamsızlığı aktarmıştır.

Yukarıda mübadilin de dile getirdiği gibi siyasi güce sahip insanlar, kendi aralarında mübadelenin yapılmasını kararlaştırmışlardır. Vatan saydıkları yerden, dost bildikleri komşularından siyasi bir iradenin arzusu nedeniyle kopmak zorunda kalırlar. “Halklar ayrılmaz; onları liderler ayırır. Bilinen, hem de çok iyi bilinen bir

⁴⁰¹ Tsolakidis, s.80.

⁴⁰² Gökçek, s.160.

⁴⁰³ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları*, Birzamanlar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 271.

gerçektir bu.”⁴⁰⁴ diyerek Tsolakidis liderlere karşı bakış açısını belirtirken aynı zamanda eleştirel bir yaklaşımda bulunur. Bu ifadeyle genel olarak bakıldığında Tsolakidis, Gökçek’ten daha sert bir eleştiride bulunmuştur.

Türk ve Rum soyundan olanların asırlardır aynı topraklarda diğer azınlıklarla birlikte yaşaması, bu iki milletin ulus devleti kurmasında engel teşkil ettiği söylenebilir. Ulusal özleşmenin devletin her kesiminde sağlanamaması ülke sınırları içerisinde ulusal birlikteliğin sağlanmasının önüne geçer. Özellikle etnik bağlamda sağlanan kaynaşmanın genel birlikteliğe zarar vermesi sonucunda bazı grupların farklı bakış açılarına sahip olması olağan bir varsayım olarak karşımıza çıkabilir. Söz konusu durumun ülke içinde var olması iç çekişmelerin oluşmasını da beraberinde getirir. Bu da milli bağın oluşmasında önemli aksaklıkların yaşanmasına neden olur.⁴⁰⁵ Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında birbirlerinden ayrılmak zorunda kalan aynı toplumun farklı etnik grupları da milli devlet olma yolunda ilerleyen hükümetlerinin arzularına anlam veremez.

Tsolakidis eserinde söz konusu döneme dair hükümetlerin ortaya koydukları yaptırımlara karşı daha çok bir kabullenme havasının Anadolu topraklarında hüküm sürdüğünü belirtir. Durumun böyle bir hal almasının savaşların Anadolu topraklarında gerçekleşmiş olmasından kaynaklanabileceği açıktır. Ancak bir karşı çıkmaktan daha çok mantıki çerçeveden olayların analizinin yapıldığı aktarılır. Gökçek ise döneme dair izlenimlerin nasıl olduğu konusunda devlete bağlılık adına sert tutumların var olduğunu ve yaşanan sürece anlam verilemediğini belirtir:

“İyi de ne alakası var bununla, yıllardır bir aradayken bir şey yoktu da şimdi bizim askerler Anadolu’ya girdi diye hepsi düşmanımız mı olacak? Biz de burada mı savaşağız komşularımızla? Savaşı Gafil Efendi çıkarmadı ya!”⁴⁰⁶

Savaşın anlamsızlığının ve yıllardır bir arada yaşayanların neden düşman olması gerektiği konusunda düşüncelerin ifade edildiği bu sözler aynı zamanda yönetenlerin otoritelerine karşı duruşu simgeleyen bir tutum olarak da algılanabilir.

⁴⁰⁴ Tsolakidis, s.248.

⁴⁰⁵ Doç. Dr. Ahmet N. Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 565, Ankara, 1987, s.21.

⁴⁰⁶ Gökçek, s.94.

Türkiye'nin ve Yunanistan'ın geçmişten gelen siyasi anlaşmazlıkları zaman içinde farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar zaman içinde çözüme de kavuşmuş, kargaşaya da neden olmuştur. Konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yılları örnek gösterilebilir. 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün Türk ve Yunan makamları tarafından yürürlüğe sokulmasının ardından azınlıklardan kurtularak milli devlet olma yolundaki sorunların çözüleceği düşünülür. Ancak antlaşmanın ardında Türk ve Yunan resmi makamlarının uyguladıkları bazı politikalar nedeniyle *yerleşmiş (etabli)* diye adlandırılan sorunun ortaya çıkmış olması 1926 yılına kadar iki ülkenin siyasi ilişkilerinde gerilmenin yaşanmasına neden olur. Soğuk havanın hakim olduğu ikili ilişkilerde etabli kelimesinin iki ülke tarafından farklı açıklanması ile beraber gelen bu sorun 1926 Atina Antlaşması ile çözüme kavuşmuş, 1930 Dostluk Sözleşmesiyle pekiştirilmiştir.⁴⁰⁷

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle devletlerin ikili antlaşmalarla ilişkilerini düzeltebildiği ya da siyasi otorite gücünü kullanarak ülke halklarının hayatlarına etki edecek kararları alabildiği bir ortamda tüm bunlarla karşılaşmak ve baş etmek zorunda kalan bireyler açısından düşünüldüğünde dile getirilen durumun tesiri en çok onların üzerinde görülebileceğini söylemek söz konusu olabilir. Bir dayatmayla karşı karşıya kalan mübadiller istemeyerek de olsa bu dayatmanın gereğini yerine getirmek zorundadır. Aynı toplumda harmanlandıkları insanlardan, atalarının kendilerine bıraktıkları ve vatan saydıkları topraklardan yeni yerlere gitmeleri gerekir. “Köklerimizden söküp atıyorlar bizi Sakuşi mu, yeni bir yerde yeniden kök salar mıyız bilmem(...)”⁴⁰⁸ ifadesiyle Gökçek mübadillerin bu konudaki durumunu özetler. Böyle bir bakış açısı Tsolakidis'te de görülür. Bizzat yaşanan döneme şahit olan ve birinci ağızdan anlatım yapan yazar, mübadillerin zorunlu göçe tabi olmaları ile siyasi yapının ortaya koydu yaptırımları şu sözlerle ifade eder:

Lozan Antlaşması'nın hükümlerinin Ağustos 1924'te Türkiye ve Yunanistan'da yürürlüğe konmasıyla, her iki ülkenin haklarını etkileyen Mübadele başladı. İnsanlar yüzyıllardır yaşadıkları evlerinden, atalarının topraklarından –yasal bir bahaneyle- zorla koparıldı; farklı milletten ve dinden olmalarına rağmen, paylaşılan onca yıldan

⁴⁰⁷ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 2010, ss.555-560.

⁴⁰⁸ Gökçek, s.234.

sonra kardeş kadar yakın oldukları hemşerilerinden bir daha görüşmemek üzere ayrıldı...⁴⁰⁹

Mübadillerin mübadele öncesi ve sonrasındaki durumlarını dile getiren bu ifadelerin dönemin siyasi yapısına da atıfta bulunan birer eleştiri olduğu açıktır. Siyasi yapının ülke sınırlarında yaşayan daha doğru bir ifade ile egemenlik sahasında birey olarak var olan kişiler üzerindeki etkileri açıktır. Siyasi emellerin yönetilen halkların hayatlarını derinden etkileyecek derecede politikalarla gerçekleştirilmeye çalışılması doğacak sorunlara gebe olguların oluşmasına zemin hazırladığı gibi var olan sorunları aşma çabasının arzulandığını da gösterir.

Yöneten ve yönetilen ikileminden bakıldığında gücü elinde bulunduran yöneten, “yönettiği” üzerinde birtakım haklara sahip olduğu düşüncesiyle uyguladığı politik hareketlere dair mübadele bir örnek olarak tarih sahnesinde var olur. Her iki yazar da siyasal faaliyetlerin ve bu faaliyetler sonucunda ortaya çıkan bazı durum ve olguların insan hayatı üzerindeki tesirini dile getirirken Türk ve Yunan siyasi yaşamı hakkında bilgiler de verir.

Mübadele-mübadil-siyaset üçgeninde vuku bulan olaylar, izlenimler, yaklaşımlar, eleştirel tutumlarla birlikte dönemin şartlarını dile getiren yazarlar genel bağlamda ortak noktada olmalarının yanında benzer toplumsal tepkilerin ve siyasal politikaların işlendiğini aktarırlar. Döneme ışık tutan eserler tarih sahnesinde yaşananları da ortaya çıkarmaktadır.

3.2.Sosyal Yapı ve Mübadelenin İki Eserde Karşılaştırılması

3.2.1. Mübadele Öncesinde ve Hazırlık Döneminde Toplumsal Durum

Savaşlar ile birlikte baskılara ve zulümlere ek olarak mübadele sorunuyla karşılaşan insanlar, göç ettikleri yerlerde de sorunlar yaşar. Özellikle Yunanistan’dan Anadolu’ya göç edenler, savaşmak zorunda kaldıkları bir ülkeden gelen halka karşı önyargılı olan bir toplumla karşı karşıya kalır. Ortaya çıkan durum karşısında yerli halk, söz konusu dönemlerde hiçbir bedel ödemeyen mübadillere dağıtılan malların

⁴⁰⁹ Tsolakidis, s.1.

ve yapılan yardımların yapılmasına çoğu kez itiraz eder. Çünkü sadece siyasi bir antlaşmayla vatanlarını terk etmek zorunda kalanlara karşı vatanlarını canı pahasına koruyan ve düşmandan kurtarmak için elinden geleni yapan bir milletin varlığı söz konusudur. Ancak zaman durumun hazmedilmesinde etkili bir araç olur. Özellikle yerli halkın çok bulunduğu alanlara iskan edilenler, sosyalleşmede belli bir süre sorun yaşasa da sonraki dönemlerde birey olarak toplumda yer edinir.⁴¹⁰

Toplumsal olayların başlangıcı çok daha öncelere dayansa da mübadele döneminde toplumsal olaylar sıkça karşılaşılan bir durum halini alır. Özellikle Anadolu'nun işgali ile iyice açığa çıkan bu olaylar toplumun yapısında değişimlerin yaşanmasına neden olurken bireyler, sosyal yaşamdan kopmalarını da beraberinde getirir. "Kapa çeneni Müslüman yardakçısı."⁴¹¹ sözüyle Gökçek, toplumun geldiği noktayı bir nevi özetler. Ayrıca yüzyıllardır dini hoşgörüyle yönetilmiş bir toplumda dine bağlı olarak dışlanmaların yaşandığı da gözler önüne serilir. Yine göç hazırlıklarının devam ettiği dönemde göç hareketine katılacak olanların diğerleri tarafından dışlandığı görülür. Sosyal bir olaya katılmak bir yana dursun evden dışarı adım atarken dahi tedirginlik yaşayan bu kişiler, vatanlarında düşman ilan edilmiş ve artık hiçbir hakkı bulunmaması gereken bir topluluğun üyeleri olarak kabul edilirler. Kızını, Müslüman bir aileyle evlendiren Gökçek'in kahramanlarından Vasili bile dost bildiği, kızını verdiği bu aileye yardım ederken toplum tarafından dışlanır:

Vasili aklında birçok soru evden çıkmış, çarşıya inmiş, Rena için alışveriş yapmaya çalışıyordu. Rumlar ona da tepkiliydi. Gün geçtikçe insanlardaki acıma hissi de kayboluyor içlerindeki o ilkel vahşet ortaya çıkıyordu sanki. Fırıncı Kostas'ın dükkanına doğru yaklaşıyordu ki arkasından gelen Yorgo'nun sesiyle irkildi:

*"Ooo yüklenmişsin yine erzakları, damadına taşıyorsun değil mi? Onlarla birlikte seni de sürecekle buralardan, dikkatli ol."*⁴¹²

İki yazarın benzer durumlardan bahsetmeleri her iki toplumda da aynı hadiselerin yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine yazarlar ötekileştirme serüveni gözler önüne sermiştir.

⁴¹⁰ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.164-167.

⁴¹¹ Gökçek, s.257.

⁴¹² Gökçek, s.176.

Farklı dinlere mensup çocukların okul sıralarında bulunduğu, gençlerin aynı tarlada yardımlaştığı, büyüklerin kendi dillerinde her iki kesime de dualar ettiği bir ortam yaşanan hadiseler neticesinde boyut değiştirerek nefret söyleminin hüküm sürdüğü toplumsal bir katman haline dönüşür. Yardımlaşmaların temiz duygularla vücut bulduğu sosyal çevrede siyasi aktörlerin getirdikleri savaşlar ve uyguladıkları politikalarla toplumsal ayrışmaların görülmesi, Türk ve Rum toplumunun bir arada yaşama umudunu köreltir.⁴¹³ Milliyetçilik düşüncesiyle değişen fikirler neticesinde dost kabul edilen iki farklı millet, yeni düzenin şartlarıyla gerçekleşen olaylardan etkilenerek dönüşüm yaşar. “Bu iki toplum, en azından 1922 yılına kadar çok iyi anlaşıyordu.”⁴¹⁴ diyerek yaşanan duruma ışık tutan Tsolakidis, her ne olursa olsun göç etmek zorunda olanlarla kalanlar arasında bir bağ olduğunu ifade eder:

(...) beni en çok etkileyen şey, onların Mübadele hakkında söyledikleri şu sözleriydi: ‘İyi buğdayımızı arpayla takas ettik.’ Demek istedikleri şuydu: Oraların tohum olan bizleri kovmuşlardı kovmasına ama, yerimize bilgisiz, kaba ve aksi soydaşları gelmişti. Kısacası, bizlerin yokluğu onlara çok koymuştu.⁴¹⁵

Sosyal değişim sürekliliğini koruyan ve devamlı gelişim gösteren bir süreçtir. Bu değişim bireylerin toplumsal durumlarına ek olarak iç ve dış tepkimelere göre şekillenmektedir. Doğada meydana gelen değişimler, savaşlar, düşünce sisteminde gerçekleşen farklılıklar, teknolojik gelişimler gibi pek çok unsurun ana rol oynadığı sosyal değişim süreci toplumların bakış açılarına göre olumlu ya da olumsuz bir durum haline dönüşür.⁴¹⁶ Sosyal olarak değişiklik gösteren toplumların ve bireylerin, kazanımlarında gördükleri farklılıklara tepkisiz kalamayarak kendilerini yeni bir yapılanma sürecine soktuğu dile getirilebilir. Söz konusu sosyal değişimin bir örneği de yukarıda örneklendirildiği gibi Türk-Rum toplumu içinde hayat bulur. Yazarlarımızdan Tsolakidis’in eserinde izah ettiği olayların benzeri Gökçek’in ifadelerinde de karşılık bulur:

⁴¹³ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, ss.41-58.

⁴¹⁴ Tsolakidis, s.234.

⁴¹⁵ Tsolakidis, s.398.

⁴¹⁶ Çağrı Erdoğan, “Sosyal Mübadele Teorisi Kapsamında Otel İşletmeleri Çalışanlarınca Algılanan Toplam Turizm Etkisi İle Turizme Verilen Destek Arasındaki İlişki”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Temmuz-2013, ss.21-22.

Çok zor günlerdi. Anlatacak ne çok şey var. Düne kadar kardeş gibi yaşayanlar ertesi gün birbirlerinin gırtlığına sarılmışlardı. Türklere ait okullar ve camiler kapatılıyordu. Rumlar, Türklerin evlerini talan ediyordu.⁴¹⁷

Sosyal alanda mekan değiştirme hareketleri öncesinde ve sonrasında görülen değişimler, mübadeleye karşı yaklaşımın nasıl olduğu ile de ilgilidir. Bu manada mübadele kapsamında olmayanların mübadil olabilme adına başvuru yaptıkları, hakeza mübadeleye katılmak zorunda olanların da bu durumdan kurtulmaya çalıştıkları görülür. Ayrıca iki ülkenin de mübadeleyi manipüle ettikleri belirtilir. Ülkelerine çokça hizmet etmiş, ülke çıkarları adına çalışmış ya da belli bir makama yükselmiş, ancak mübadele nedeniyle göç etmek zorunda kalmış olanların bu kapsam dışında tutuldukları bilinen bir gerçektir. Bu durumu tersi olarak da ülke menfaatlerine ters düşen birtakım kişilerin ya da ailelerin de gönderilmesi için çaba harcanır. Mübadele çerçevesinden bakıldığında vatanlarından koparılmak istenen halk için hayatlarını derinden sarsacak ve toptan değiştirecek bir değişime hazır olmadıkları görüldüğü gibi mübadeleden kurtulma adına ellerinden geleni yaptıkları da anlatılır.⁴¹⁸

Sosyal alanda ortaya çıkan böylesi bir mübadele sorunu ile nasıl baş edeceğini bilemeyen ya da çeşitli kaygıları bulunanların din ya da uyruk değiştirme yoluna dahi başvurdukları görülür. Tsolakidis, sosyal alanda gerçekleşen değişimlerin bireyin kendi 'ben'inde bile karşılık bulduğunu, yaşanan değişimlerin bireylerin öz kimliklerinde çatışmaları beraberinde getirdiğini anlatır:

(...) Yemini bozan Papaz, Patrik karşıtı bir grup eşliğinde ve söylentilere göre, Ankara ve İç Anadolu Bölgesi zenginlerinin de desteğiyle Patrikhane'ye karşı mücadele başlatmıştı. Mikrasya'da yaşayan tüm Hristiyan Rumları Türk-Ortodoks Hristiyan olarak adlandırmış ve bunların Mübadele'den ayrı tutularak Türkiye'de kalmaları için propaganda başlatmıştı.⁴¹⁹

Mübadeleden kurtulmak adına ellerinden geleni yapan, ortaya çıkan mübadele karşıtı söylemleri destekleyen bir toplumun çaresizce her türlü yolu denediği dönemde uyruk ya da din değiştirmelerin dışında başvurulacak pek çok yol vardır. Evlilikler bu söz konusu yollardan biridir. Mübadeleden ayrı tutulmak için

⁴¹⁷ Gökçek, s.308.

⁴¹⁸ İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, ss.50-51.

⁴¹⁹ Tsolakidis, s.17.

çocuklarını diğer dinden kimselerle evlendirenlerin olduğu bir toplumda daha önce de bu tür akitlerin olduğu bilinmektedir.⁴²⁰ Mübadele öncesi farklı dinlere mensup kişilerin evlenmelerine karşıt görüşlü sesler çıkmış olsa bile evlilikler, toplumsal bağdaşmayı sağlayan unsurlar açısından önem arz eden konulardandır. Bu evliliklerde ötekinin kimliğine sahip olmayı tercih edenler olduğu gibi kendi benlik ve değerlerini koruyanlar da vardır. Kültürel mirası taçlandırma adına yapılmış düğünlerle toplumsal birliktelik sağlanırken farklı dinden olanı kabul etmenin ne derecelerde olduğunu da ortaya koymuştur toplum. Ancak mübadeleye bu evliliklerin bir engel olmadığı görülür. Din kökeni dikkate alınan mübadelede Türk ya da Rum olmanın ikinci planda kaldığı söylenebilir. Eserinde farklı din ve uyruklardan kişilerin evliliklerine yer veren Tsolakidis, bu evliliklerden birinde “Lavrentia Türk olmuş...”⁴²¹ cümlesiyle uyruk değiştirmelere örnek verirken Gökçek ana karakterleri Sakuş ve Rena’nın evlilikleri tüm yaşanmışlıklarıyla gözler önüne serer. Müslüman Sakuş ile Ortodoks Rena’nın evlilikleri toplumda çatlak sesler olmasına rağmen kabul görmüştür. Ancak mübadele bu çiftin ayrılmasına neden olabilecek bir hadisedir. Tüm çabalara, yazışmalara, dilekçelere rağmen Sakuş’un Yunanistan’da kalması mümkün olmamıştır. Burada söz konusu durum aslında sosyal yaşamın getirdiği kabullenmeleri, uyumu, geleneksel toplum düzenini, sosyal eşitliği vb. ortaya koyarken mübadelenin bu değer yargılarını, tutum ve davranışlarını kırdığını, sosyal yaşamda getirdiği değişimlerin insan hayatına etkilediğini gösterir.

3.2.2. Mübadele Sırasında ve Sonrasında Yaşananlar ile Sosyalleşme Sorunu

Sosyalleşme, toplumun uyum içinde hareket etmesini sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Kendine toplumda yer bulmuş kişi toplumla birlikte şekillenerek kendine özgü davranışlar ortaya koyar. Böylelikle birey toplum kültürü başta olmak üzere birçok unsuru kolaylıkla benimsemeye başladığı söylenebilir. Düşünce, davranış, tutum ve hatta fikirlerin dahi toplumsal yapıya göre şekillendiği bir ortamda birey toplumsal uyum sürecini sosyalleşme ile aşar. Etkileşim süreciyle de

⁴²⁰ Dr. Fahriye Emgili “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyetinin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, *TSA / Yıl: 18 Özel Sayı, Sayı: 3, Ocak 2014*, ss.224-225.

⁴²¹ Tsolakidis, s.20.

toplumda kimlik edinen birey böylelikle toplumun bir parçası haline dönüşür. Toplumla bir bağ kuran birey toplumun değer yargıları, gelenek ve görenekleri ile yoğrulmuş kişidir. Sosyal kalıplara katılım ve sosyal uyum süreci ile birlikte var olma çabası sosyalleşmede önem arz ederken toplumsal birliktelik hayatı idame açısından hassasiyetle devamlılık gösterilmesi gereken konulardandır.⁴²²

Mübadele yapılacağı söylentilerinin yayılmasının ardından mübadelenin gerçekleşeceği tarihe kadar yaşanan değişimler mübadele ile birlikte belli bir süre devam eder. Değişimler yerini uyum sürecine ve kabul etme/ettirme dönemine bırakır. Uyum ve sosyalleşme konusu mübadil-yerli halk denkleminde çözüm bekleyen konulardandır. Bilinmedik bir diyarda yeniden hayat kurmaya çalışan mübadiller, toplumsal hareketlere karışırken çekimserlik gösterir. Sosyal bir birey olarak toplumda bir konum elde etmeleri gereken mübadiller için bu sürecin sıkıntılı geçtiği söylenebilir. “Sokağa çıkmaya korkuyordum çünkü herkes bir garip bakıyordu bize. Burada bizi kabul etmeleri uzun sürdü, ... Belki ben onlarla konuşsaydım, evlerine gitseydim daha çabuk kabulleneceklerdi, yapamadım...”⁴²³ ifadesiyle mübadillerin gözünden sosyal hayata bir bakış getiren Gökçek, söz konusu anlatımıyla sosyalleşmenin ve uyum sürecinin ikili ilişkiler ile ortak amaca yönelme isteği neticesinde var olabileceğini belirtir. Ayrıca tek taraflı atılan bir adımın bu durumun gecikmesinde etkili olduğunu aktarması bakımından da genel bir kanıyı dillendirir. Yine buradan hareketle nüfus mübadelesi dönemi esas alındığında göçe tabi olanların birçok noktada sosyalleşme etkinliğine katılmasının önemli olduğu görülür. Ayrıca belirtilmelidir ki mübadele sırasında sosyalleşme sürecinin yapılan araştırmalar temel alındığında yolculuk sırasında özellikle istasyon ve limanlar ile taşımayı gerçekleştirecek ulaşım araçlarında çokça yapıldığı söylenebilir.

Mübadillerin üstesinden gelmeleri gereken sosyal olaylardan biri hırsızlık, gasp gibi günümüzde *yüz kızartıcı suçlar*⁴²⁴ olarak görünen hadiselerdir. Söz konusu durumların oluşmasında ülkelerin asayiş birimlerinin yetersiz kalmaları etkilidir.

⁴²² Enver Özkalp, *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2004, ss.77-78.

⁴²³ Gökçek, ss.328-329.

⁴²⁴ Selman Dursun, “Yüz Kızartıcı Suç Kavramı”, *Polis Dergisi*, Sayı: 36, Temmuz-Ağustos-Eylül 2003, ss.441-447.

Ayrıca savaştan çıkmış iki ülkeye mübadele öncesinden de göçlerin olması ve ülkelerin bu göçmenler için gerekli tedbirlerin alınmasında geç kalmaları bu tür olayların yaşanmasında tetikleyici olur. Göç eden kişilerin yeni yerlerde işsizlik, barınma, sağlık gibi konularda hayal kırıklığı yaşamaları, istenmeyen olayların meydana gelmesine neden olur.⁴²⁵ Tsolakidis, toplumu derinden etkileyen yüz kızartıcı olsun olmasın pek çok suçun bu döneme damga vurduğunu aktarır. "... çok iyi bilinen iki hırsız da yakalanmıştı."⁴²⁶ cümlesiyle birlikte toplumda pek çok soruna tekabül eden olayların var olduğunu Tsolakidis yine ifade eder.

Benzer hadiseler Yunan coğrafyasında da söz konusudur. Özellikle mübadillerin göç hareketleri ile yolculuk serüvenine başlamaları sırasında yollara düşen mübadiller soygunlar, yağmalamalar, çetecilik faaliyetleri gibi bir dizi toplumsal olaylarla baş etmek durumunda kalırlar. Yol kesmelerin, tecavüzlerin yaşandığı bu olumsuz toplumsal durumlar, mübadillerin hayatlarında kapanmayacak yaralar açar.⁴²⁷ Yıllar geçmesine rağmen mübadillerin hatıralarında karşılaştıkları kötü hadiselerin izlerine rastlamak mümkündür. "Çeteler küçük köylere saldırıp, kadın çoluk çocuk demiyor, limana doğru giden insanlarımızın yolunu kesip, neleri var yok zorla alıyor. (...)"⁴²⁸ ifadesi Gökçek'in çetelerin faaliyetlerinin ne boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Mübadele döneminde meydana gelen bu tür üzüntü veren hadiseler, mübadiller açısından baş etmeleri gereken sorunlara ek bir durum olarak var olur.

Türkiye'de ve Yunanistan'da mübadele antlaşmasıyla ilgili çalışmaların yoğun bir şekilde devam ettiği dönemde mübadil sayılan insanların karşılaştıkları olumsuz hadiseler işlenen suçlarla son bulmaz. Belirtildiği gibi mübadele için yolculuk serüveninin tamamlanması ve gerekli işlemlerin yapılması lazımdır. Yolculuk serüveni, mübadillerin sosyal yaşamında derin izler bırakan bir süreç olur. Savaşlarla birlikte yoğunluk kazanan göç hareketleri mübadele söylentilerinin dolaştığı

⁴²⁵ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1991, s.18.

⁴²⁶ Tsolakidis, s.409.

⁴²⁷ Herkül Millas, *Göç- Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.16, 60, 83, 86, 118.

⁴²⁸ Gökçek, s.222.

günlerde iyice artar. Özellikle iki ülke arasındaki kara sınırı düşünüldüğünde gemiyle göçmenlerin taşınması adına birtakım atımlar atılır. Limanlar mübadele döneminden önce insan kitlelerine ev sahipliği yapmaya başladığı daha önceki bölümlerde belirtilmiştir.

Mübadele çalışmaları sonunda göç edeceklerin taşınmasına ilk olarak limanlarda bulunanlardan başlanmasına karar verilir.⁴²⁹ Çünkü buralarda tam bir insanlık dramı yaşanmaktadır. Binlerce göçmen, sahil kesiminde taşların, kumların üzerinde dahası boş buldukları alanlarda yatacak/barınacak yer ararken bir yandan da açlık ve susuzluk gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için çabalarlar. Ayrılmak zorunda kaldıkları yerlerde belirli bir toplumsal sınıfa ait olan ve belli itibarı bulunan bu insanlar, şimdi bir umutla ancak acınası bir durumda kendilerini götürecek gemiyi beklemektedirler.⁴³⁰

“Selanik Limanı’na girdiğimizde gördüğüm manzarayı anlatmak için ne benim dilim yeter ne de burasının dili, hiçbir sözcükle ve hiçbir dilde anlatamam o gördüklerimizi...”⁴³¹ Gökçek’in eserinde yer alan bu cümle limanlardaki durumun ne denli üzüntü verici olduğunu aktarmasının yanında buralarda meydana gelen sorunları da dile getirir:

Selanik Limanı’ndan kalkan buharlı katamaran gemilerine insanlar balık istifi gibi sığmaya çalışıyor, bu yüzden limanlarda sık sık kavga çıkıyordu. Sokaklarda, limanlarda, çadırlarda kimin kiminle kavga ettiği belli olmuyordu. Bazen Rumlar kendi içinde çatışıyor, bazen Türk ve Rum haklı birbirine giriyor, bazen de Türkler gemiye binme esnasında dövüşüyordu. Yiyecek ve konaklama ücretleri arttıkça artıyor, bu yüzden çıkan kavgalar da cabası oluyordu.⁴³²

Limanlarda vuku bulan bu tür istenmeyen durumlar gemilerde daha vahim hale dönüşür. Nefes almakta dahi zorlanacak şekilde gemilere alınan göçmenler, yanında götürmek istedikleri eşyalarla durumu daha da vahim bir hale getirir. Kimi zaman güvertede kimi zaman kamarada kimi zaman da ambarlarda –ki yolculuk edecekleri

⁴²⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.321.

⁴³⁰ İskender Özsoy, *Ah Vre Memleket*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, ss.15, 23, 44

⁴³¹ Gökçek, s.268.

⁴³² Gökçek, ss.273-274.

yer, ödedikleri miktara göre değişmekteydi- yolculuk etmek durumunda kalan kişiler için yurtlarını terk etmenin acısına bir de kötü ulaşım yoluna katlanmak düşer.⁴³³

Oldukça yoğun bir kafiye ev sahipliği yapmak zorunda kalan gemilerde yaşanan dramlar ise içler acısıdır. Tsolakidis, mübadeleden çok sonraları ziyarete gelen yaşlı bir kadının gemide yaşanan dramlara dair anlattıklarını okurlarına aktarır:

Üçüncü gün güneş yine doğdu, sonra yine akşam oldu; Pire'ye yaklaştığımızı haber aldık. Birden bir kargaşa yaşandı... Bir papaz ishalden gitmiş... Sonra ikinci bomba patladı: papazın karısı da aynı sebepten ölmüştü! Hepimizi bir korku sardı... Kolera mı? Bütün mürettebat alarına geçti... Kaptan soğukkanlılığı elden bırakmadı. Ölümlerin denize atılması ve yolcuların karantinaya alınması yönünde emir verdi... Cenaze töreni bir tahtanın üzerine yatırılmış ve sarılıp sarmalanmış iki cesedin denize atılması yoluyla gerçekleştirildi. Yolcular ağladılar...⁴³⁴

Gemilerde yaşanan ölümler, salgın korkuları, aileden ayrı düşme endişesi gibi olaylar mübadillerin psikolojilerini olumsuz etkiler. Kendilerini bekleyen hayatın nasıl olduğuna dair en ufak bir fikirleri bulunmayan mübadiller için bu yolculuk bir nevi bilinmeze yapılan yolculuktur.

Gökçek eserinde mübadeleye zorunlu katılan kahramanlarının yolculuk sırasında ne kadar zor bir süreç geçirdiklerini, gemide yaşanan ölümler ile trajedileri, hastalık ve salgın korkularını hatta ana karakterlerinden Sakuş'un annesi Zehra Hanım'ın gemide ölmesi ile denize atılmasını dile getirirken verdiği örneklerden belki de en korkunç olanı ve insanın yüreğini dağlayan bir kız ve annesi ile ilgili olanıdır:

Sakuş, biz uyurken ara sıra kamaradan çıkar, biraz dolaşır dönerdi... Biraz hava almak için güverteye çıktığında küçük bir kız görmüş, annesinin cansız bedenine yapışmış, kızı bir türlü alamamışlar üzerinden. Görevliler gelmiş zor koparmışlar kızı annesinin boynundan. Kadına tıpkı Zehra Hanım'a yaptıkları gibi uzun demir çubuklar bağlayarak atmışlar denize. Kız da görevlilerin ellerinden kurtulup annesinin arkasından atlamış, tutamamışlar. Kızın arkasından ağlayanlar, küfredenler, bayılanlar... Ah vre! İki kıyı arasında ne canlar yitip gitti, ne ocaklar söndü.⁴³⁵

Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesinde yaşanan olaylar karşısında ortaya pek çok tepki çıkar. Söz konusu hadiselerin basında yer

⁴³³ Bkz: İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴³⁴ Tsolakidis, s.379.

⁴³⁵ Gökçek, s.308.

bulması ve böylelikle daha çok kişinin olaylardan haberdar olması ile yaşananlara tepki çıkı gibi büyür.⁴³⁶

Gazetelerin dönemin şartlarında en etkili iletişim araçlarından olduğı esas alındığında toplum üzerindeki etkisini hangi boyutlarda olduğı daha kolay idrak edilebilir. Gökçek de eserinde mübadele kapsamında bulunan göçmenlerin insanlık dışı bir yolculuk sürdüğünü dönemin gazetelerinden Yeni Adana Gazetesi'ndeki şu haberiyle destekler:

Yunan zulmünden kurtulup gelen zavallı insanlarımızın hal ve vaziyetleri yürekleri yakacak derecede sefil ve perişandır. Günlerce aç bir halde deniz üstünde kalan bu bedbahtların açlık ve hastalık yüzünden on yedisi ölmüştür. Dört bin kişi bir vapura tıklır ve günlerce kimsesiz aç bırakılırsa hastalık ve ölüm baş göstermez de ne olur? Bu vapurdan önce İsmet Paşa vapuru ile gelen beş yüz on altı nüfus Ceyhan'a indirilmiş daha sonra fikir değiştirilerek bunlardan yüz kırk kadarını Yumurtalık ve Karataş'a sevk emri verilmiştir. Kattıklarla yapılacak sevkiyatın tehlikesini bir an olsun düşünmek yok mu?⁴³⁷

Ortaya koyan bu haber her iki toplumda mübadele karşısındaki olaylara sessiz kalmamaları bakımından önemlidir. Eserinde söz konusu haberi veren Gökçek de mübadillerin taşınma sürecine dair benzer hadiseleri ve konuyla ilgili ortak görüşlerini belirtmişlerdir.

Taşınma işlemleri sırasında mübadillerin yaşadıkları sorun bir limandan diğerine vardıklarında son bulmaz. Gelenlerin karantinaya alınarak sağlık taramasından⁴³⁸ geçirildikten sonra bazı kamu kuruluşlarından ve ahaliden kiralanan binalarda hazırlanan misafirhanelerde üç günden fazla olmamak üzere konaklamaları daha sonrasında iskan edilmeleri⁴³⁹ söz konusudur. Mübadillerin bazen süreç uzasa da üç günlük misafirhane döneminde yüzleşmek zorunda oldukları sorunlar ise hiç de hafife alınmayacak derecededir denebilir. Tsoladikis, yaşlı bir kadının hatıralarından karantinaya dair yaşananları şu şekilde aktarır:

⁴³⁶ Konuya dair örnek bir çalışma için: Seydi Vakkas Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-İ Efkâr Örneği", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 11, Sayı: 27, 2014, ss.83-102.

⁴³⁷ Gökçek, s.316.

⁴³⁸ Bkz: Seçil Karay Akgün ve Ernk. Öğr. Gör. Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, ss.12-32.

⁴³⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.58-66.

(...) Emirlere uyarak soyunduk ve kıyafetlerimizi yanımıza alarak, dezenfekte edilmek üzere götürüldüğümüz fırınının yolunu tuttuk. Fırından yoğun dumanlar çıkıyordu ve bir koku var: BORİK ASİT. Oraya varınca bir an duraksadık. Bizi kaptıkları gibi oturtular ve tıraş makineleriyle kafalarımızı kazımaya başladılar. Köpek tıraşı için kullanılan, ayaklı makinelerdi bunlar. Kadınlar ağlıyor; genç kızlar karşı koyarak, tırnaklarıyla mürettebatın üstünü başını yırtıyor; erkekler ise küfrediyordu...⁴⁴⁰

Limana varır varmaz karantina bölgesinde alınan Türk mübadiller için de farklı bir olay yoktur. “Etrafındaki manzara öyle iç karartıcı ve kötüydü ki. İtişip kakışan insanlar, tepesinde cayır cayır yanan güneş, altına işeyen ve avazı çıktığı kadar ağlayan çocuklar, oradan oraya koşuşturan adamlar, ağlayan kadınlar...”⁴⁴¹ sözleriyle yaşanan manzarayı tasvir eden Gökçek, “...banyo yapmaları ve temizlenmeleri sağlanmıştı.”⁴⁴² ifadesiyle karantinada yaşananlar hakkında ipucu verir.

Nüfus mübadelesi nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanların limanlarda karşılaştıkları sahnelerin kendilerini ne denli yaraladığını mübadillerle yüz yüze görüşmelere dayandırılarak hazırlanan çalışmalarda görmek mümkündür. Ancak geldikleri toplumda belli bir sosyal statüye sahip insanların çözüme kavuşturmaları gereken önemli bir konu vardır: Anarşist, cani, casus olmadıklarını kanıtlamak.⁴⁴³ Mübadele sürecinde baş etmek zorunda kaldıkları sorunlar yetmezmiş gibi mübadillerin bir de kendilerini söz konusu ithaflardan temizlemeye çalışması kendilerinin yaşadığı psikolojik ve sosyolojik travmaları göstermesi bakımından önemlidir. Tüm bu travmalara da her iki yazarımızın anlatımında rastlamak mümkündür.

Yunanistan geçmiş dönemlerde gördüğü yardımları mübadele kapsamında da görmesi süreci daha sistemli halletmesine katkı sağlar. Özellikle Avrupa’dan gördüğü maddi yardımlarla kendisine sağlanan kredileri etkin bir şekilde kullanan Yunanistan, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı esas alındığında kısa sürede başarılı bir süreç geçirdiği belirtilir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde gelen göçmenlerin özellikleri dikkate alınmadan yerleştirilmelerine ek olarak hükümetin

⁴⁴⁰ Tsolakidis, s.379.

⁴⁴¹ Gökçek, s.317.

⁴⁴² Gökçek, s.320.

⁴⁴³ Bkz: *İşkân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, ss.21-22.

fuzuli işgaller karşısında sessiz kalması ile yolsuzluk ve rüşvetlerin önüne geçememesi, iskan politikasının başarısızlıkla sonuçlanmasını beraberinde getirmiştir.⁴⁴⁴

Her ne kadar yardımlara başvurmuş olsalar da Türkiye'nin topraklarında gerçekleşen savaşlar nedeniyle çoğu yapının zarar görmesi ile Yunanistan'ın gelen göçmen sayısının nüfusunun dörtte birine denk gelmesinden ötürü iskan çalışmalarında zaman zaman noksanlıkların yaşandığı görülür. Bakıldığında gelenlerle yerli halk arasında ortaya çıkan bazı problemlerin –kısmen yerliler kısmen gelenlerin suçlu olmasının dışında- devlet eliyle yapılan yerleştirmeler nedeniyle olduğu ve bu sebepten ötürü de iskan çalışmaları kapsamında devletin suçlandığı görülür.⁴⁴⁵

Mübadil kahramanları ile Gökçek, kahramanları çerçevesinde devlet eliyle yapılan yardımları aktarır. Misafirhanelerde bulunan komisyon görevlileri bir an önce iskan işlemlerinin gerçekleşmesi için uğraşmaktadır. Zaten mübadiller de misafirhanedeki kötü şartlardan kurtularak olabildiğince kısa sürede başlarını sokacak kendilerine ait bir evlerinin olması için çabalarlar. Verilen evlerin durumu ile ilgili bilgiler veren Gökçek, mübadillerin barınmak için verilen evleri birtakım tamirattan geçirmeleri gerektiğini kahramanların ağzından şöyle aktarır:

“(...) Bu eve geldiğimiz ilk günü hatırlıyorum. Camları kırılmış, sıvaları dökülmüş, içeride ne varsa yağmalanmış, her yer kazılmış. Gidenlerin bahçeye altın gömdüğünü duymuşlar, bizimki de dahil bütün evlerin bahçelerini kazarak, döşemelerini sökerek derin çukurlar açmışlardı. Hükümet biraz derleyip toplamış, çukurları kapatmış, çatıyı aktarmıştı. Büyükbabanız canla başla çalıştı.”⁴⁴⁶

Evlerin hali gören ve tamiratıyla uğraşan mübadiller kendilerine verilen bağ ve bahçelerin işleriyle de uğraşırlar. Köklerinden koparılan, bulundukları yerde belli bir yaşamı, geliri ve malı bulunan mübadiller, kendilerine gösterilen yerlerdeki taşınmazların tapularını uzun süre alamazlar. Onca çabaya ve çalışmaya rağmen kendileri adına güvence olacak taşınmazları üstlerine alamamaları da mübadillerin

⁴⁴⁴ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss.232-252.

⁴⁴⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.240.

⁴⁴⁶ Gökçek, s.328.

devlete olan güvenlerini sarsan bir durumdur denebilir. “Evimizin tapusu yıllarca alamadık, portakal bahçelerinin de tabii. Devlet bize evi vermişti; ama onlara borçlanmıştık.”⁴⁴⁷ ifadesiyle Gökçek, mübadil yaşamında karşılaşılan devlet kökenli sorunları gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan Yunanistan’da Cemiyet-i Akvam ve Yunan hükümetinin anlaşması sonucunda kurulan Göçmen İskan Komisyonu gelen göçmenler hakkında söz sahibi olan tek yetkili özerk merciidir. Komisyon çalışmalarına göre göçmenlerin ihtiyaçları karşılandığı gibi kurulan yeni yaşam alanları ile de barınma sorunu halledilmeye çalışılmıştır.⁴⁴⁸ Baraka şehirlerle gelenlerin iskan edilmesine çalışılmasına rağmen bu alanların yeterli verimlilikte olmadığını bizzat bu yerleşim alanlarında belirli bir süre kalmak zorunda olan Tsolakidis şu ifadeleriyle anlatır:

Memlekete, asırlar vatanımız olan yere, büyük bir hevesle geldik. Tabii, bu heves 24 saat sürdü! Bazılarımızı bir heyet devraldı; oraya buraya dağıldık, itilip kakıldık... Barınak niyetine bize birkaç çadır verdiler. “Çingene yaşantısı hakkında fikir edinelim” dedi annem. Konik şeklinde, pek romantik, pek hoş bir çadırdı bizimkisi. İhtiyacımızı gördüğümüz yer de pek konforluydu doğrusu! Yani, susuz ancak havadar olan bol güneş alan açık hava tuvaletimiz... “Doğal yaşam” dendi alaycı bir şekilde.⁴⁴⁹

Mübadiller kendilerine sorulmadan, hükümetlerin anlaşmasıyla katılmak zorunda oldukları mübadele nedeniyle tüm bu kötü durumu yaşamak durumunda kalmışlardır. Asırlardır yaşadıkları toplumdan dışlanmaları, ardından gelen taşınma işleri, karantina ve iskan süreci ile mübadiller psikolojik açıdan çöker. Geldikleri ve artık yeni kurdukları yaşamı burada devam ettirmek zorunda olmaları dışında yerli halkla yaşadıkları sıkıntılar da yaşananların cabası olarak karşılırlarına çıkar.⁴⁵⁰

Yaşanan olumsuz olaylar mübadillerin hayatlarına etki ettiği gibi yerlilerin de yaşamında değişimlerin oluşmasına neden olur. Acıların ve kayıpların bu dönemde çok olması bireylerin travma yaşamalarına kaynaklık eder. Sindirilmesi güç bir durum karşısında fiziksel ve ruhsal olarak bireyi tehdit eden travma, büyük çaplı

⁴⁴⁷ Gökçek, s.329.

⁴⁴⁸ Eftihia Voutira, “Yunanlılar, Öteki Yunanlılarla Karşılaştığında Günümüz Yunanistan’ı Bağlamında Yerleştirme Politikası Meseleri”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.230-236.

⁴⁴⁹ Tsolakidis, s.349.

⁴⁵⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, ss.239-253.

olaylar ile toplumsal bir hale dönüşerek doğrudan ya da dolaylı bir şekilde toplumun tamamını esir alır.⁴⁵¹ Mübadele öncesinde ve sonrasında yaklaşık iki milyon kişinin göç ettirildiği bir olayda iki ülkede de toplumsal travma görülmesi normal bir süreç olarak ifade edilebilir. Özellikle tüm bu süreci göğüslemek zorunda kalan mübadiller açısından bakıldığında yaşamları boyunca unutamayacakları olaylara şahit olmaları hafızalarında ne denli acıların var olduğunun anlaşılması noktasında “ötekilere” fikir veren bir durumdur.⁴⁵² Mübadiller yıllar geçmesine rağmen o günleri hatırlayacak her şeyi hatıralarında tutmaya özen gösterdiği gibi aynı zamanda bazı özel denebilecek eşyaları yanlarına alarak geldikleri yerlerden kopmamaya çalıştıkları görülür. Gökçek’in ana karakterlerinden Rena için de durum böyle olur. Aslında Rum olan Rena kocasının peşinden Anadolu’ya gelir. Ancak hatıralarını taze tutmasını sağlayacak eşyaları da alır:

Hani odamda paslı bir anahtar vardı, duvarda asılıydı, birkaç kez sormuştun bu nedir diye, sonra senin hamile kalman için dua edip Meryem Ana ikonasının boynuna asmıştım onu. O anahtar Yanya’daki evimizin anahtarıydı kızimu. Evden çıkarken son anda alıp koynuma sokmuştum, buralara gelene kadar koynumda taşıdım. Yaşadığımız her acıya, her sevince bizimle birlikte tanık oldu. Sahip olduğum en değerli şey o.⁴⁵³

Acıların eşyalarla tazeliği koruduğu bir ortamda mübadillerin yaşanan olayları hazmetmesinin kolay olmadığı söylenebilir. Anılarla birlikte açılan konularla geçmişlerindeki hüznü dolu günlere geri dönen mübadiller, kaç yaşında olurlarsa olsunlar anlatımlarında hala o dönemdeki kişiler olarak var olurlar. Gökçek’in kahramanında görülen vatan hasretine benzer bir durum kendisi de mübadil olan Tsolakidis’te de görülmektedir. Tsolakidis de doğup büyüdüğü topraklara geri dönme şansı bulduğunda o günlere duyduğu özlemi ve hüznü gözler önüne serer:

Altmış beş yıl sonra Flaviana’yı ziyaret ettiğimde, Mustafa ile ikiz kız kardeşlerin evini boşuna aradım. Evin bulunduğu arsayı tespit etmekte bile zorlandım. Her şeyi yok eden zaman, bu evi de yok etmişti.

Varolmayan konağın varolmayan kapısını hayali olarak öperek oradan ayrıldım.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ A. Senem Çopur ve A. Dicle Gencer” Toplumsal Travma” PDB Kişisel Gelişim Yazıları, Güz 2015, s.2.

⁴⁵² Bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, a.g.e. ss.341-350.

⁴⁵³ Gökçek, s.307.

⁴⁵⁴ Tsolakidis, s.520.

Mübadillerin yıllarca kendi benliklerinde acı hatıralar olarak kalan mübadelenin toplumsal olayların hangi boyutlarda ve ne tür etkilerinin olabileceğini göstermesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

Mübadillerin yeniden hayat kurma ve yaşamı idame ettirme noktasındaki çabalarının yanında sosyal birey olma adına attıkları adımlarla toplumsal birlikteliği sağlamaya çalıştıkları görülür. Uyum sorunu, dışlanma, ötekileştirilme gibi birçok sıkıntıyla baş eden mübadiller için asimile olmamak dikkat edilmesi gereken detaylardan biri olarak var olabilir bir durumdur. Ancak toplum içinde görülen farklılıkların sonraki nesiller nezdinde yavaşça ortadan kalktığı belirtilir. Yıllar içinde toplumsal uyum ile birlikte teknolojik gelişmelerinde de etkisiyle günümüzde var olan global toplum yapısı kültürel değerlerin kaynaşarak yeniden şekillenmesinde etkili olabildiği gibi baskın kültürün yüceldiği ve ezilen kültürün yok olduğu bir ortam sunar. Devletler kültürel çeşitlilikle baş etmenin yollarını ararken bireyler popüler olanın çevresinde toplanır.⁴⁵⁵

Mübadile nedeniyle göç etmek zorunda kalmış ve bir ülkeden diğerine geçiş yapmış bir topluluğun yıllar içinde asimile olması olağan bir durum olarak karşılanabilir. Ancak Tsolakidis, hangi durum söz konusu olursa olsun asimilasyonun tümünden gerçekleşmeyeceğini, kaynaşmanın sadece değişiklikleri beraberinde getireceğini savunmaktadır:

Günümüzdeki yoğun ve kolay iletişime rağmen, halkların asla asimile olmayacağına inanıyorum. Belki birbirleriyle kaynaşırlarsa, düşünce tarzlarında bir miktar değişiklik olabilir. Komple demiyorum; sadece bir miktar (...)⁴⁵⁶

Mübadiller açısından toplumsal uyum ve asimilasyon sürecine bakıldığında ilk ve ikinci kuşak mübadillerin sosyalleşme adına her türlü adımı attığı söylenebilir. Bu adımlar bazen kendi istekleri bazen de devlet zorlamasıyla olur. Milliyetçilik akımı sonrasında bir bir kurulmaya başlayan ulus devletler sınırları içindeki azınlıkların kendi milli değerlerine ve kimliklerine entegrasyonu konusunda birçok çalışmada bulunmuştur. Yeniden bir ulus kurma çabası olarak da görülebilen bu durum ülke

⁴⁵⁵ Mustafa Kemal Şan ve İrfan Haşlak, “Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 1, 2012, ss.29-54.

⁴⁵⁶ Tsolakidis, s.442.

içindeki farklı mensupların genel ile bütünleşmesine dayanan bir yaklaşımı içerir. Türkiye’de de zaman zaman var olan süreç Türklük çatısı altında bazı tedbir ve politikaların uygulanmasıyla hayat bulur. Özellikle “Türkçe” konusunda hassasiyet gösterilmesi ve Türkçe dışındaki dillerin resmi statüde yasaklanması atılan adımlardan bazılarıdır.⁴⁵⁷

Türkiye’ye göç eden mübadiller, savaştan yeni çıkmış ve milliyetçilik düşüncesinin hüküm sürdüğü bir toplumda kendilerine yer edinmeye çalışırlar. Geldikleri ülkedeki kimliklerini bir yana bırakarak göç ettikleri topraklarda yeni kimliklerini elde etmek ve topluma kabul ettirmek için çokça çaba verirler. Türklüklerinin yeni toplumlarında uzun süre tartışılması ve bu nedenle pek çok sorun ortaya çıkması mübadiller için kimlik kazanım sürecinin güçlüklerle tamamlanmasını da beraberinde getirir. Mübadeleden yaklaşık on yıl sonra 1934 yılında soyadı kanunu ile birlikte öz Türkçeye dönüşün sinyallerinin verilmesi üzerine mübadillerin hüviyetlerinde yazacak olan kişisel bilgilerinin dahası isim bölümünün özenle seçildiği aktarılır. En az yerliler kadar Türk oldukları ve tam anlamıyla yeni vatanlarına bağlı olduklarını gösterme adına kanun dahilinde seçilen isimlere özen gösterirler.⁴⁵⁸ Gökçek’in eserinde mübadele nedeniyle Anadolu’ya göç eden kahramanlarının seçtiği isimler de bu noktadan bakıldığında manidardır:

Soyadı kanunu çıktığın heyecanla gelmişti eve, karısının gözlerine bakıp, “Bundan böyle adım İsa, bu isimle beni çağırmak hoşuna gider dedim. Beğendin mi? Beğenmek mi? Beğense ne olacak ki, her şeyini kaybetmişti zaten, şimdi de sıra isimlerine mi gelmişti? Hiç sesini çıkarmadı. Dudaklarını belli belirsiz bir gülümseme yerleşti... Arkasını dönüp tam çıkacaktı odadan, döndü: “Ya benim adım?” “Senin adın Havva.”⁴⁵⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi mübadiller çoğu şeylerini kaybetmiş bir topluluk olara görülebilir. Savaşlar, toplumsal olaylar, siyasi çekişmeler, denge politikaları, ikili ilişkiler derken mübadillerin sosyal yaşama adaptasyonunun nasıl bir zaman dilimini kapsadığı az çok anlaşılabilir bir yapıya kavuşur. Kimlikleri değişmiş, adları unutulmuş bir kesimin sosyal alanda birey olarak var olmasının zorluklarını yaşayan

⁴⁵⁷ Mesut Keskin “Asimilasyon Politikasının Nesiller Üzerindeki Etkisine Bir Örnek”, *II. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*, 20.09.2013, s.2.

⁴⁵⁸ Bknz: Samim Akgönül, “1923 Türk Mübadilleri Örneği Soyadları Yoluyla Kimliğin Meşrulaştırılması”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 30 Ocak 2010.

⁴⁵⁹ Gökçek, s.119.

mübadiller, yıllar geçmesine rağmen acılarını taze tutmuşlardır. Gökçek ve Tsolakidis'in eserlerinden yola çıkarak biri mübadil kuşağından ve diğeri mübadil olan yazarların iki ülkedeki sosyalleşme sürecinin ve toplumsal birliktelik serüveninin hangi katmanlardan geçtiği gözler önüne serilir.

Tsolakidis çalışmasında hayatını konu almış bir yazar olması bakımından olayların birincil ağızdan anlatılması, eserde kurgulanan bölümlerin daha az bir yer kaplamasını sağlamıştır. Bu bağlamda mübadele sürecinin birey-toplum ikileminde yansımalarının daha iyi aktarıldığı söylenebilir.

Gökçek ise ailesinin hayatını aktardığı kitabında kendisinin de eserinin sonunda belirttiği gibi kurguya ağırlık vermesi yaşanan olayların yetiştiği toplumla yoğrularak ortaya bir sentez çalışma koyduğu belirtilebilir. Bakış açısı ne olursa olsun her iki yazarında da çalışmalarında mübadil toplumsal yaşamını en gerçekçi haliyle ifade etmeye çalıştıkları ortadadır.

3.3.Ekonomik Yapı ve Mübadele Kapsamında Her İki Eserin Karşılaştırılması

3.3.1. Mübadelenin Türkiye'deki ve Yunanistan'daki Ekonomik Boyutu

1923 yılında Türk ve Yunan hükümetlerinin fikir birliği sağladıkları nüfus değişimi hakkında resmi bir adım olan mübadele antlaşma ile her iki devlet de azınlıklarının bir bölümünün ülke topraklarının dışında tutulmasına neden olduğu genel bir görüşür. Mübadele fikrinden önce gerçekleşen savaşlar hem yönetim kademesinde siyasi çalkantıların yaşanmasını beraberinde getirirken hem de ülke sınırlarında yaşayan halkların maddi açıdan zorlanmasına neden olur.

Yunanistan açısından -siyaset alanındaki durum hakkında yazılmış daha önceki konularda bahsedildiği gibi- 1920'li yılların siyasi otorite konusunda ciddi sorunların yaşandığı bir dönem olması ve darbelerle sürekliliği olan bir devrim haline dönüşen hükümet kurma girişimleri mübadele döneminde ekonomi alanında Yunanistan'ın büyük zorluklarla karşı karşıya kalmasında etkili olur. Anadolu'dan gelen göçmenler

kadar Bulgaristan ve Rusya'dan da mülteci girişlerinin yaşanması Yunan ekonomisinin ağır darbeler almasına neden olur.⁴⁶⁰

Gelen göçmen sayısı ve öncesinde yaşanan savaşlarla birlikte Yunanistan'da ortaya çıkan iktisadi problemlerin yansımaları toplumun her kesiminde görülebilir bir durumdur. Ülkenin her yerinde sefalet içinde hayat geçiren ve karınlarını doyurup başlarını sokacak bir yer arayan göçmenlere rastlamak mümkündür. Gökçek de bu doğrultu da görüşlerini dile getirirken Yunanistan'daki ekonomik durum anlatarak toplumun içinde bulunduğu olumsuz şartları gözler önüne serer:

Savaş ekonomisi ve savaşta büyük bir yenilgiye uğramaları ile maddi, manevi tükenmiş olan Yunan Hükümeti, Anadolu'dan akın akın gelen Rumlara barınacak yer gösteremiyor, yiyecek ve giyecek veremiyordu. Anadolu'dan kaçan yaklaşık bir milyonun üzerindeki mülteci kiliseleri, okulları neredeyse doldurmuştu. Göçmenler üstleri başları paramparça, yalınayak ve aç sokaklarda yatıp kalkıyordu. Geceleri yerli halkın kapılarını çalarak bir parça ekmek ve biraz ısınmak için yalvarıyorlardı. Bazı göçmenler oralarda yaşayan Türklerin evlerinin kapılarını kırarak zorla giriyor ve sığınmaya çalışıyordu...⁴⁶¹

Yunanistan bu dönemde olayların daha fazla dramatikleşmesini engellemek adına kendi himayesi altında bulunan ve göçmenlerin her türlü ihtiyacının karşılanmasından sorumlu olan Mültecilere Yardım Fonu'nun yetersiz kalmasından ötürü Milletler Cemiyeti'ne başvuruda bulunarak göçmenlerin durumuyla ilgili dış mercilerin yardımlarını ister. Milletler Cemiyetinin Yunanistan'ın taleplerini geri çevirmeyerek Mültecilere Yardım Fonu'nun yerini doldurması koşuluyla bağımsız olarak süreci devam ettirecek Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nun faaliyete geçmesine karar verildiği daha önce konuya dair bölümde verilmiştir.

Yunanistan kurulan komisyonla göçmen konusundaki yetersizliğinin önüne geçmeye çalışmış ve dış güçlerin yardımıyla göçmenler hakkında daha sistemli bir yol izlenmesinin önünü açmıştır. 1930'a kadar varlığını sürdüren komisyon, göçmenler üzerinde söz sahibi olan tek güçtür. Çalışmaları sürecinde yaklaşık 19 milyon poundluk kredi sağlamasına ek olarak göçmenlerin normal yaşam standartlarına bir an önce ulaşmaları adına pek çok önemli karar alır. Ayrıca ülke

⁴⁶⁰ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, Gn.Kr.Yayınları, Ankara, 1986, s.247 .

⁴⁶¹ Gökçek, s.159.

genelinde göçmenlerin barınma sorununu toptan halletmek için birçok köy ve mahalle kurulmasında etkili olur.⁴⁶²

Mübadelenin ekonomik yansımaları Türkiye açısından en az Yunanistan kadar ağır mali sorumluluklar içerir. Anadolu topraklarında yeni bir devlet olarak hayat bulan Türkiye Cumhuriyeti pek çok alanda hızlı atılımlara ihtiyacı olduğu gibi çözüm bekleyen birçok sorunla da ilgilenmek zorundadır. Mübadele ve etkileri düşünüldüğünde toplumun her kesimine ve her alanına değinen sorunların bir an önce hallolması gerekmektedir. Söz konusu sorunlar on yıllarca savaştı, her şeyini feda etmiş bir halka dolayısıyla yönetime ekonomik külfetler getirir. Mübadele ile ilgili Yunanistan kadar dış yardım alamayan⁴⁶³ ve yaşanan gelişmeleri iç sorunu olarak gören Türk yönetimi kurduğu Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile göçmenlerin gerekli ihtiyaçlarının bir an önce giderilmesi adına atılımda bulunur. Doğal olarak mübadillerin Yunanistan'dan getirilerek üretim yapabilen bir topluluk haline dönüştürülene kadar geçen zamanda maddi yükümlülükler olur. 1923-1929 yılları arasında gelen göçmenlerle ilgili ihtiyaçların karşılanması için ayrılan kaynak yaklaşık 28 milyon liraya tekabül eder. Türkiye'nin ekonomik durumu ve şartları esas alındığında ayrılan miktarın ciddi bir rakam olduğu görülür.⁴⁶⁴ Mübadillerin toplum hayatına yeniden entegrasyonunda kısa sürede büyük miktarda harcanan paralar ülkenin yeniden kalkınması adına önem arz eden gelişmelerdir.

Mübadele, maddi açıdan iki ülkenin ekonomik yapısına derinden etkileri olan bir süreç olarak tarih sayfasındaki yerini alır. Birtakım getirileri olmasının yanında ülkenin ekonomik yapısı için götürülere de sahip olması ile mübadele toplumsal refahın yeniden şekillenmesinde etkili olur. Yunanistan açısından gelenlerin sayısı esas alındığında kısa sürede bu kadar büyük bir topluluğun ihtiyacını karşılamak kolay olmaz. Ancak uzun dönemde bu nüfus, üretim faaliyetleri ile Yunanistan'ın ekonomik atılım yapmasına hizmet eder. Bu durumun yaşanmasında Türk

⁴⁶² Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.36-37.

⁴⁶³ Yardımlar için: Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.189-190.

⁴⁶⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.148-149.

topraklarından göç edenlerin iyi vasıflara sahip ticari zekası olan insanlar olması da etkili olur.⁴⁶⁵

Türk tarafına bakıldığında yeni kurulan ve savaştan yeni çıkan bir devletin varlığı söz konusudur. Topraklarında işgaller nedeniyle ağır tahribatların ve yıkımların olması yeni kurulan devletin ekonomik durumu göz önüne alındığında büyük zorlukların yaşanmasına kaynaklık eder. Türk topraklarından göç eden kesimin ticaret alanında söz sahibi olması, Türkiye'nin devlet eliyle birtakım yatırımlar yapmasına neden olur. Ayrıca Türklerin ticaret hayatına atılmaları için gerekli kredilerin ve hibelerin yapıldığı bu dönemde Türk ekonomisini canlandırma çalışmalarına hız verilir. Ekonomik anlamda millileşmek için de bir adım olan bu hadiseler sonraki dönemlerde ülke ekonomisinin kalkınmasında etkili olur.⁴⁶⁶

Her iki ülkenin göçmenler konusunda uyguladıkları politikalar ve mali yükümlülükler düşünüldüğünde ortaya çıkan maddi miktarın ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılabilir. Ancak savaş sonrası dönem ve göçmen sayısındaki çokluk göz önüne alındığında iki ülkenin de zaman zaman yetersiz kaldığı birçok çalışmada dile getirilen bir durumdur. Ülkeler açısından ekonomik sorumlulukların artmasına neden olan mübadele, göçmenler noktasından bakıldığında daha da içinden çıkılmaz bir hal aldığı görülür. Gökçek söz konusu durumla ilgili sıkıntıları biri Türklere kızını vermiş diğeri mübadele kapsamında kurulan alt komisyonlardan birinde görevlendirilmiş iki Rumun konuşmaları sırasında geçen şu cümlelerle aktarır:

“Bizimkiler oralarda nasıl her şeyini bıraktılsa bunlar da bırakacak. Başka çareleri mi kaldı Vasili? Devletin de başka çaresi yok. Türkiye'den kaçan Yunanlar yatacak yer bulamıyor, çok ucuza çalışıyorlar, herkes yanındaki işçiyi kovup göçmenlere iş veriyor, karın tokluğuna çalışıyor onlar. İşlerinden olanlar da göçmenlere, burada yaşayan Türklere sataşüyor. Çeteler kurup yol kesiyor...”⁴⁶⁷

Gökçek'in de belirttiği gibi ekonomik sıkıntılar istenmeyen toplumsal olayların yaşanmasına neden olur. Milliyetçi duygularla hareket edenlere ek olarak karnını dahi doyuracak para bulamayanların hırsızlık, gasp, çetecilik gibi toplumun düzenine

⁴⁶⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.355.

⁴⁶⁶ İ. Ceyhan Koç, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkisi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, SAYI 1, 2000, ss.145-167.

⁴⁶⁷ Gökçek, s.209.

etki edecek hadiseler imza atmalarının bu dönemin kötü şartlarını daha da ağırlaştırdığı söylenebilir.⁴⁶⁸

3.3.2. Mübadil Yaşamında Ekonomik Etkiler

Yunan topraklarında her geçen gün artan göçmen sayısı pek çok toplumsal hadisenin yaşanmasını da beraberinde getirir. Gelen göçmenler paralarının bir bölümünü göç sırasında hırsız, eşkıya, çeteci gibi kişilere kaptırmalarının dışında iskan sürelerinin uzaması ve ülkenin ekonomik olarak zor bir dönem geçiriyor olması nedenlerinden ötürü yağma ve talan hareketlerinde bulunur. Maddi sıkıntıların baş göstermesi, iş olanaklarının kısıtlı olması, beklentilerinin karşılanmaması gibi sebeplerden dolayı Yunanistan'da göçmen olarak bulunan kişilerin toplum tarafından kabul edilemeyecek olaylara bulaştığı görülür.⁴⁶⁹

Elinde bulunan her şeyi paraya çeviren ve gittiği yerde yeni bir hayat kurmak için bu paraya bel bağlayan göçmenler hırsızlara karşı ne kadar önlem almış olurlarsa olsunlar gördükleri baskı ve şiddet nedeniyle paralarını kendi elleriyle teslim etmek zorunda kalırlar. “Limanlara giden yollar insan kaynıyordu, yolları kesen eşkıya yolcuların üzerinde değerli ne varsa alıyor, çıkan kavgalarda ölenler oluyordu.”⁴⁷⁰ sözleriyle durumu özetleyen Gökçek, göçmenlerin maddi sıkıntılar yaşamasına kaynaklık eden bir noktaya da parmak basmaktadır. Benzer şekilde Yunanistan'daki göçmenlerin ekonomik hayatlarına etki edecek hadiselerin benzerleri Türkiye'de de mübadele öncesi ve sonrasında görülür. Özellikle Rumların ticari alanda faaliyet göstermeleri ile zengin bir topluluk olarak bilinmeleri Türkiye'deki hırsızlık faaliyetlerini tetikleyen unsurlar olarak görülebilir. Asayiş problemleri, göz yummalar, iş birlikçiler vb. düşünüldüğünde söz konusu olayların yaşanması olağan bir süreçtir.⁴⁷¹ “Fırsattan istifade, Rum ve Türk hırsızlar iş başındadır.”⁴⁷² diyen

⁴⁶⁸ Bkz: Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Can Yayınları, İstanbul, 2013, ss.165-177.

⁴⁶⁹ Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1991, ss.17-18.

⁴⁷⁰ Gökçek, s.227.

⁴⁷¹ Çetecilik faaliyetleri, hırsızlık ve gasp gibi olaylar hakkında Rum göçmenlerin anlatımı için bakınız: Herkül Millas, *Göç- Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışları (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴⁷² Tsolakidis, s.254.

Tsolakidis, maddi değeri bulunan eşyalarını ve paralarını nasıl sakladıklarını şu sözlerle aktarır:

Köfteleri yoğurup içlerine altın lira koyardık. Altın dolu köfteler... Hiç böyle bir şey duymuş muydunuz? Peki ya içlerine mücevher saklanan çift tabanlı tavaları ve altın sığınağı olan boş ökçeli ayakkabıları?... Paraları Türkiye’den Yunanistan’a nasıl getirdiğimizi sanıyorsunuz?⁴⁷³

Mübadillerin maddi değeri olan her şeyi paraya çevirerek gideceği yerde belli bir süre kendilerine yetecek ekonomik refahı sağlamaya çalıştıkları görülür. Taşınmazların elden çıkarılması bu konuda en çok yapılan maddi gelir yollarından biridir.⁴⁷⁴ Ancak taşınmazların elden çıkarılması göç edecek insanlar için hiç kolay olmaz. Fırsatçılar taşınmazları ucuza almak adına her türlü yola başvurur. Ayrıca Yunanistan’da hükümetin baskıları ve göçmenlerin zorbalıkları nedeniyle Türk evlerinde birkaç hane birden yaşar. Bu evlerin geleceği konusunda kaygılar yaşayan Türkler, evlerinin ellerinden hep gitmesinden korktukları için çok daha ucuza evlerin satışını yaparlar.⁴⁷⁵

Yunanistan’dan nüfus mübadelesi nedeniyle gideceği kesinleşenlerin mallarına göz diken fırsatçılar, “Müslümanlara ait arazileri, evleri ucuza kapatmaya”⁴⁷⁶ çalışırlar. Gökçek, eserinde Müslümanların taşınmazlarını ele geçirmeye çalışanların zaman zaman aşırı kaçabilecek hadiselerle imza attığı gibi tehdit yoluyla da mallara konmayı denediklerini verdiği şu örnekle dile getirir:

Şanako da evini ve ayakkabı dükkanını çok ucuza satmak zorunda kalmıştı. Evini almak isteyen bir subay, onu oğluna zarar vermekle korkutmuştu. Yapacak başka bir şey yoktu. Zengin toprak sahibinin oğlu Osman’ı bile öldürmüşler, çiftliği yok pahasına almışlardı. Şanako kadın başına nasıl direnebilirdi ki? (...)⁴⁷⁷

Yunan devletinin sınırlarında mübadele neticesinde göç etmek zorunda kalan Müslüman ahaliye ait mallara konma ya da ucuza ele geçirme isteği Türk topraklarında da söz konusudur. Ancak, özellikle belirtmek gerekirse gelen göçmenler ve ekonomik durum nedeniyle her iki ülkenin resmi makamlarının

⁴⁷³ Tsolakidis, s.398.

⁴⁷⁴ M. Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.140-141.

⁴⁷⁵ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, ss.102, 105, 114.

⁴⁷⁶ Gökçek, s. 179.

⁴⁷⁷ Gökçek, s.160.

gidecek olanların mallarına zaman zaman el koyduğu bilinen bir durumdur. Yunan hükümeti, nüfusunun dörtte biri kadar Türk topraklarından gelen göçmenleri, gelenlere kıyasla yaklaşık yarı yarıya bir fark bulunan gidenlerin evlerine mübadele daha başlamadan yerleştirme politikası uygular. Gelen-giden sayısındaki orantısızlık Yunan hükümetinin böyle bir karar almasında etkilidir. Yine ekonomik yetersizliğin zorlukların yaşanmasındaki tetikleyici güç olduğu hem konuya dair çalışmalarda ve her iki yazarın da anlatımlarında görülmektedir.

Türk topraklarında hükümet gelenlerin her türlü ihtiyacının karşılanması adına tedbirler alır. Ancak bu tedbirler bazı noktalarda yetersiz kalır. Özellikle göçmenleri ekonomik yönden etkileyen nokta taşınmazlarının karşılığının gittikleri yerde verilmemesidir. Mübadele antlaşması kapsamında komisyon, göçmenlerin terk etmek zorunda kaldıkları yerlerdeki taşınmazların değerini belirleyerek yerleştikleri ülkelerde karşılığını almaları için belgeler hazırlar.⁴⁷⁸ Belgelere göre mal taleplerinde bulunan mübadiller zaman zaman hakları olanı alamamakla birlikte yerleştirildikleri alanlarda dahi hak talep eden yerlilerle karşılaşır. Yine mübadillerin hak mahrumiyeti yaşamalarında etkili olan konulardan biri de rüşvet ve adam kayırma gibi toplumun düzenine etki edecek olaylardır. Gidenlerin mallarına el koymak isteyen yerliler ile verilenden daha fazlasını elde etmeyi amaçlayan göçmenlerin nüfuzlu tanıdıklarının yardımlarına başvurdukları görülür.⁴⁷⁹ Gökçek'in mübadillerin mallarına el koyma olaylarına yer verdiği gibi Tsolakidis de eserinde böylesi durumlara ışık tutmuş, yaşanan gelişmeleri Türkiye'yi ziyareti sırasında Kayseri'de tanıştığı bir hakimle yaptıkları konuşmalardan yola çıkarak şu sözleriyle aktarmıştır:

İkinci çayda aniden konuyu açtı. “Kostas Efendi, ben çok günahkarım, çok! Haksızlık yaptım, haksızlık. Sahte imza attım, çaldım; öldürmedim tabii ama çaldım. Mübadele konusu olan bir bağla bahçenin ve iki evin üstüne oturdum.

(...)

Bir de Lazar Efendi'nin çarşıdaki büyük evini ve benim bugünkü evimin bitişiğindeki Platon Efendi'nin giriş katını kendi mülküm yapmayı başardım. Hatırlıyorsun onları, değil mi?”⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ EK 1, madde 8, 14.

⁴⁷⁹ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.192.

⁴⁸⁰ Tsolakidis, s.106.

Mübadele döneminde sadece terk edilen malların üstüne konmaya çalışma ya da tehditle malı ucuza kapama söz konusu değildir. Mübadele antlaşması hükümleri gereğince mübadillerin yanlarına istediklerini almalarına yapılan antlaşma ile izin verilmiştir. Bu kapsamdan faydalanarak göç ettikleri yerlerde işlerine yarayacak ve ekonomik külfetlerini hafifletecek her türlü eşya ile birlikte hayvanlarını da yanına alarak yola çıkan göçmenler, yeni ülkelerine giriş yaptıkları andan itibaren fırsatçıların tuzaklarına düşerler.⁴⁸¹ Göçmenlerin fırsatçılık hadiselerine maruz kalmalarının ardından ekonomik durumlarının ne halde olabileceği az çok tahmin edilebilir. Vatanlarından koparılmanın psikolojik etmenlerinin yanında mübadele dönemi boyunca ekonomik değeri olan mallarını, değerinin çok altında satan ve gittikleri ülkede verilenlerin terk ettikleri yerlerdekini karşılayamaması⁴⁸² mübadillerin uzun süre maddi anlamda sıkıntı çekmelerine neden olduğu açıktır.

Nüfus mübadelesi şartlarına bağlı olarak ülkelerini terk etmek zorunda olanlardan belli bir çevreye sahip olmayanların mübadele işlemleri sırasında çokça sıkıntılar çektiği konuya dair yapılan araştırmalarda bahsi geçen durumlardandır. Saygınlık ve nüfuzlu tanıdıkların olmasının mübadele döneminin daha rahat atlatılmasında etkili olduğu söylenebilir. “Yaşıtlarım mübadele’yi iyi bilirler. Geniş ve saygın aileler, Yunanistan’a gelince pek zorluk yaşamadılar.”⁴⁸³ ifadesiyle konuya dair görüşlerini aktaran Tsolakidis, dönemin şartlarında “torpil” yapabilecek birini tanımanın önemine vurgu yaptığı aktarılabilir.

Mübadillerin ekonomik sıkıntılarla başa çıkması hiç kolay olmaz. Hemen her türlü işte çalışmayı deneyen mübadiller ailelerinin geçimini sağlamak adına normal maaşlardan daha az bir ücret almayı bile kabul eder bir hale geldikleri belirtilebilir. Erkeklerin yanında kadın ve çocukların da ev ekonomisine katkıda bulunmaya çalıştıkları ve az da olsa evin reisinin yükünü hafifletmek istedikleri görülür. Özellikle kadınlar, eşlerine para kazanımı konusunda yardımda bulunurlar. Örgü, dikiş nakış işlerine ek olarak bağ ve bahçelerle ilgilenen kadınların bazen de küçük

⁴⁸¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.252.

⁴⁸² İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.46.

⁴⁸³ Tsolakidis, s.421.

işletmelerle ticaret hayatına atıldıkları ve böylelikle ekonomik anlamda katkıda bulundukları ifade edilir.⁴⁸⁴ Tsolakidis, eserinde kadınların iş yaşamlarındaki durumlarına atıfta bulunurken Gökçek kadın ana karakteri Rena'nın (Havva) çalışma hayatını şu sözlerle aktarır:

(...) Büyükbabanız canla başla çalıştı. Önce bir fırında iş buldu, ben bahçedeki ağaçların bakımını yapıyor, yeni fidanlar, çiçekler ekiyordum. Sizler bile o küçük ellerinizle bana yardım etmeye çalışıyordunuz.

(...)

Devlet bize evi vermişti; ama onlara borçlanmıştık. Ben yeniden para biriktirebilmek için, kazak, yelek örüp satmaya başladım.⁴⁸⁵

Gökçek ve Tsolakidis mübadele dönemini konu aldıkları eserlerinde ortaya koydukları görüş ve dile getirdikleri ifadeleriyle mübadele-ekonomi ilişkisine ışık tutan bir anlatım sergilerler. Genel olarak bakıldığında her iki ülkeden göç edenlerin karşılaştıkları ekonomik sorunlar birbirleriyle benzerlik göstermekle birlikte yaşanan süreçte ülke ekonomilerinin ne denli zarar gördüğü de aktarılmaktadır.

Mübadillerin çalışma hayatına dair izlenimlerini aktaran yazarlar, mübadele döneminde taşınmazlar ve değerli mallarla ilgili olarak mübadillerin çektiği sıkıntıları gözler önüne sererler. Yukarıda da belirtildiği gibi ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi kapsamında mübadil yaşamına etki eden birçok olayın anlatıldığı eserlerde aynı zamanda toplum-devlet ilişkisi bakımından ekonomik sürecin nasıl gerçekleştiğine dair izler de bulunmaktadır.

3.4.Kültürel-Dini Yapı ve Mübadele Kapsamında Eserlerin Karşılaştırılması

3.4.1. Mübadillerin Kültürel Yaşamı ve Kültür Değerleri

Kültür, yapısı gereği toplumsal bir ürün olarak varlığını korurken bütünleştirici ve sürekliliği sayesinde bulunduğu çevredeki insanların ötekine benzemeye başlamasına kaynaklık eder.⁴⁸⁶ Benzerliklerin ve farklılıkların hüküm sürdüğü bu

⁴⁸⁴ Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.90-96.

⁴⁸⁵ Gökçek, s.328.

⁴⁸⁶ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2011, s.146.

alandanda meydana gelen değişimler bireysel gelişim ve sosyalleşme üzerinde etkili olan araçlar olarak kabul edilebilir.

1923 yılında Türk ve Yunan delegasyonları tarafından imzalan ve ardından yürürlüğe konulan nüfus mübadelesi antlaşmasından önce ve sonraki dönemlerde uzun süre bir arada yaşamış farklı milletten insanların oluşturduğu toplumda kültürel öğelerin şekillendiğı ve farklı kültürel değerlere ek olarak ortak normların da vücut bulduğu kültürel hadiselerin var olduğu bir ortam söz konusudur. Toplumsal etkileşimin kültürel öğelere yansması durumu Tsolakidis'in eserlerinde görülür. Ana insani ihtiyaçlardan olan yeme ve içme konusunda ortaya çıkan kültürel etkileşime dair yazar şunları dile getirir:

Ne büyükannem ne de köydeki diğer Hristiyanlar domuz eti yerdı. Sebebi tam açıklayamıyorlardı. "Pis hayvan" diyorlardı. Annem bana on iki yaşındayken yaptığı açıklamaya göre, Hristiyanların bu eti yememelerinin sebebi, Kuran'ın domuz etini yasaklayan bir ayetine uyarak bu etten uzak duran Müslüman komşularından etkilenmiş olmalarıydı.⁴⁸⁷

Dinsel yasaklamaların yemek kültürüne etkisinin var olması yemek kültürüne etki eden faktörlerden biri olarak ortaya çıkar. Domuz yememe durumunun dini bir yasakla ilişkili olarak Müslümanlarda bulunan bir olgu iken etkileşimle birlikte Hristiyanlar için yasak olmayan bir "yiyeceğın" yenmemesine neden olması kültürel etkileşimin örneklendirilmesinde kullanılabilecek önemli detaylardan biri gibi algılanabilir.⁴⁸⁸ Yemek kültürünün oluşması, toplumda bir arada yaşayan farklı nitelikteki insanların yemek alışkanlıklarına bağı olduğu dile getirilebilir. Yemek konusundaki kültürel değerlendirme konusunda Gökçek'in eserinde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir olgu olarak aktarılmasının yanında toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı etkisi de gözler önüne serilir:

Paskalya karnavalında geçit törenine bütün çocuklarla birlikte gider, günlerce eğlenirlerdi, Rena kırmızıya boyalı, tüllü yumurtalardan verirdi Sakuş'a. Ramazan bayramlarındaysa Sakuş annesinin yaptığı mis gibi bol cevizli baklavadan götürürdü Renalara.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Tsolakidis, ss.355-356.

⁴⁸⁸ Dini yasakların yemek kültürüne etkisi için bakınız: H. Hüsrev Hatemi, "Beslenme İle Kültür İlişkisi", *Sanat Dünyamız*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı: 60-61, 1996.

⁴⁸⁹ Gökçek, s.28.

Kültürün bir aktarım aracı olarak yemek, toplumsal ilişkilerin gelişmesinde etkisi bulunan bir araçtır. Yemek çeşitlerinin çokluğu toplumlardaki farklı yapıya sahip insanlar konusunda bilgi verir. Bireyler de yemek kültürünün nesilden nesle aktarımını gerçekleştirir.⁴⁹⁰ Zamana yayılan bu sürecin etkilerini Tsolakidis ve Gökçek'in eserlerinde de görmek mümkündür. "Türk kahvesi içiyorum. (...)"⁴⁹¹ diyen Tsolakidis'in geçmişte belleğine ve yaşamına etki etmiş olan bir kültürel değeri devam ettirdiğini beyan etmesine karşılık olarak Gökçek, "Baklava pişmiş, bir tepsisi şerbetlenmiş, içli köfteler yapılmış, büyükannenin her bayram yaptığı paskalya çöreği de unutulmamıştı."⁴⁹² sözleriyle mübadele sonrasında sonraki kuşakların yemek kültürünü yaşattıklarını aktarır.

Dünya üzerinde var olan bütün kültürlerin, kendisini oluşturan toplumdaki bireylerin davranışları üzerinde düzenlemeler yaptığı görülür. Davranışlarına yön verilen birey bulunduğu çevredeki örf, adet, gelenek, görenek gibi kültürel değerlerin biçimlendirmesiyle topluma sıkı sıkıya bağlanır. Bu tür değerler bireyin davranışlarına etki ettiği gibi düşünce sisteminde de değişikliklerin oluşmasına neden olur. Toplum içinde belli bir topluluğa ait olarak davranışları şekillenen birey, farklı olanla karşılaştığında kendisine aykırı gibi duranın ötekinde normal olarak algılanması durumuna zamanla alışarak aykırılığın ortadan kalktığı bir radikal değişime imza atar.⁴⁹³

Toplumda bulunan etnik ve milli unsurlar içindeki etkileşim süreci Tsolakidis tarafından bizzat gözlemlenerek Anadolu'da kültür değişiminin hangi boyutlarda olduğu gözler önüne serilir. Müslüman kökenli kızların Hristiyan kadınlarla bir araya geldikleri ev gibi halka kapalı yerlerde, "Anadolu kızları evlerde yapılan Rum toplantılarında başörtülerini büyük bir cesaretle çıkarırlardı. Tabii, dışarıya çıktıklarında aynı cesareti gösteremezlerdi."⁴⁹⁴ sözleriyle Tsolakidis, toplum içindeki bütünleşmeyi aktarır. Toplumsal bütünleşmenin bir örneğini Gökçek'te de görmek mümkündür. Toplumda özellikle özel günlerde toplumsal kaynaşmaların

⁴⁹⁰ Hayati Beşirli, "Yemek, Kültür Ve Kimlik", *Milli Folklor*, Yıl:22, SAYI 87, 2010, ss.159-169.

⁴⁹¹ Tsolakidis, s.161.

⁴⁹² Gökçek, s.115.

⁴⁹³ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s.88-90

⁴⁹⁴ Tsolakidis, ss.171-172.

gerçekleştirdiğini belirten Gökçek, toplulukların birbirlerine karşı yaklaşımlarını şu sözlerle ifade eder:

Yanya’da yaşayan herkesin bayramları, düğünleri, kendilerine özgü adetleri farklı olmasına rağmen hep birlikte kutlanırdı bu özel günler. Arnavut, Türk, Pomak, Yunan bütün çocuklar dört gözle beklerlerdi Noel ve Paskalya bayramlarını, karnavalları, Ramazan ve Kurban Bayramlarını. Evlere gelen çocuklara vişne reçeli sürülmüş kızarmış ekmek dilimleri, şuruplu tatlılar, cevizli muskalar, çörekler ikram edilirdi.⁴⁹⁵

Kazanılmış kültürel değerlerin farklılaşan ortamlarda devam etmesi durumu insanların nesilden nesile gerçekleştirdikleri kültür aktarımının bir sonucudur. Bu değerler alışkanlıkların bir yansıması olarak da devam ettiği gibi insan benliğine yerleşmiş manevi unsurlar olarak da var olabilmektedirler. Birey için söz konusu kültür öğelerinin sürekliliğinin nedeni pek tartışmaya açık bir konu değildir. Toplumsal bir varlık olan birey, yetiştiği ve kişiliğini elde ettiği bir ortamda edinilmiş/öğrenilmiş olanı doğal olarak karşılamasının yanında varlığıyla kültür öğelerinin ilişkisini analiz ederek geçmişten gelenin yaşatılmasında bir sorun görmez.⁴⁹⁶

Tsolakidis mübadeleden onlarca yıl sonra Yunan topraklarındaki yaşamından kesitler sunduğu eserinde geçmişle bağlarını kurmasına yardımcı olan Anadolu kültür öğelerinin buralarda devam ettiğini, “Gençlik, şarkılar, danslar, çiftetelli, karşılama ve altı telli ya da sekiz telli bağlamalar... Zeybek havası ve ara sıra da kadınların göbek dansı...”⁴⁹⁷ cümleleriyle ifade eder. Anadolu kültürüne ait folklorik öğelerin Yunanistan topraklarında mübadeleden on yıllar sonra bile görülmesi, kültürel etkileşimin ne denli yüksek olduğunu aktarması bakımından önem arz eder.

Kültür için en önemli araçların başında belki de dil gelmektedir. Dil, kültür öğelerinin nesilden nesile aktarımı sırasında çokça kullanılan ve bu öğelerin tanımının ve özelliklerinin daha iyi anlatılması adına önemli işlevleri bulunan bir araçtır.⁴⁹⁸ Dil ile zaman içindeki sürekliliğini koruyan kültür, farklı toplumlarda

⁴⁹⁵ Gökçek, ss.30-31.

⁴⁹⁶ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, ss.90-91.

⁴⁹⁷ Tsolakidis, s.248.

⁴⁹⁸ Enver Özkalp, *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2004, s.61.

hayat bulması ile değişik dillerin alanına girerek çeşitli dillerdeki varlığını koruyabilir. Böylesi bir duruma verilebilecek örneklerden olan mübadele dilsel farklılıklarla kültürün aktarımında etkili olan olaylardan biri olarak görülebilir. Nüfus mübadelesi kapsamında göç etmek zorunda kalan insanlar yıllardır yaşadığı toplumun dilini sahiplenerek ulusuna ait olan dili zaman içinde unutabilmektedir. Mübadelede ortaya çıkan dil farklılığı konusu bireylerin yerleştikleri alanlarda belli bir süre uyum sorunu yaşamalarına neden olur. Anadolu'dan göç edenlerin anadillerinin Türkçe olması Yunanistan'da göçmenlerin kendilerini ifade etme noktasında zorluklar yaşatır. Rumca'yı kendilerine has bir lehçeyle konuşmaya çalışan göçmenler, çoğunlukla Türkçe konuşan bir topluluk olması nedeniyle toplumda dışlanan bir kesim olur. Sonraki kuşakların Yunanca konuşmalarına değin devam eden bu süreç, ilk dönem göçmenler için oldukça sıkıntılı geçer. Okul, kilise gibi toplumsal birlikteliğin sağlandığı alanlardaki sert tepkilere ve Türkçe konuşmalarından ötürü hakaretlere rağmen Türkçe uzun süre anadilleri olarak kalır.⁴⁹⁹ Tsolakidis, Türkçenin Anadolu Rumların anadili olduğuna dair görüşünü dile getirirken anneannesinden yola çıkar ve durumu şu şekilde aktarır:

Anneannem okumuş biri değildi; fakat cahilde sayılmazdı. Okuyabiliyordu ama yazamıyordu. (...) Yakarış Kanunu'nun "Arka arkaya gelen teşvikler"ini ve "Sıcak ve karşı konulmaz elçi"sini ezbere söylerdi. Tabii, bunları anlamadan okurdu; çünkü anadili Türkçe'ydi. Tanrı'nın duasını Türkçe olarak ama Kapadokya yazısıyla yazılmış haliyle okuyabilirdi.⁵⁰⁰

Dil ile kültür arasında etkileşiminin asıl kaynağının ne olduğuna dair kesin bir bilgi ortaya koyulmazken bu ikili arasındaki ilişki toplumsal değerlerin oluşmasında önem arz eder.⁵⁰¹ Toplumsal bağlamda iletişim kurmadaki en önemli etkenlerden olan dil, nüfus mübadelesi sonrasında toplum içinde anlaşmazlıkların yaşanmasında ya da ortadan kalkmasında hayati rol oynar. "Etrafımda ise, 'okulda öğretilen dua ve marş' haricinde tek kelime bile Yunanca bilmeyen Rum meslektaşlar var."⁵⁰² cümlesiyle babasının yaşadığı zorluğu aktaran Tsolakidis'in karşısında Gökçek

⁴⁹⁹ Vasso Stelaku, "Alan, Mekan ve Kimlik Kapadokyalı İki Rum Grubun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.283-284.

⁵⁰⁰ Tsolakidis, s.355.

⁵⁰¹ Güven Mengü, "Dil, Kültür ve Düşünce İlişisine Antropolojik Bir Bakış", *Antropoloji*, Sayı: 14, Ankara 2002, ss.67-80.

⁵⁰² Tsolakidis, s.121.

Yunanistan’a gelen göçmenler hakkında bir Yunanlının dil bakımından eleştirerek söylediği “Daha doğru dürüst dilimizi bile konuşamıyorlar...”⁵⁰³ sözüyle dil konusundaki görüşleri ifade eder. Bakıldığında milli benlikleri yerine dini kökenleri esas alınarak zorunlu göçe tabi tutulanların yerleşecekleri ülkenin dilini bilmemesinin karşılığında bazı zorluklar çıkarması olağan bir durumdur.⁵⁰⁴ Yunanistan’dan Türk topraklarına göç edecek pek çok göçmen de Türk olmasına rağmen Türkçe bilmemektedir. “Yanya’da yaşayan birçok Türk kendi dilini bile bilmiyordu, özellikle gençler. Bilenlerse evde kendi aralarında Türkçe konuşuyorlardı.”⁵⁰⁵ ifadesi ile kültürel aktarımın en önemli araçlarından biri olan dil konusunda söz konusu gerçekleri Gökçek dile getirir.

3.4.2. Din Faktörünün Etkisi

Din ve kültür arasındaki ilişki sonucunda her iki unsur da birbirlerinden etkilenerken değişim içine girerler ve böylelikle din ve kültür zaman içinde sürekli şekillenmeye devam eder. Din ile kültür uyumu çok hassas bir noktada ilerler. Dinde meydana gelen herhangi bir farklılaşma kültürde en kısa süre içinde karşılığını bulur. Toplumda bütünleştirici bir etkiye sahip olan din unsurunun kültürlerin gelişimi ve devamı için önemi büyüktür. Çünkü kültür toplum olmadan var olamaz. Din kültürel değerlerin farklı toplumlara ait değerlerle birleşmesini önlediği gibi böylesi bir karşılaşmada topluma ait olan kültürel öğelerin varlığını da korur.⁵⁰⁶

Kültür ve din arasındaki ilişkilerin etkisinin farklı etnik ve dillere sahip insanların bir arada barındığı toplumlarda sıkça görüldüğü dile getirilebilir. 1923 yılında imzalanan bir nüfus değişimi antlaşmasından önce Türk ve Yunan topraklarında böylesi bir etkinin var olduğu konusunda pek çok araştırma ortaya çıkmıştır. Söz konusu alanlarda yıllardır bir arada yaşayan Müslüman ve Hristiyan ahalinin din bakımından etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Ancak nüfus mübadelesi maddelerine bakıldığında göç hareketlerine katılarak nüfus değişimini

⁵⁰³ Gökçek, s.177.

⁵⁰⁴ H. Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.343.

⁵⁰⁵ Gökçek, s.87.

⁵⁰⁶ Mehmet Güven, “Kültürün Bir unsuru Olarak Din”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, SAYI 1 2012, ss.938-940.

gerçekleştirecek kişilerin milliyetleri yerine dinlerinin esas alınması⁵⁰⁷ halkta tepkiye neden olan bir tutumun ortaya çıkmasına kaynaklık eder.

Ege'nin her iki yakasındaki topraklarda, farklılıkların kültürel çeşitliliği arttırdığı bu geniş coğrafyada, Müslüman ve Hristiyan halkın, mübadele değerlendirmesine göre dinen yanlış tarafta bulunanın diğer tarafa taşınması gerekliliği⁵⁰⁸ karşısında eleştiri yapması ve böylelikle kendini ifade etmesi olağan bir durum olarak karşımıza çıkar.

Araştırmanın konusu kapsamında eserlerinde dini etkilere de yer veren her iki yazarda da din açısından genel bir değerlendirme söz konusudur. Gökçek eserinde “Yani buradan kovulmamızın sebebi dinimiz öyle mi?”⁵⁰⁹ sözleriyle mübadeleye dahil olmak zorunda kalan bir Müslümanın ağzından mübadeleye eleştirel bir bakış açısı getirirken yaşananlar karşısında insanların bakış açılarına da değinir:

Hiç kimse bu göçün nedenlerini anlamıyor, neden yalnızca Müslüman ya da Hristiyan oldukları için kovulduklarına akıl erdiremiyordu. Farklı dinlere ve kültürlere mensup insanlar her iki ülkede de kardeşçe yaşarken birdenbire yine aynı sebepten dolayı topraklarını terk etmeye zorlanıyordu.⁵¹⁰

Yunanistan'da toplumun mübadele konusundaki görüşlerinin yansımalarını eserinde konu eden Gökçek karşısında Tsolakidis Anadolu topraklarında mübadeleye dair insan ilişkilerini “O korkunç an geldiğinde, farklı dinlere mensup bu insanlar yıllar, hatta asırlar boyunca gelişip güçlenen bağların ve aralarındaki derin sevginin farkına vardı.”⁵¹¹ ifadesi ile açıklar. Ayrıca yazar yine toplumsal ilişkilerin her alanda olduğu gibi din alanında da bulunduğunu, bu ilişki sonucunda ötekinden olanın kabul gördüğünü anlatan şu sözlere eserinde yer verir:

“Mustafa, kardeşim sen de mi haç çıkarıyorsun?”
“Evet, Naziko, sizler için.”
Genç bir insanın ruhsal yücelişi ve kuralların dışına çıkarak, hepimizin o bir ve tek Tanrı'ya, din farkına aldırmaksızın ulaşmasıydı bu.⁵¹²

⁵⁰⁷ EK 1, madde 1.

⁵⁰⁸ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı- Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi Ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.12.

⁵⁰⁹ Gökçek, s.218.

⁵¹⁰ Gökçek, ss.218-219.

⁵¹¹ Tsolakidis, s.3.

⁵¹² Tsolakidis, s.4.

Mübadele toplum düzenini yeniden şekillendiren bir hadise olarak tarih sahnesindeki yerini alırken mübadele nedeniyle göç etmek zorunda kalanların yaşadıkları sıkıntılar da insanların belleklerindeki yerini almıştır. Anadolu’da özellikle doğu bölgelerinde, yani Yunan işgalinin ulaşmadığı yerlerde, mübadeleye tepkiler daha çok olur. Savaş alanı olmaması ve Rumlar ile Türkler arasında herhangi bir çatışmanın bulunmaması nedeniyle bu bölgelerde hem mübadeleye bir eleştiri olarak hem de mübadeleden kurtulma adına Ortodoks Rumların Müslümanlığa geçiş yaptıkları görülür.⁵¹³

Mübadeleye karşı ortaya konan ve din değiştirmelere varan tepkilere rağmen mübadele gerçekleşir. Ancak asırlardır bir arada yaşayan halkların ötekini dine hoşgörüyle yaklaşması, toplumsal birlikteliğin boyutlarını açığa çıkarması adına önem arz eder. Diğer dine mensup olana karşı oluşan iyi niyet ve olumlu yaklaşım toplumların uzun süre barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlar. Dinsel farklılıklara rağmen anlayışın hakim olduğu iki ülkenin -Türkiye ile Yunanistan- sınırları içinde insanların tutumları doğal olarak toplumun düzenine de etki eder.⁵¹⁴ Toplumsal birlikteliğin asırlardır devam ettiği ve farklı dinden olana olumsuz yaklaşmama durumları sayesinde her alanda görülen uyumun süregeldiğine dair gözlemlerini aktaran Tsolakidis, dinlere ait inanç ve uygulamaların farklı dine mensup insanlar tarafından kullanıldığını ifade eder:

Bir gün, saralı gibi görünen veya gerçekten öyle olan, tam bilemiyorum, bir genci yanına katmış bir Türk geldi. Manastırın iriyarı, bıyıklı muhafızına yaklaştı ve her zaman olduğu gibi, hastayı okuması için papazı görmek istedi. Din farklı olmasına rağmen inanç aynıydı. Tanrı İslam’da da ‘TEK’tir. Muhafız papazın paydos ettiğini ve akşam geç saatte döneceğini söyledi.⁵¹⁵

Farklı dine ait uygulamalardan her alanda faydalanmak istenmesinin toplumsal bir kabul olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Hoşgörü temelli bakış açısının söz gelimi her alanda en etkili araçlardan olduğunu dile getirmek mümkündür. Hoşgörüye dair bir başka söylem de Gökçek’in eserinde hayat bulur. Ana kahramanları olan Rena (Hristiyan) ve Sakuş (Müslüman) evlilik bağıyla

⁵¹³ Dimitri Kitsikis *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara Bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.212.

⁵¹⁴ Mehmet Aydın, “Türk Toplumunda Dini Hoşgörünün Temelleri”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII. Sayı, Konya, 1999, ss.7-17.

⁵¹⁵ Tsolakidis, s.269.

bağlandıktan ve mübadele nedeniyle Anadolu topraklarına geldikten sonra Yunanistan'da gördükleri hoşgörölü dini yaşam tarzını çocukları üzerinde de gösterirler. Çocukların dini baskıdan uzak yetiştirilmesi konusunda yaşananları Gökçek şu cümlelerde anlatır:

Büyükanne kendi dini için çocuklarına asla baskı yapmamıştı, büyükbaba da zorlamamıştı onları. Ablaları mahallelerindeki kızlarla Kuran kurslarına gitmiş, büyüdüklerinde de komşu teyzelerle beraber oruç tutmuş, teravih namazı kılmışlardı; Paskalya zamanı anneleriyle çörek yapmayı öğrenmiş, Noel'i de kutlamışlardı.⁵¹⁶

Mübadele öncesi ve sonrası dönemde din unsurunun etkileriyle ortaya çıkan söz konusu benzer olaylarla birlikte toplumsal bütünlüğün gözler önüne serildiği ve bireyler arası iletişimin iyi bir noktada olduğu açıktır. Kültürel öğelerin her türlü paylaşıma açık olduğu dönemde mübadiller terk ettikleri yerlerden yerleştikleri yerlere pek çok kültürel birikimlerini aktarırlar. Göçmenler zaman içinde bu birikimlerini geldikleri ülkenin kültürlerine karışmasıyla kaybeder. Ancak bu durum tümünden bir yok oluşu içermez, ya bazı değişikliklere uğramış ya da bazı konularda başvurulmuş noktalardan biri olarak toplum yaşamındaki yerini korumuştur. Günümüzde daha çok köylerde, geldikleri yerlere ait kültürel özellikleri yaşatan mübadiller, mübadele ile birlikte ilk adımlarını atıkları ve dilini bile bilmedikleri topraklarda maruz kaldıkları kültürel çatışma nedeniyle var olan kültürlerle uyum sağlayarak yaşamlarına diğer kültürlerin araçlarını ve değerlerini alırlar. Benzer bir durum yerliler için de söz konusudur. Evlerin mimari yapısından giyim kuşama kadar pek çok alanda mübadillerden etkilenen yerliler farklı kültürden olanı benimsemiş ve kullanmaktan çekinmemiştir.⁵¹⁷

Kültür, insan tarihi ile gelişimini devam ettiren bir kavram olması yanında içinde barındırdığı özellik ve değerlerle toplumların yaşamını anlatması bakımından önem arz eder. Ayrıca insanoğlunun meydana getirdiği kültür, maddi ve manevi içerikleriyle ülke medeniyetlerine ışık tutan bir değerler bütünüdür. Çalışmanın kaynakları olan iki eserin yazarları da kültürel öğelere değindikleri eserlerinde dönemin toplumsal yapısıyla insan ilişkilerine dair ortaya koydukları bakış açıları

⁵¹⁶ Gökçek, s.66.

⁵¹⁷ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.164-172.

sayesinde dönemin yaşantısını aktarırlar. Dil, din, kimlik gibi öğelerle birlikte Türk-Yunan kültür dünyalarını günümüz toplumuna açan yazarlar, bahsettikleri olaylar ve değindikleri noktalarla her iki ülkedeki benzer, ortak ve farklı temaları aktarırlar. Türkler ve Rumların yüzyıllarca devam eden etkileşim ve kültürel aktarımlarının birer örneği olarak da ortaya çıkan bu iki eser, barındırdıkları kültürel miras niteliğindeki söylemleriyle mübadele döneminde yaşanan gelişmelere bir bakış açısı getirir. Maddi ve manevi özelliklerin çokça işlendiği eserlerde kültürel olarak ortak nokta, Türk ve Rumlar için ötekinden olanı kabullenmenin hüküm sürdüğü bir ortam iken din ve diller ile milliyetten ortaya çıkan kültürel değerlerin uygulanış biçimleri farklılıklara işaret eder.

SONUÇ

30 Ocak 1923 tarihli *Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol Antlaşması* uyarınca Türk ve Yunan hükümetlerinin çalışmalarıyla daha önceki zaman dilimlerinde de gerçekleşen karşılıklı göç hareketi yasal bir boyut kazanır. İki devlet, gerekli hazırlıkların yapılması adına mübadele tarihini 1924 yılı olarak kararlaştırır. Handan Gökçek'in "Ah Mana Mu" ve Kostas E. Tsolakidis'in "Belki Bir Gün Dönerim" adlı eserlerinde; 1924 yılında gerçekleşen nüfus değişiminin toplum üzerindeki etkisine, mübadillerin tabi oldukları göç sırasında çektiği acılar ile geçirdikleri zorlu dönemin izlerine, mübadele öncesi her iki ülkenin sınırları içinde yaşayan Türk ve Yunan/Rum halklarının tarihi bağlarına ve mübadele sonrasında mübadillerin hayatlarına ilişkin uyum, dışlanma, ötekileştirme gibi sorunları ile 'vatan' bildikleri topraklara yönelik özlemlerine rastlamak mümkündür. Bu bağlamdan bakıldığında genel bir ifade ile Handan Gökçek'in ve Kostas E. Tsolakidis'in romanlarındaki anlatımları ile mübadele öncesi-sırası ve sonrasında mübadelenin gerçekleştiği topraklardaki sosyal, siyasal, ekonomik, dini vb. unsurların karşılaştırmalı olarak psikanalitik ve sosyolojik eleştiri yöntemleri kullanılarak metinlere bağlı incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmuştur.

Türk halkının Yunanistan tarafından gerçekleştirilen işgali başarılı bir şekilde savunmalarının ardından barış görüşmeleri neticesinde ülkelerin yeniden yapılandırılması adına atılan adımlardan biri olarak vuku bulan nüfus mübadelesi, Türk ve Yunan topraklarında yüz binlerce -daha önceki dönemlerde yaşanan göçlerin de dahil edilmesiyle milyonlarca- kişinin yıllardır yaşadıkları ve vatan bildikleri yerlerden zorunlu olarak göç etmesine neden olmuştur. Böylesi büyük bir hadisenin hem toplumsal hem de bireysel bağlamda sosyolojik ve psikolojik etkilerinin uzun süre devam etmesi ve sonraki mübadil kuşaklar ile yerlilerin bu durumu güncel tutması, mübadelenin edebiyat alanında işlenen konulardan biri haline dönüşmesine kaynaklık etmiştir.

Mübadele, Türk ve Yunan tarih araştırmalarında olduğu kadar edebiyatlarındaki özellikle son dönemlerde ortaya konan çalışmalarda çokça işlenen

konulardan olmuştur. Bu çalışmanın konusuna kaynaklık eden eserlerin yazarlarından Handan Gökçek mübadil kuşaklarından, Kostas E. Tsolakidis şahsen mübadillerden biridir. Her iki yazar da yasal bir nedene dayandırılarak zorla göç etmek zorunda kalanların bu zarureten ötürü karşılaştıkları sıkıntıları, acıları, üzüntüleri vb. işlemişlerdir ki söz konusu yazarlardan biri bizzat mübadele sürecine şahit olan ve mübadele kapsamında göç eden mübadillerdendir.

Edebiyat dünyasında yaşanmış bir hadise olarak kendine yer bulan mübadele, konuyla ilgili bilimlerin araştırmacıları tarafından sıkça ele alınmıştır. Bu noktadan hareketle edebiyat eserlerini inceleyip araştıran, bu araştırmaları yaparken edebiyatın bir bütün olduğunu savunan, edebiyatlar üstü bakış açısıyla birçok yöntemden faydalanarak çalışma ortaya koyan ve pek çok disiplinle araştırma ilişkisine sahip olan Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi alanında da mübadeleye dair aktarımlar ortaya konulmuştur.

Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'nin imkanlarından faydalanarak mübadelenin Türk ve Yunan halklarını nasıl etkilediğini, gerek mübadeleye maruz kalanların gerekse bundan ötürü dolaylı yoldan etkilenenlerin –komşular, akrabalar, geride kalmış olanlar, sosyal çevredekiler- karşılaştıkları sorunlar ile bu sorunlarla nasıl baş ettikleri, edebi metinlere yansımaları incelenerek gün ışığına çıkartılabilir. Yukarıda bahsedilen bütün bu noktalardan yola çıkılarak hazırlanmış olan bu çalışma ile hem Türk-Yunan edebiyatları hem Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi hem de edebiyat sosyolojisi araştırmalarına faydalı olacağı düşünülmüştür.

Göç, hangi sebepten olursa olsun hem göçmenlerin hem terk edilen yerlerin hem de yerleşilen alanların toplumsal yapısına etki eden bir faaliyettir. İnsanlık tarihi boyunca dünyanın farklı noktalarında ve zamanlarda belli bir tetikleyici etkenden/etkenlerden dolayı değişik yollarla bireysel ya da kitlesel olarak gerçekleşen böylesi bir hadise hüküm sürdüğü alanların düzenine etki eden bir güce sahiptir. İster zorunlu ister gönüllü olsun göç hareketlerinin öncelikli etki sahasının insanlık olduğu açıktır. İnsanlık tarihinde özellikle büyük kitleler tarafından gerçekleştirilen göç hareketlerinin sonuçlarına yüzyıllar sonra bile rastlamak

mümkündür. Mübadele de etkisini onlarca yıldır sürdüren bir göç hareketi olarak tarih sahnesindeki yerini korumaktadır.

Genel olarak bakıldığında 19. yüzyıldan itibaren Anadolu ile Balkan toprakları arasında sıkça görülen göç olayının Fransız İhtilali ile dünyada ses getiren milliyetçilik düşüncesinin ilişkili olduğu görülür. İmparatorlukların yıkılarak ulus devletlerinin kurulmaya başlamasının ardından ulus devletlerinin içinde azınlık olarak kalmış olanların dışlanmaya başlaması söz konusu milliyetçi düşüncenin bir yansıması olarak aktarılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile kaybetmeye başladığı topraklarda kurulan ulus devletlerinde de bu duruma tanık olmak olasıdır. Yaşanan savaşlarla birlikte değişen ülke sınırlarının da göç hareketlerini tetiklemesi, bu alandaki insanların yıllardır yaşadıkları topraklardan kopmalarına neden olmuştur.

Türk ve Yunan hükümetlerinin anlaşmasıyla yapılması kararlaştırılan mübadele, siyasi tabanlı ve zorunlu bir göç hareketi olmuştur. Bu karar sonrasında yüz binlerce insan etkilenmiş, ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Mübadele yapılmasına dair çalışmalara başlanmasıyla kardeş gibi olan insanlar birbirlerine adeta düşman kesilmiştir. Mübadele öncesi dönemde yaşanan savaşların da etkisiyle mübadeleye dahil olacak olanlarla yerli halk arasında 'milli kimlik' noktasında çatışmalar başlamış ve mübadele sürecine kadar bu çatışma toplum düzenini bozmuştur. Mübadele kapsamında göç hareketleri esnasında mübadiller daha önce karşılaştıkları ve göğüs germek zorunda kaldıkları istenmeyen hadiselerin belki de daha fenasıyla; hırsızlıkla, şiddetle, eşkıyalıkla, cinayetle baş etmek durumunda kalmıştır. Mübadiller için çekilen çile yeni yerleştikleri yerde de devam etmiştir. Hayatlarına tekrardan başlamak zorunda oldukları bu alanlarda yerlilerle problemler yaşamış, Türk/Yunan tohumu olarak hitap edilmiş, dışlanmış, ötekileştirilmiştir.

Vatan bildikleri yerleri terk edip yeni 'vatanlarında' yaşam koşullarına alışmak zorunda kalan mübadiller için mübadele sadece bir yer değişikliği olarak kalmamıştır. Çok kişi başladıkları göç yolculuğunu az kişi ile tamamlayan insanların psikolojilerinin ne denli bir hal içinde olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Ölümlere, hastalıklara, açlığa, kimsesizliğe maruz kalan bu göçmenler, belleklerinde büyük acılara sahip olan insanlardır.

Mübadele göç edenlerin benliklerini derinden sarsmış, onlarda kapanmayacak yaralar açmıştır. Göç etmeden önce bulundukları yerlerde sosyal hayatlarına o ya da bu şekilde devam eden ve belli bir statüye sahip olan bu insanlar için yeni yerlerde sosyalleşme kolay olmamıştır. Milli kimlikten hareketle atalarının ülkesine, öz vatanlarına, dönmüş olan mübadiller, toplumsal katmanda yer edinmek adına dışlanma, yalnızlaştırma, ötekileştirme gibi birçok sorunla baş etmiştir. Küfre varan hakaretlere rağmen toplumda zamanla yer edinen mübadiller bu süreci beklenildiği kadar kolay atlatamamıştır.

Mübadillerin mübadelenin üzerinden çok zaman geçmesine rağmen geldikleri yerleri vatan olarak algılamadıkları görülmüştür. Asıl vatanlarının doğdukları ve koparıldıkları yerler olduğunu aktaran mübadiller, duydukları özlemi her ortamda dile getirmişlerdir. Bugün mübadillerle yüz yüze gerçekleştirilerek hazırlanan çalışmalarda vatan hasretlerini dile getirmeleri nasıl bir acıya katlanmak zorunda kaldıklarını göstermiştir. Ayrıca değişen hayatlarıyla birlikte mübadillerde acılarla dolu bir göç, umutsuzluğun hakim olduğu bir gelecek kaygısı ve bugünde geçmişin güzel günlerini arama söz konusudur.

Mübadele, mübadiller için sadece sosyal ya da toplumsal bir sorun teşkil etmez. Mübadele süreci, öncesi-sırası ve sonrası dönemlere bakıldığında, mübadillere ekonomik olarak ağır yük getirmiştir. Terk etmek zorunda kaldıkları yerlerde yerlilerin gidenlerin mallarının üstüne oturma ya da ucuza satın alma gayretleri sonucunda mübadillerin büyük maddi kayıpları olmuştur. Yine göç esnasında mallarını ve paralarını gasp etmeye çalışanlarla karşılaşmalarına bir de ulaşım araçlarına binmek için bekledikleri duraklarda ihtiyaçlarını gidermek adına satın almak istedikleri ürünlere fahiş fiyat istenmesi eklenir. Göç sonrasındaki yıllarda ise önce karın doyurmanın derdine düşmüş sonra maddi olarak iyi gelir elde etmeye çalışmışlardır. Geçim konusunda aile fertlerinin hepsi iradelerini ortaya koymuşlardır.

Mübadelenin ekonomik sonuçları her iki devlet için kazanımları ve kayıpları olan bir süreci işaret eder. Ticaret alanında Türk topraklarında önemli bir konumda olan Rumları kaybeden Türkiye'ye karşılık Yunanistan tarım işlerinde söz sahibi olan Türkleri topraklarından çıkarmıştır. Savaşların henüz son bulduğu dönemde yeni gelenlerin entegrasyonu ile uğraşan iki devlet mali yükümlülüklerini hafifletmek için pek çok yol denemiştir. Ayrıca göçmenlere barınma alanı yaratmanın yanında insani ihtiyaçlarının karşılanması hususunda çalışmalarda bulunan Türkiye ve Yunanistan dış kaynak oluşturmak için de girişimlerde bulunmuştur.

Mübadiller, siyasi bir uygulamanın insani boyutunu yansıtır. Mübadele ise siyasi bir dayatmanın ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında iktidarların insanların hayatlarında önemli kararlar almaya hakkı olan bir kuvvet olduğu görülebilir. 1923 yılında mübadele kararının devletler tarafından alınarak vatandaşlarına sorulmaması siyasi gücün etkisini gösteren bir misaldir ve sonraki dönemlerde emsal olmuştur.

Devlet eli ile zorunlu olarak gerçekleştirilen bir uygulamanın sonuçları doğal olarak devletleri etkilediği gibi vatandaşlarını da etkilemiştir. Halk her ne kadar söz konusu duruma tepki göstermiş olsa da alınan kararın uygulanmasını önleyememiştir. Azınlıklardan kurtulma çabası olarak da görülebilecek böyle bir uygulama, ortak geçmişe sahip ve aynı millettten insanların oluşturduğu bir toplum yapısını ortaya çıkarmıştır. Mübadelenin aynı zamanda sonraki dönemlerde azınlıklar nedeniyle daha önce çıkmış sorunların benzerlerine rastlamamak amacıyla yapılmış olması muhtemeldir. Siyasi bir yaptırım olan mübadele kapsamında göç edenlerin daha sonra yerleştikleri yerlerin siyasi yapısına etki ettiği görülmüştür. Örneğin 1920'li yıllarda siyasi çalkantıların olduğu, yönetimlerin sık sık değiştiği, darbelerin normalleştiği Yunanistan'da göçmenler, iradeleri ile siyasi istikrarı sağlamışlardır.

Mübadele, hem mübadiller hem de ülkeler için ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda baş edilmesi gereken sıkıntıları içermesinin yanında kültürel etkileri de bulunan bir hadisedir. Mübadele öncesi süreçte toplumsal katmanda kültürel değerlerin iç içe olduğu görülür. Uzun süre bir arada yaşamının da etkisiyle hem Anadolu'da hem Rumeli'de kültürel öğelerin azınlıklar arasında aktarım içerdiği ifade edilmektedir.

Kültürleri aktarmada önemli bir rolü olan dil, bu topraklarda bütünlük sağlamıştır. Rumların Türkçe, Türklerin Rumca bildiği bu coğrafyada kültürel değerlerin birbirleriyle ilişkilmesi süreci kolaylaşmıştır. Mübadele sonrası dönemde yeni vatanlarında konuşulan dili bilmemek mübadiller için sorun teşkil etmiştir. Ancak yerleştikleri ülkenin dillerini öğrendikten sonra bile terk etmek zorunda kaldıkları topraklardaki bazı kelimeleri kullanmaya devam etmişlerdir. Bazı araç gereç, yemek isimleri hitap şekillerinin dahi günümüzde var olduğu görülebilir. Yine yemek kültürünü hem mübadele öncesi dönemde yaşadıkları topraklarda öteki kültüre mensup olanlarla paylaşmaları hem de iskan edildikleri bölgelere taşınmaları kültürel kaynaşmayı gözler önüne sermiştir.

Giyim konusundaki farklılıkların zamanla benzerlik getirdiği ve tarım alanındaki uygulamalarla aletlerin taşındığı böylesi bir ortamda mübadiller folklorik özelliklerin ülkeler arası geçişlerini yapmışlardır. Kültürel çeşitliliğin çok olduğu alanlarda kimliklerine kavuşmuş olan mübadiller yine mimari tarzların bölgeler arasındaki geçişlerini sağladıkları görülmüştür. Yaşadıkları alanlarda kültürlerin birer yansıması olan ve dinin etkisinin de bulunduğu bu mimarilerde yaşanan aktarım, her iki ülkenin mimari bakımdan değişikliklerle şekillenmesinde etki olmuştur.

Mübadele çerçevesinde zorunlu göçe tabii olan kişilerin ayrımı yapılırken milliyetlerinin yerine dini kökenlerinin kıstas alınması söz konusu dönemde farklı milli kimliği taşıyanların sadece dinlerinden dolayı yaşadıkları yerlerde kalmalarını da beraberinde getirmiştir. Yani Müslüman bir Rum Türk topraklarındaki hayatlarına devam ederken aynı şekilde Yunanistan'da bulunan ve Hristiyan olan bir Türk mübadele kapsamından uzak tutulmuştur. Azınlıklarından bir kurtulma çabası olarak mübadelenin yapıldığı varsayılırsa böylesi bir ayrımla her iki ülkenin gerçek manada isteklerine erişemediği görülür.

Mübadele öncesi-sırası ve sonrası dönemde siyasi, sosyal ekonomik, kültürel, vb. alanlarda değişimlerin yaşandığını, bu değişimlerin hem göçmenleri hem yerli halkı hem de ülkeleri etkilediğini söylemek mümkündür. Toplumsal dinamiklerin insan ve devlet hayatına bu denli bir tesir alanı oluşturması sonraki dönemlerde olumlu/olumsuz katkıların ve sonuçların yaşanmasında söz sahibi olduğu ifade

edilmiştir. Biri mübadil diğeri mübadil kuşaklarından olan iki yazarda bu durumun var olduğu belirtilmiştir. Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonrasında bireylerin ve toplumların nasıl etkilendiklerini dile getiren yazarlar, bu konuyu işleyen eserlerinde dönemin zorlu şartlarını yaşayan kişi ya da kişiler noktasından hareketle seçtikleri kahramanlarının anlatımıyla olayların meydana gelişlerinde gerçekleşen hadiseleri, buna bağlı olarak ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. varoluşların ve yok oluşların neler olduğunu aktarmışlardır.

Yaşanmış olaylardan yola çıkarak anlatımda bulunan yazarlar, aynı topraklarda farklı kültürlerin ne denli kaynaştıklarını aktarmış, seçtikleri kahramanlarla eserlerinin anlamsal ve kurgusal yapılarını güçlendirmişlerdir. Bu bağlamdan hareketle bu çalışmanın oluşması sırasında ortaya atılan hipotezlerin ve varsayımların doğruluğu ispatlanmaya çalışılarak amaçlanan doğrultuda gerekli dış kaynakların yardımıyla bir ürün ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

Abay, A. R., “Göçmenlerin Şehir Algısı ve Şehirleşmelerinin Gecikme Sebepleri”, *Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, der. Zekeriya Kurşun vd., Cilt: 1, İstanbul, Ocak 2004, ss. 289-298.

Adıyeke, A. N., *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ağakay, M. A., *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966.

Ağanoğlu, H. Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Akan, Y.ve İ. Arslan, *Göç Ekonomisi (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2008.

Akan, V., “Birey ve Toplum”, *Sosyolojiye Giriş*, Ed. İhsan Sezal, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, ss.79-104.

Akgönül, S., “1923 Türk Mübadilleri Örneği Soyadları Yoluyla Kimliğin Meşrulaştırılması”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 30 Ocak 2010.

Akgün, S., “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, Gn.Kr. Yayınları Ankara, 1986.

Akgün, S. Karay ve Uluğtekin M., *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Aksoy, M., “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde Terörün Neden ve Sonuçları”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Vol: 1, No: 1, 2004, ss.1-9.

Aksu, L., “Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Analizleri,” *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 25, İstanbul, 1998, ss.219-311.

Akşit, B. T., “Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi”, *Türkiye’de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.

Aktar, A., “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin İlk Yılı Eylül 1922 – Eylül 1923”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss.41-74.

-----, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Albayrak, A. S., vd. “Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Temel Bileşenler Analizi ile İncelenmesi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2004, ss.101-130.

Arı, K., Tanıtım “80. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sempozyumu (İstanbul, 7-8 Kasım 2003)”, *ÇTTAD*, V/12, Bahar 2006, ss.145-152.

-----, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1991, ss.13-46.

-----, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Armaoğlu, F., *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, Ankara, 2013.

Arslan, İ., *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Anısına - Elveda Rumeli Merhaba Rumeli*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu’da Yunan Mezalimi, C.1, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, haz. Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Atılğan, G. ve Aytekin, E. A., *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Aybars, E., “Türk Yunan İlişkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, İzmir, 1993.

Aydın, M., “Türk Toplumunda Dini Hoşgörünün Temelleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII. Sayı, Konya, 1999, ss.7-17.

Aysal, N., “Kırım Savaşı’ndan Lozan Barış Antlaşması’na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, ss. 1-28.

Aytaç, Prof. Dr. G., *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları İstanbul, 2003.

-----, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları İstanbul, 2003.

Babuş, F., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikaları Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayınları İstanbul, 2006.

Bakıroğlu, C. Tokgöz, “Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları”, *Akademik Bilişim*, Antalya, 2013.

Baklacioğlu, N. Ö., *Dış Politika ve Göç Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2011.

Baran, T. Alim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923 – 1938*, Arma Yayınları, İstanbul, 2009.

Başıbüyük, A., “Coğrafi Açından Türkiye’de Kırsal Kalkınma Sorunu”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 12, 2004, ss.43-66.

Bayhan, V., “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996 Mersin, Sosyoloji Derneği Yayınları:5, DiE Matbaası, Ankara, 1997.

Bayur, Y. H., *Türk İnkılabı Tarihi, II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Baymur, F., *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.

Belli, M., *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

Berber, Ş. Gedikli, “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 14, No: 2, Ekim 2006, ss.617-628.

Beşirli, H., “Yemek, Kültür Ve Kimlik”, *Milli Folklor*, Yıl: 22, Sayı: 87, 2010, ss.159-169.

Bıykoğlu, T., *Trakya’da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1998

Blanchard, R., “The Exchange of Populations between Greece and Turkey”, *Geographical Review*, Sayı: 15, No. 3, 1925, ss.449-459.

Boyko, S., “I. Dünya Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye Vatan Savunmasında Yenişehirli”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar-Güz 2010, ss.31-54.

Bozdağlıoğlu, Y., “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *TSA*, Yıl: 18, Özel Sayı: 3, Ocak 2014, ss.9-32.

Budak, Ö., “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 26, Yaz 2010, ss.129-142.

Buz, S., “Türkiye’deki Sığınmacıların Sosyal Profili”, *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt: 10 (4), 2008, ss.1-14.

Cengizkan, A., *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.

Clark, B., *İki Kere Yabancı - Kitlemel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Çağlayan, S., “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 17, Muğla, Güz 2006, ss.67-91.

Çakmak, Z., *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Çapa, M., “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991, ss.58-70.

-----, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskanı”, *Atatürk Yolu*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 5, Mayıs 1990, ss.49-69.

Çelik, F., “İç Göçler: Teorik Bir Analiz”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2005, ss. 167-184.

Çetin, N., “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 1914 Osmanlı Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

-----, “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2010, ss.149- 172.

Çopur, A. S. ve. A. D. Gencer” Toplumsal Travma” *PDB Kişisel Gelişim Yazıları*, Güz 2015, ss.1-9.

Demir, G., “Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısık İlçesi Örneği”, *Toplum ve Göç* (II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı), DİE & Sosyoloji Derneği Ortak Yayını, Ankara, 1997, ss.85-94.

Demiröz, D., “Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım 2005, ss. 291-312.

Doğan, İ., *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem A Yayınları Ankara, 2010.

Doğru, S., “Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, s.123-169.

Dursun, S., “Yüz Kızartıcı Suç Kavramı”, *Polis Dergisi*, Sayı: 36, Temmuz-Ağustos-Eylül 2003, ss.441-447.

Nur, R., *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Duverger, M., *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları İstanbul, 1996.

Efilöğlu, A., “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi İttihat ve Terakki’nin ve Yunanistan’ın Mübadele Politikaları”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 12 (252), Bahar 2011, ss.47-70.

Emgili, F., “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyetinin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, *TSA*, Yıl: 18 Özel Sayı, Sayı: 3, Ocak 2014, ss.105-121.

Erdal, İ., *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Erdem, N., “Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması Ve Venizelos’un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Güz 2009, ss.93-128.

Erdoğan, Ç., “Sosyal Mübadele Teorisi Kapsamında Otel İşletmeleri Çalışanlarınca Algılanan Toplam Turizm Etkisi İle Turizme Verilen Destek Arasındaki İlişki”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Temmuz 2013.

Ertan, T. F., “Lozan Konferansı’nda Türkiye’yi Temsil Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, ss.61-76.

-----, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 18, Ankara, Temmuz 1990, ss.615-626.

Erol, M. ve Ersever, O. G., “Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale”, *KHo Bilim Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2014, ss.47-68.

Fichter, J., *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayınları, Ankara, 2012.

Fidan, M., *Siyasette Güvenilirlik İmajı*, Konya, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Konya, 2000.

Glenny, M., *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaş ve Büyük Güçler*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2001.

Goularas, G. Bayındır, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimliklerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı: 2, Temmuz 2012, ss.129-146.

Gökçen, S., “Dogmatik Yunan Paranoyası ‘Anadolu’da Rum Soykırımı””, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum, 2006, ss.73-92.

Gökacı, M. A., *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Gökçe, O., *Siyaset Sosyolojisine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2013.

Gökçek, H., *Ah Mana Mu*, Pupa Yayınları, İstanbul, 2010.

Göktürk, A. ve Kaygalak, S., “Göç ve Kentleşme”, *Sosyal Hizmet Sempozyumu*, Ankara, 1999, ss.111-147.

Gülen, T., *Ben Bir Mübadilim: Mayadağ’dan Şarköy’e*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Gündüz, M. ve Yıldız, M. C., “Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 25, Yaz 2008, ss.123-138.

Güngör, E., *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, Kültür, İstanbul, 2010.

Gürel, Ş. S., *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayınları, Ankara, 1993.

Güreşçi, E., “Türkiye’de Kentten - Köye Göç Olgusu”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 2010, ss.77-86.

Güven, M., “Kültürün Bir unsuru Olarak Din”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss.933-948.

Güzel, S., “Göçmen Çocuklar ve Denizli’de Yaşam Koşulları”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2013, ss.1-36.

Güvenç, B., *İnsan ve Kültür*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2011.

Hatemi, H. H., “Beslenme İle Kültür İlişkisi”, *Sanat Dünyamız*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı: 60-61, 1996.

Hatipoğlu, M., *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Hirschon, R., (Der), *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

<http://tdkterim.gov.tr/bts/> . 12 Ekim 2014.

<http://www.tdk.gov.tr/> . 12 Mart 2014.

İçduygu, A., vd. “Türkiye’nin Uluslar arası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere”, MiReKoc Araştırma Raporları 1/2014, TÜBİTAK 1001_106K291, Eylül 2009.

İnalcık, H., *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

İnci, S., “Türk-Yunan Siyasi İlişkilerinde Azınlıkların Dini Kurumları Meselesi (Patrikhane Örneği)”, *Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2010, ss.63-96.

İnönü, İ.t, *İsmet İnönü’nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*, Yenigün Yayınları, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1998.

İpek, N., *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

Kalelioğlu, Dr. O., “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Mayıs 2008, ss.105-123.

Kapani, M., *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

Kaplanoglu, R., *Bursa’da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Kara, B., “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2005, ss.187-198.

Karpat, K. H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Kaygalak, S., *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009.

Kefeli, E., *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi, İstanbul, 2000.

Keskin, M., “Asimilasyon Politikasının Nesiller Üzerindeki Etkisine Bir Örnek”, *II. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*, 20.09.2013.

Kılıç, M., “Türkleştirme’ Dağında Bir ‘Musa’ ve Evamir-i Aşere (On Emir)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, Mayıs 2010, ss.167-191.

Kitsikis, D., *Türk-Yunan İmparatorluğu - Ara Bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, Çev. Volkan Aytar İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Koç, İ. C., “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkisi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2000, ss.145-167.

Koçak, Y. ve Terzi, E., ”Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, ss.163-184.

Kodoman, Ö., “Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Eylül 2008.

Küçük, Y., “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Rum Göçü Ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/1, Winter 2015, ss.437-454.

Ladas, St., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, Macmillian Company, 1932.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (Ülke ve Askerlik Sorunları), Çev. Seha L. Melay, Tk: I, Cilt: 1, Kitap 2, Paris Devlet Basımevi, 1923.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (Yabancılar Uygulanacak Rejimler), Çev. Seha L. Melay, Tk: I, Cilt: 2, Paris Devlet Basımevi, 1923.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (23 Nisan-24 Temmuz 1923), Çev. Seha L. Melay, Tk: II, Cilt: 1, Kitap 1, Paris Devlet Basımevi, 1923.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (23 Nisan-24 Temmuz 1923), Çev. Seha L. Melay, Tk: II, Cilt: 1, Kitap 2, Paris Devlet Basımevi, 1923.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (İktisat ve Maliye Sorunları), Çev. Seha L. Melay, Tk: I, Cilt: 3, Paris Devlet Basımevi, 1923.

McCarthy, J., *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

Mengü, G., “Dil, Kültür ve Düşünce İlişkisine Antropolojik Bir Bakış”, *Antropoloji*, Sayı: 14, Ankara 2002, ss.67-80.

Mısıroğlu, K., *Yunan Mezalimi Türkün Siyah Kitabı*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2009.

Millas, H., “Türk ve Yunan Edebiyatı’nda Mübadele: Benzerlikler ve Farklar”, *Yeniden Kurulan Yasamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

-----, *Göç – Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

-----, *Ayvalık ve Venezis-Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Nivalainen, S., “Determinants of Family Migration: Short Moves vs Long Moves”, *Journal of Population Economics*, Cilt: 17, 2004, ss. 157-175.

Onaran, N., *Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.

Oran, B., *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.

----- (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Oktik, N., “Köyün Çekiciliği Kentin İticiliği”, *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, DİE & Sosyoloji Derneği Ortak Yayını, Ankara, 1997, ss.81-85.

Ortaylı, İ., “Genel Göç Olgusu”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri* 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayınları, No:6, İstanbul, Haziran 2006, ss.9-12.

Ozulu, S., “Nefret Söyleminin Engellenmesinde Siyaset Kurumu”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 7, Güz 2014, ss.15-29.

Özbek, Y., *Edebiyat ve Psikanaliz*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007.

Özcan, E., “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 20-21, İzmir, Bahar-Güz 2011, ss.55-77.

Özcan, Y. Z., “İçgöçün Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Konferans: Türkiye’de İçgöç*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.78-90.

Özdemir, Dr. B., *Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009.

Özdemir, E., *Türk Ve Dünya Edebiyatı (Kavramlar-Dönemler-Yönelimler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 457, Ankara, 1980.

Özel, S., “Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesinin Hukuki Konumu”, *Avrupa Araştırmalı Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 14, 2006, ss.39-65.

Özgiray, A., “Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleri ile Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Ankara, 1989, ss.549-561.

Özkalp, E., vd., *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2004.

Özkan, M., *Tarih İçinde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.

Özkaya, Y., “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı : 24, Temmuz 1992, ss.451-480.

Özsoy, İ., *Mübadelelerin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

-----, *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

-----, *Ah Vre Memleket*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

Öztürk, M. ve Altuntepe, N., “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, 3(11), 2008, ss.1587-1625.

Özüçetin, Y. ve Dağıstan, H. M., “Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar- Güz 2010, ss.3-30.

Pallis, A. A., *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Pancar, E., “Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketi”, *ÇTTAD*, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009, ss.55-67.

Pavlidis, A., “Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Peker, Mümtaz, “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, der. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 295-304.

Petrosyan, Y. A., *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beylan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1974.

Pirinççi, F., “Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dış sal Parametrelerin Analizi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 46, Sayı: 1, 2006, ss.53-78.

Sağlam, S., “Türkiye 'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 5, Güz 2006, ss.33-44.

Sakallı, C., *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yzınlararasılık/Sanatlararasılık Üzerine*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006.

Sakallı, F., “Bir Mübadele Romanı: Hasret”, *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, Yaz 2015, ss.19-34.

Sallan Gül, S. “Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye’de Göçmenlere Yönelik Yardımlar”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 23-24, 2002, ss.79-93.

Sepetçioğlu, T. E., “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram Bir Sosyo-Kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir”, *TSA*, Yıl:18, Özel Sayı 3, Ocak 2014, ss.49-83.

-----, “Türkiye’de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar- Güz 2010, ss.77-108.

Sevim, Y., “Terör Mağdurları: Geriye Göç Çözüm Mü?”, *Uluslar arası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, ss.17-35.

Sürgevil, S., “Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir’in İşgali Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 3, İzmir, 1993, ss.21-28.

Sezer, S., *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Smith ,M. L., *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal, Ayraç Yayınlan, Ankara 2002.

Sosyal, İ., *Türkiye ’nin Siyasal Andlaşmaları Cilt 1 (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Sotiriyu, D., *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Can Yayınları, İstanbul, 2013.

Şahin, C., “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme” *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 2001, ss.57-67.

Şan, M. K. Ve Haşlak, İ., “Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 2012, ss.29-54.

Şeker, N., “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent Bursa”, *Bursa Defteri Dergisi*, Sayı: 1, Mart 1991, ss.117-118.

Şener, S., *Sosyoloji Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2009.

Şimşir, B. N., *Rumeli’den Türk Göçleri*, 3 Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Tağmat, Ç. D., “Lozan Barış Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/29, Güz 2014, ss.141-173.

Tanin, 20 Teşrinievvel 1922, 22 Teşrinievvel 1922 .

Taşcı, F., “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç”, *Kamu-İş*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2009, ss.177-204.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima I, Cilt: I, Ankara, 1961.

Teber, S., *Göçmenlik Yaşantısı ve Kişilik Değişimi*, Ortadoğu Verlag, 1993.

Tekeli, İ. ve Erder, L., *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İçgöçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.

Tekeli, İ., “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler” *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri*, ed. Ayhan Kaya ve Bahar Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.448-473.

-----, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Tevfik, İhsan, *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mücadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014.

Toprak, S. V., “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-İ Efkâr Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 27, 2014, ss.83-102.

Toynbee, A. J., *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

-----, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*, Çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 2000.

Tsolakidis, K. E., *Belki Bir Gün Dönerim*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2007.

Tunaya, T. Z., *Siyasi Partiler III*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Uçarol, R., *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 2010.

Uzun, H., “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye–Yunanistan İlişkiler”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, ss.35-50.

Ünalan, T., “Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *Tarih Vakfı*, İstanbul, 1998, ss.91-103.

Vakit, 29 Kanunisani 1923, 23 Teşrinievvel 1922.

Vatan, 11 Teşrinievvel 1339.

Ülken, H. Z., *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Yalçın, C., *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara, 2004.

Yalçın, K., *Emanet Çeyiz-Mücadele İnsanları*, Birzamanlar Yayınları, İstanbul, 2008.

Yaprak, Ş., “Uluslararası Emek Göçü Bağlamında Almanya’ya Türk İşgücü Göçü ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *International Conference on Eurasian Economies*, 2013, ss.862-870.

Yenigül, S. B., “Göçün Kent Mekanı Üzerine Etkileri”, *G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi*, Sayı: 18(2), 2005, ss.273-288.

Yıldırım, O., *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Yıldırımoglu, H., “Uluslararası Emek Göçü, Almanya’ya Türk Emek Göçü,” *Kamu-İş*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2005, ss.129-153.

Yücekök, A. N., *Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 565, Ankara, 1987.

Yüceuluğ, R., *Demografi*, D.İ.E. Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 1966.

Zaim, S., “IV. Oturum Değerlendirmesi: Türkiye’den Göçler”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 8-11 Aralık 2005, ss.327-330.

EKLER

EK-1

YUNAN VE TÜRK HALKLARININ MÜBADELESİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME VE PROTOKOL

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ İLE YUNAN HÜKÜMETİ,
aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmıŐlardır:

Madde 1

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (Exchange obligatorie) giriŐilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleŐmeyecektir.

Madde 2

Birinci Maddede ngrlen mübadele:

a. İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);

b.Batı Trakya'da oturan Müslümanların (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırdığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuŐ olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etabils) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.

Madde 3

Karşılıklı olarak, Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1. Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İşbu Sözleşmede kullanılan “göçmenler” (emigrants) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

Madde 4

Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye’de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan’a gönderilecek ilk kafileyi meydana getireceklerdir.

Madde 5

İşbu Sözleşmenin 9. ve 10. Maddelerindeki çekinceler (ihtirazi kayıtlar) saklı kalmak üzere, işbu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verdirilmeyecektir.

Madde 6

Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin gidisine, herhangi bir nedenle olursa olsun, hiçbir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, ya da henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza soruşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu olan göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

Madde 7

Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu Sözleşmenin imzası tarihinde edinmiş olacaklardır.

Madde 8

Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş ya da baksa herhangi bir vergi alınmayacaktır.

Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca, bağıtlı devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk (cemaat, communaute) üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, ortaklıklar, dernekler, tüzel kişiler ya da ne çeşit olursa olsun başka tesisler personelini kapsamak üzere) kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmek ya da taşıtırmak hakkı olacaktır.

11. Madde öngörülen Karma Komisyonların tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, tasıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü (envanterini) ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi, 9. Maddede öngörülen tasfiye işlemine esas alınmak üzere 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonu sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

Madde 9

8. Maddede öngörülen göçmenlerin ve toplulukların kent ve köylerdeki taşınmaz mallarıyla. Bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca tasfiye edilecektir.

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da hayır kurumlarına ait olan mallar da, aynı şartlar içinde, tasfiye edilecektir.

Madde 10

Bağıtlı Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3 üncü Maddesi uyarınca nüfus (halkların) mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz malların tasfiyesi, 9. Madde uyarınca, Türkiye ile Yunanistan'da 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş kanunlarla her çeşit yönetmeliklere (tüzüklere) göre ya da başka herhangi bir zoralım (müsadere), zorunlu satış, v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiçbir tedbire konu olmaksızın yürütülecektir. İşbu Madde ile 9. Maddede öngörülen mallar, bu çeşit bir tedbire konu olurlarsa, bu mallara 11 Maddede öngörülen Komisyonca, bu tedbirler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselere ait olup da, mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912 den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bu zararı mal sahiplerinin yararına onaracak bir zarar-giderim (tazminat) saptayacaktır. Bu zarar-giderim tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştıran ülke Hükümetinin borç hesabına geçirilecektir.

8. ve 9. Maddelerde göz önünde tutulan kimseler, su ya da bu yoldan yararlanmadan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarlarının kendilerine geri verilmesi, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yol ve yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine girişirken, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını kabul edilmemiş ilkelerden esinlenecektir.

11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

Madde 11

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağlı Yüksek Tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasında Milletler Cemiyeti Meclisine seçilecek üç üyeden oluşan ve Türkiye’de ya da Yunanistan’da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyonu, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12

Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmak ve 8. Madde ile 9. Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır. Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği tedbirleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamaya tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyon kararları oy çokluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilksin bütün itirazlar Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır.

Madde 13

Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe gereği gibi çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girimsek için yetkili olacaktır.

Tasfiye olunacak mallara değer biçilmesinde, bunların altın para ile olan değeri esas alınacaktır.

Madde 14

Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verecektir.

Bu bildiri belgeleri esas alınarak borçlu kalınan para tutarları, tasfiyenin yapılacağı ülke Hükümetinin, göçmenin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değer ve aynı nitelikte, mal alması gerekecektir.

Yukarıda belirtilen biçimde bildiri belgeleri esası üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı, her altı ayda bir çıkartılacaktır.

Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bununla ilgili hesaplar denkleştirilmiş (takas ve mahsup edilmiş) olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme isine süre tanınmasını isterse, yıllık en çok üç taksitte ödenmek şartıyla, Komisyon bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için

de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde anaparaya çevrilebilecek (amortise edilecek) borçlanma bonoları (istikraz tahvilleri) çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar (rehinler) gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan'da Uluslar arası Komisyonca, İstanbul'da Devlet Borcu (Düyun-u Umumiye) Meclisince yönetilecek ve gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunları saptamaya yetkili olacaktır.

Madde 15

Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı şartlarla, Komisyona öndelik (avans) olarak ödemede bulunacaktır.

Madde 16

Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimselere yapılacak bildirilerle, bu kimselerin varış ülkesine taşınmak üzere yönelecekleri limanlara ilişkin bütün sorunlar üzerinde, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır.

Bağıtlı Taraflar, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açacak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıtlı Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiçbir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamayı yükümlenirler. 2. Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek haklarıyla, Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyenlerin gidişine engel olma vesilesi olarak öne sürülemeyecektir.

Madde 17

Karma Komisyon alışmaları ve işlerin yürütölmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlar içinde, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18

Bağıtlı Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değışiklikleri yapmağı yükümlenirler.

Madde 19

İşbu Sözleşme, Bağtlı Yüksek Taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşmasının bir parçasıymış gibi aynı güç ve aynı değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Antlaşmanın Bağtlı Yüksek Taraflardan her ikisince onaylanmasından hemen sonra yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan inançla, yetki belgelerinin, karşılıklı olarak, usulüne uygun olduğu görölmüş ve aşağıda imzaları bulunan Tam yetkili Temsilciler, işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

LAUSANNE' da, 30 Ocak 1923 tarihinde, üç nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüshalardan biri Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de doğruluğı onaylanmış birer örneğini, Türkiye ile yapılmış Barış Antlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, teslim edilecektir.

(L.S.) E.K. VENİZELOS

(L.S.) M. İSMET

(L.S.) D. CACLAMANOS

(L.S.) DR. RIZA NUR

(L.S.) HASAN

EK-2

Mübadele, İmar ve İskan Vekaletince Belirlenen İskan Mıntıka Alanları

- Birinci Alan :Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Amasya, Çorum, Tokat
- İkinci Alan :Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale
- Üçüncü Alan :Balıkesir
- Dördüncü Alan :İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon
- Beşinci Alan :Bursa
- Altıncı Alan :İstanbul, Çatalca, Zonguldak
- Yedinci Alan :İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya
- Sekizinci Alan :Antalya, Isparta, Burdur
- Dokuzuncu Alan :Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir
- Onuncu Alan :Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş

